

АГРОСВІТ

№ 15-16 серпень 2022

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзорович (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гуцушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелеєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 15-16 серпень 2022 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України

№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.agrosvit.info

Засновники:
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 18.08.22 р.
Підписано до друку 18.08.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 8,0.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення №1808/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2022

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 15—16 серпень 2022 р.

У НОМЕРІ:

<u>Третяк А. М., Прядка Т. М.</u>	
Теоретико-методологічні засади формування земельного устрою сільських територій в Україні	3
<u>Вороненко В. І., Кубатко О. В., Ковальов Б. А., Гриценко П. В., Омеляненко В. А.</u>	
Динаміка цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем	15
<u>Мардар М. Р., Устенко І. А.</u>	
Стратегічний аналіз для удосконалення маркетингової стратегії продуктового ритейлу	23
<u>Буряк А. В., Бойко С. В., Дем'яненко І. В.</u>	
Корпоративне бюджетування податків аграрними та переробними підприємствами	33
<u>Гаврик О. Ю.</u>	
Особливості використання МСФЗ (IAS) 41 "Сільське господарство" в практичній діяльності сільськогосподарських підприємств	40
<u>Погорєлова О. В.</u>	
Понятійно-категоріальна сутність продовольчого потенціалу	47
<u>Аксельрод Р. Б., Гриненко І. М.</u>	
Структурно-динамічний аналіз змісту та етапів трансформаційних змін операційної діяльності будівельних підприємств	57

№ 15—16 / 2022

CONTENTS:

<u>Tretiak A., Priadka T.</u>	
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF THE LAND STRUCTURE OF RURAL AREAS IN UKRAINE	3
<u>Voronenko V., Kubatko O., Kovalev B., Hrytsenko P., Omelyanenko V.</u>	
DYNAMICS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIO-ECONOMIC AND ECOLOGICAL SYSTEMS	15
<u>Mardar M., Ustenko I.</u>	
STRATEGIC ANALYSIS TO IMPROVE THE MARKETING STRATEGY OF GROCERY RETAIL	23
<u>Buriak A., Boiko S., Demianenko I.</u>	
CORPORATE TAX BUDGETING BY AGRICULTURAL AND MANUFACTURING ENTERPRISES	33
<u>Gavryk O.</u>	
FEATURES OF APPLICATION OF IFRS (IAS) 41 "AGRICULTURE" IN THE PRACTICE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	40
<u>Pohorielova O.</u>	
CONCEPTUAL AND CATEGORIAL ESSENCE OF FOOD POTENTIAL	47
<u>Akselrod R., Hrynenko I.</u>	
STRUCTURAL-DYNAMIC ANALYSIS OF THE CONTENT AND STAGES OF TRANSFORMATIONAL CHANGES IN THE OPERATIONAL ACTIVITY OF CONSTRUCTION ENTERPRISES	57

УДК 332.2.01:332.2.021

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-коресподент НААН України,
Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0002-1154-4797

Т. М. Прядка,

к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0002-6179-0128

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.15—16.3

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО УСТРОЮ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University

T. Priadka,

PhD in Economics, Head of the Department of Land Resources Management
and Cadastre, Bila Tserkva National Agrarian University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF THE LAND STRUCTURE OF RURAL AREAS IN UKRAINE

Узагальнено принципи формування земельного устрою, зокрема: принцип пріоритетності земельного устрою втілюється шляхом закріплення відповідних норм у тексті Конституції та прийнятих на її розвиток положеннях конституційного законодавства. До функціональних принципів формування земельного устрою віднесено: поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва; невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у їх власності, крім випадків передбачених законом; забезпечення раціонального використання та охорони земель і інших природних ресурсів; пріоритету вимог екологічної безпеки.

Обґрунтовано, що у завданнях земельного устрою проявляється його соціально-економічне та екологічне призначення. Саме завдання зумовлюють наявність функцій земельного устрою, детермінують їх зміст та впливають на форми і методи їх реалізації. Соціально-економічним призначенням земельного устрою пояснюється неповторний комплекс функцій земельного устрою. Вони виражають зміст формування системи земельного устрою, характер його функціонування. Відповідно в теоретичному аспекті виділено функцію територіального (природно-економічного та адміністративно-територіального) земельного устрою, функцію захисту прав власності на землю, економічну, соціальну, екологічну функції (з числа його об'єктних функцій); захисту національної безпеки, забезпечення й захисту життєдіяльності населення, організації діяльності органів публічної влади (з числа його суб'єктних функцій) в контексті управління землекористуванням; інформаційну, комунікативну, стабілізаційну у контексті сталого розвитку землекористування, контрольну та інші функції (з числа його технологічних функцій) тощо. Обґрунтовано визначальність моделі земельного устрою щодо формування земельної політики завершення земельної реформи заключається у завершенні реформи системи власності на землю, управління земельними ресурсами та землекористуванням, завершенні реформи системи землевпорядкування та земельного кадастру, системи оцінки земель і земельних ділянок, завершення реформи форм землекористування (господарювання), формування системи земельного ринку. Також обґрунтовано, що для розроблення моделей земельного устрою на національному, регіональному та рівні територіальних громад, необхідно описати природу та основні характеристики кожної моделі, сконцентрувавши аналіз на деяких основних аспектах, які відрізняють одну модель від іншої.

In particular, summarized principles of the formation of the land system are: the principle of priority of the land system is implemented by enshrining the relevant norms in the text of the Constitution and the provisions of the constitutional legislation adopted for its development; the principle of the continuity of the land system is based on the evolutionary nature of its formation and development, in the historicism and heredity of normative regulation of legal relations, respectively socio-economic; the principle of the system consists in the integrity and complexity of the regulation of the institute of the land system, in the coherence of the system of its components; the program principle expresses the prospects for the development of land relations regulated by the constitutional and legal institution; the principle of scientificity determines the proper theoretical substantiation of the constitutional and legal phenomenon of the land system, its nature, purpose, ways of approval and improvement; the principle of publicity of the land system determines the public-authority nature of the organization of the use and protection of land and other natural resources and is manifested in the recognition of the right of ownership of land and other natural resources exclusively by the people, the prohibition of usurpation of this right by the state; provides an opportunity for the people to decide the issue of land management both directly (through a referendum) and through state authorities and local self-government bodies. The functional principles of the formation of the land system include: the combination of features of land use as a territorial base, a natural resource and the main means of production; non-interference of the state in the exercise by citizens, legal entities and territorial communities of their rights regarding the ownership, use and disposal of land plots in their ownership, except for cases provided for by law; ensuring rational use and protection of land and other natural resources; the priority of environmental safety requirements. It is substantiated that the tasks of the land system manifest its socio-economic and ecological purpose. It is the task that determines the existence of functions of the land system determines their content and affects the forms and methods of their implementation. The unique set of functions of the land system is explained by the socio-economic purpose of the land system. They express the content of the formation of the land management system, the nature of its functioning. Accordingly, in the theoretical aspect, are highlighted some functions: the function of the territorial (natural-economic and administrative-territorial) land system, the function of protection of property rights to land, economic, social, ecological functions (among its object functions); protection of national security, provision and protection of life activities of the population, organization of activities of public authorities (from among its subject functions) in the context of land use management; information, communication, stabilization in the context of sustainable development of land use, control and other functions (among its technological functions), etc. A theoretical-methodological and methodical basis for the study of the improvement of the land system in Ukraine has been formed, which provides for the selection of such approaches to its formation, in particular: 1) analytical, which is based on the study of the problems of the land system of Ukraine and their comparison with similar problems of other countries; 2) expert evaluation, which is based on expert evaluations to identify shortcomings in the process of reforming the administrative and land territorial system in order to avoid mistakes; 3) experimental, which is based on the results of the implementation of land management models in individual territories (regions, districts, council territories). It is based, as a rule, on the results of research of analytical and expert evaluation approaches; 4) modeling, which is based on the results of the development by various scientists and specialists of a number of models, which represent ideal (content, logical) and land management and cartographic constructions. The development of this approach involves the application of scientifically based principles for the development of the structuring of the land system (determination of certain types of territorial or economic units according to their significance). The decisiveness of the land system model in relation to the formation of the land policy, the completion of the land reform consists in the completion of the reform of the system of land ownership, management of land resources and land use, the completion of the reform of the land management system and land cadastre, the system of assessment of land and land plots, the completion of the reform of forms of land use (management), formation land market systems. It is substantiated that in order to develop land management models at the national, regional and territorial community levels, it is necessary to describe the nature and main characteristics of each model, focusing the analysis on some main aspects that distinguish one model from another. In particular, the following issues should be analyzed: the purpose of models for the development of land use in rural areas, especially nature conservation and agriculture; functions provided to other types of land use, for example, recreational; what is the role assigned to individual territories of the region or territorial communities; the role played by public sentiment; the role played by institutions and institutions.

Ключові слова: теоретично-методологічні засади земельного устрою, принципи формування моделей земельного устрою, сільські території.

Keywords: theoretical and methodological principles of land management, principles of formation of land management models, rural areas.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У розумінні сутності земельних відносин важливе змістове навантаження несе категорія "земельний устрій". Як відзначається в статті Третяка А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М. "Земельний устрій України: понятійні і інсти-

туційні аспекти розвитку" [1] даний термін має як широке соціально-економічне значення, так і вузький функціональний зміст. У широкому соціально-економічному плані земельний устрій представляє історично визначений земельний лад, що базується на відповідній ідео-

логічній основі та поєднує такі вузлові моменти, як сутність і утримання земельної власності, склад та співвідношення різних її форм, механізм розподілу та перерозподілу земельних ресурсів за формами землекористування, система регулювання використання та відновлення земель. Історично конкретною формою функціонального прояву земельного устрою та земельних відносин виступають і організаційні форми, структури та способи управління земельним і територіальним фондом, включаючи правове та економічне регламентування та стимулювання відновлення та зміцнення цілісності, системності розвитку конкретних територіальних соціально-виробничих комплексів, забезпечення та балансування їх структурних складових за складом та виробничою орієнтацією, використання ефекту територіальної диференціації умов життєдіяльності з відповідною просторовою організацією останньою. Реалізація земельного устрою проявляється в даному випадку і в конкретному механізмі поєднання цільової орієнтації землегосподарської діяльності на конкретних територіях з її фінансовим забезпеченням у здійсненні цільових орієнтацій землекористування сільських територій. Даний напрям досліджень обумовлений незавершеністю земельної реформи в Україні, загостренням проблем територіально-просторового планування розвитку землекористування на засадах сталого розвитку, майже повною відсутністю заходів щодо охорони земель та опустелювання території країни в умовах змін клімату, що відбувається.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних засад формування земельного устрою в Україні на засадах сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Конкретний зміст земельного устрою розкривається в його складі, будові, сукупності системоутворювальних функціональних зв'язків і залежностей. Основними компонентами земельного устрою виступають: об'єкти, суб'єкти земельних відносин, що забезпечують їхню взаємодію механізми, інституції та організаційні структури. На всіх історичних етапах об'єктом земельних відносин виступає включена у відтворювальний процес земельна власність, представлена великою кількістю земельних ділянок різної категорії земель, якісного стану, функціонального призначення, господарського використання, форми власності.

Кожна із земельних ділянок як об'єкт земельних відносин має історично конкретну вартісну форму, споживчі властивості та ціну. Під вартісною формою земельної ділянки розуміється обчислена в поточних цінах залишкова величина вкладеного в нього капіталу, включаючи витрати на освоєння, забезпечення високопродуктивного використання ділянки, збереження її корисних властивостей і їх відновлення. Споживчі властивості ділянки визначаються якісними характеристиками землі як природного тіла і в залежності від функціонального призначення та господарського використання землі включають сукупність природно-біологічних, техніко-економічних, екологічних, естетичних та інших якостей, здатних за відповідну ціну, рівень задоволення потреб землі власника або землекористувача. Ціна земельної ділянки також історично конкретна і є грошовим виразом її вартості, як певної виробничої від споживчих властивостей, вартісної форми і співвідношення попиту та пропозиції на конкретні категорії земельної власності. Причому кон'юнктура попиту та пропозиції спирається у своєму розвитку на багатофакторну основу, склад і ступінь впливу якого формується в залежності від соціально-політичного укладу суспільства, рівня розвитку та стану його економіки в цілому і в розрізі окремих сфер діяльності зокрема, дієвості та надійності правового, земельнопорядного та еколого-економічного механізму забезпечення відтворювального процесу, матеріального добробуту та споживчої поведінки населення тощо. Активною складовою земельного устрою виступають його учасники, склад яких можна уявити таким чином.

Оскільки земля перебуває у фокусі інтересів кожного індивідуума, то суб'єктами земельного устрою теоретично виступають усі члени суспільства, прямо чи опосередковано залучені до земельних відносин. При цьому місце кожного індивідуума та соціальних груп в системі земельного устрою визначається залежно від їхньої ролі у представництві суспільних, групових чи індивідуальних інтересів, а також місця та функції у здійсненні прав володіння, розподілу та користування земельними ресурсами. По ієрархії у поданні інтересів суспільства в цілому на перше місце виходить держава у складі відповідальних за регулювання земельних відносин та управління земельним фондом структур управління. При цьому зміст функцій держави в представництві прав земельної власності визначається існуючим у країні соціально-політичним укладом і може перебувати в діапазоні від абсолютної державної мо-

нополії на земельні ресурси до повного відчуження держави від земельної власності з збереженням за нею лише функції правового забезпечення земельних відносин та контролю за екологічно безпечним використанням земельних ресурсів. Залежно від устрою державного управління країни колективне представництво інтересів суспільства в цілому забезпечується в рамках певної ієрархічної системи. У сучасній Україні дана ієрархія включає: загальнодержавний рівень, регіональний, районний та місцевий рівень територіальних громад.

Наступну групу суб'єктів земельного устрою складають реальні землевласники та землекористувачі. Вони класифікуються за формою володіння або користування землею (колективно групова або індивідуальна), господарської орієнтації використання землі (для різних видів виробничих або невиробничих соціально-побутових потреб), за категоріями і типами належних їм земельних ділянок, цілям і мотивам щодо земельних благ.

Третю групу суб'єктів земельного устрою складають потенційні землевласники та землекористувачі, тобто фізичні та юридичні особи, які звернулися до органів державної влади або територіальних громад з метою придбати у власність або в користування земельні ділянки. Учасники даної категорії також класифікуються за планованою формою володіння або користування землею, цільовою орієнтацією землекористування, категоріями та типами земельних ділянок, що затребувані, цілями визначеними землевпорядно-планувальною документацією.

Системоутворюючим підставою земельного устрою, що інтегрує його учасників у цілісну, що динамічно розвивається структуру, виступають власне взаємозв'язки та взаємодії між суб'єктами земельних відносин, тобто механізм його функціонування. Реалізуються ці взаємодії та взаємозв'язки в процесі як ринкового земельного обігу, так і регулюються, крім властивих ринку важелів саморегулювання, ще й державною земельною політикою у формі адміністративно-правової, землевпорядної та еколого-економічної регламентації поведінки суб'єктів земельного устрою. При цьому регуляторами державної взаємодії виступає земельне законодавство та інші правові акти, що регламентують землегосподарську діяльність, земельне оподаткування, інші платежі за землею, державна фінансово-кредитна та інвестиційна політика, система цін, освіта та ін.

З точки зору конституціоналізації земельного устрою та його складових як невід'ємного атрибуту державотворення та його терито-

ріальної основи пропонуємо використати загальні принципи сучасного конституційного права, які віддзеркалюють тенденції подальшої концептуалізації та динамічні характеристики територіального земельного й адміністративно-територіального устрою. До основних, узагальнюючих, принципів формування земельного устрою можна віднести: пріоритетності, наступності, системності, програмності, науковості, публічності, зокрема: принцип пріоритетності земельного устрою втілюється шляхом закріплення відповідних норм у тексті Конституції та прийнятих на її розвиток положеннях конституційного законодавства; принцип наступності земельного устрою виявляється в еволюційному характері його становлення й розвитку, в історизмі та спадковості нормативного регулювання правових відносин відповідно соціально-економічним; принцип системності устрою полягає в цілісності та комплексності регламентування інституту земельного устрою, в узгодженості системи його складових; програмний принцип виражає перспективи розвитку земельних відносин, що регулюються конституційно-правовою інституцією; принцип науковості зумовлює належне теоретичне обґрунтування конституційно-правового явища земельного устрою, його природи, призначення, шляхів утвердження та вдосконалення; принцип публічності земельного устрою визначає публічно-владний характер організації використання та охорони земель і інших природних ресурсів та проявляється у визнанні виключно за народом права власності на землю та інші природні ресурси, забороні узурпації цього права з боку держави; передбачає можливість народу вирішувати питання земельного устрою як безпосередньо (шляхом референдуму), так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Особливої уваги заслуговують цільові принципи формування земельного устрою, зокрема: поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва; невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у їх власності, крім випадків передбачених законом; забезпечення раціонального використання та охорони земель і інших природних ресурсів; пріоритету вимог екологічної безпеки.

Телеологічна спрямованість, тобто цілі земельного устрою, оптимально розкриваються

через характеристику загальних стратегічних напрямів земельної політики держави та видів її діяльності, що охоплюють усі чи більшість сфер життєдіяльності населення. Так, ціль (мета) здебільшого опосередковує державну земельну політику в часі, тоді як, наприклад, функція — у просторі, тобто на тій чи іншій території (сільська, регіон, територіальна громада) або в тій чи іншій галузі (сільськогосподарській, містобудівній, природоохоронній тощо). Тому цілі земельного устрою детермінують державні функції. Це загальні стратегічні напрями функціонування системи земельного устрою, які охоплюють усі чи більшість галузей життєдіяльності населення та є моделлю майбутніх результатів функціонування, маючи характер комплексних стартових орієнтирів у земельній політиці на самостійне вирішення системи питань земельного устрою.

У завданнях земельного устрою проявляється його соціально-економічне та екологічне призначення. Вони мають вихідне значення щодо функцій землі, є їх безпосередньою передумовою та складають динамічне начало в їх здійсненні й розвитку, служать удосконаленню, збагаченню їх змісту. Саме завдання зумовлюють наявність функцій земельного устрою, детермінують їх зміст та впливають на форми і методи їх реалізації. Тільки соціально-економічним призначенням земельного устрою можна пояснити неповторний комплекс функцій земельного устрою. Вони виражають зміст формування системи земельного устрою, характер його функціонування.

З огляду на зазначене глибоке розуміння функцій земельного устрою розкриває як напрями його розвитку та види складових, так і сукупність засобів вирішення завдань і досягнення цілей земельного устрою, практичний прояв його соціально-економічного та екологічного призначення. Лише в межах системи земельного устрою держава та органи публічної влади можуть найбільш оптимально розв'язувати відповідні проблеми державної земельної політики. Тобто у функціях проявляються як соціально-економічна та екологічна обумовлена роль, яку покликана виконувати система земельного устрою на тому чи іншому історичному етапі розвитку держави, так і напрями розвитку складових земельного устрою. Саме тому деякі функції земельного устрою зумовлені загальними функціями земельної політики держави. Так, наприклад, функція територіального (природно-економічного та адміністративно-територіального) земельного устрою [2], яка пов'язана із плануванням територіаль-

но-просторового розвитку землекористування сільських територій, регіонів, територіальних громад та забезпеченням і захистом земель та інших природних ресурсів від знищення, деградації, не раціонального розподілу за формами власті і землекористування, які можуть проявлятися у формуванні категорій земель та типів (підтипів) землекористування зі спеціальним правовим статусом, таким як землі сільськогосподарського призначення, природно-заповідного фонду або оборони, в межах яких встановлюються певні гарантії та пільги. З територіальною функцією пов'язана функція сталого розвитку землекористування.

Тим часом, функцію захисту прав власності на землю, забезпечення їх гарантування покликані виконувати так чи інакше всі органи державної влади, її найбільш повній реалізації повинен бути підпорядкований увесь механізм держави. Для цього створюється система зонування земель за їх придатністю та цінністю інших природних ресурсів, що характеризується категоріями земель та типами (підтипами) землекористування [3], система землевпорядкування [4], державного земельного кадастру [5] та система державної реєстрації прав на нерухомість і обмежень (обтяжень).

Економічна функція земельного устрою — це концептуальний, постійний напрям і вид економічної діяльності пов'язаної із організацією використання землі і інших природних ресурсів, що зумовлена об'єктивними потребами розвитку в суспільстві ринкових відносин. Адже, свої функціональні особливості мають землі з різними правовими режимами, наприклад, категорії земель, зони типів (підтипів) землекористування, земельні ділянки різноманітного цільового призначення. Тому до економічної функції слід віднести прискорену капіталізацію землекористування та збільшення надходжень до державного і територіальних громад бюджетів від земельних платежів.

Саме тому функції земельного устрою доцільно визначати як основні напрями або види (форми) використання та реалізації господарсько-економічного, природно-ресурсного, інформаційного та іншого потенціалів земельного устрою як цілісної системи, що необхідні для вирішення певних завдань та досягнення цілей земельної політики, які поставлені суспільством перед державою в даний момент і на перспективу. Відповідно, до числа основних функцій земельного устрою, крім економічної, доцільно відносити соціальну, екологічну функції (з числа його об'єктних функцій); захисту національної безпеки, забезпечення й

захисту життєдіяльності населення, організації діяльності органів публічної влади (з числа його суб'єктних функцій) в контексті управління землекористуванням; інформаційну, комунікативну, стабілізаційну у контексті сталого розвитку землекористування, контрольну та інші функції (з числа його технологічних функцій) тощо.

Попри важливість гносеологічного, системного та функціонального аналізу, генетичних витоків феномену земельного устрою, варто звернути увагу і на аксіологічні (ціннісні) аспекти відповідної проблематики, які не були предметом спеціальних наукових досліджень. Тим часом крізь призму саме ціннісних засад можливе усебічне, комплексне розуміння такого унікального явища, як земельний устрій сільських територій; при цьому, звичайно, не можна не враховувати максимально різнопланові, багатоаспектні характеристики земельного устрою як природно-географічного, господарсько-економічного, соціо-політичного та, звичайно, правового явища. Утім, за всієї важливості цих підходів не можна не враховувати, що поряд із публічно-владною є ціннісна, свого роду, "олюднена" складова в правових характеристиках земельного устрою. В його основі — розуміння тієї обставини, що в історичному, так би мовити, генетичному плані будь-яка територіальна організація земельної території держави починається не з територіального облаштування земельної території, а з розподілу за територіальною належністю земельних та інших природних ресурсів (вода, ліс, надра тощо) для організації життєдіяльності населення та відповідної територіальної коренізації людей (з утвердженням організованого суспільства). У цьому аспекті "присутність" людини чи громадянина в системі територіальної організації суспільства та (потім уже!) держави зумовлюються надзвичайно важливі, вихідні ціннісні засади територіальної організації земельного устрою як конституційно-правового та державно-управлінського явища.

"Цінність" — поняття універсальне та багатовимірне. Формування ціннісних підходів до формування земельного устрою як правового та державно-управлінського явища (об'єкта відносин) потребує генерування оцінки об'єкта відповідно до обраного масштабу та критеріїв певної корисності, об'єктивної та суб'єктивної необхідності, політичної та економічної доцільності тощо. Ціннісні характеристики земельного устрою, як конституційної категорії, важливі в тому розумінні, що самі по собі цінності — не тільки загальнотеоретична, доктринально-

гносеологічна категорія, це і категорія чинного права. Особливості нормативно-правових характеристик режиму використання і охорони земель, як основного національного багатства, детермінуються в цьому контексті як правовими властивостями, які витікають із конституції та земельного кодексу України, так і особливостями дії у відповідній національній правовій системі загальновизнаних принципів та норм права і міжнародних договорів, які охоплюють відповідну проблематику.

Земля України, як об'єкт конституційно-правового регулювання в узагальненому вигляді та суспільної цінності, — може бути представлена крізь призму таких правових та державно-управлінських інститутів, кожний із яких віддзеркалює певний вимір ціннісних характеристик складових земельного устрою.

Це, по-перше, інститути конституційного ладу, в яких отримує закріплення насамперед те, що земля, її надра, водні та інші природні ресурси, які невіддільні від землі і знаходяться в межах території України є об'єктами права власності Українського народу. У сучасному конституційно-правовому та державно-управлінському розумінні інституту права власності Українського народу тією чи іншою мірою проявляються двоєдині характеристики "землі-території" — *imperium* (повна та виключна, суверенна влада, від імені Українського народу, держави на всій своїй території) та *dominium* (суверенне володіння, розпоряджання землею як матеріальною основою держави, яка включає в себе не тільки земельні, а й інші природні ресурси).

По-друге, інституції територіальної організації земельної території та державної влади, які передбачають, насамперед, вирішення питань про форму земельного устрою (територіального та господарського), а також систему адміністративно-територіального поділу держави (види та рівні адміністративно-територіальних одиниць, особливості їх взаємно земельних відносин, системи землекористування тощо).

По-третє, інституції територіальної організації земельного устрою на місцевому рівні, що передбачає необхідність вирішення таких конституційно значущих питань, як: установлення територіальних основ (меж) територіальних громад для здійснення місцевого самоврядування; регламентація відповідної територіальної організації земельної території як матеріальної основи розвитку територіальних громад — типів (підтипів) землекористування тощо.

По-четверте, компетенційно-територіальні інституції, які стосуються установлення порядку вирішення питань володіння, користування

та розпорядження землею, зміни меж адміністративно-територіальних утворень тощо.

Нарешті, по-п'яте, це соціально-територіальні інституції правового статусу землі та інших природних ресурсів, в яких отримують своє втілення особистісні начала територіальної організації життєдіяльності людини (населення), які характеризують, зокрема, забезпеченість та механізми реалізації прав громадянина на землю та інші природні ресурси.

Безумовно, зміст, рівень зрілості кожної з відповідних інституції має суттєві особливості в окремих національних політико-правових та державно-управлінських системах. Кожна із цих інституцій має власні координати ціннісного виміру еколого-економіко-правової категорії у земельному устрої та займає особливе місце в єдиній системі гарантування публічно-владних та приватноправових засад земельного устрою щодо територіальної організації земель на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Земля як унікальний об'єкт у системі суспільних відносин, на який спрямовані інтереси всіх членів людського суспільства, є універсальним чинником суспільного життєзабезпечення: предмет і засіб праці у базових галузях виробництва, зокрема у сільському і лісовому господарстві; просторовий базис існування кожної людини в усіх без винятку формах його життєдіяльності; носій багатих природних ресурсів; територіальна основа державності й національного самовизначення. Тому до системи земельних відносин та землекористування залучені у прямій і опосередкованій формах усі члени суспільства, надаючи цим відносинам різноманітності перетинаючих, взаємодоповнюючих або, навпаки, взаємовиключних потреб, інтересів, ціннісних настанов, орієнтації і мотивацій. Це означає, що система земельного устрою є складною категорією загальнонаціональних, групових (відомчих, територіальних) та індивідуальних інтересів, які виникають з приводу розподілу й перерозподілу земельних та інших природних ресурсів, їх продуктивного опанування та ефективного використання, а також охорони і раціонального відновлення втрачених у ході господарської діяльності корисних споживчих властивостей.

Вона виділяється у виняткову соціально-економічну категорію не тільки через специфіку землі як унікального об'єкта загальних багатотілових інтересів. Існує ще одна особливість: двоїстий стан земельного фонду, який є одночасно у відтворювальному процесі природним тілом і товаром, який введено до системи товарно-грошових відносин як соціально-

економічна категорія. Відповідно, безліч земельних інтересів, які виникають у суспільстві, поділяються на три групи [6, 7]:

а) інтереси з приводу ефективного опанування природних властивостей земельного ресурсу (еколого-технологічні інтереси);

б) інтереси з приводу товарно-грошових параметрів земельної власності (соціально-економічні інтереси);

в) безпекові інтереси життєдіяльності людей у контексті продовольчої екосистемної, кліматичної, енергетичної та інших безпек.

У сфері розподілу і перерозподілу земельних ресурсів перша група суспільних земельних інтересів орієнтується на параметри функціонально-господарської структури земельного фонду, тобто фокусується на масштабах, пропорціях і пріоритетах його розподілу за ступенем господарського освоєння (освоєні, слабо освоєні й неосвоєні землі), категоріях і видах цільового використання (сільськогосподарського, рекреаційного призначення, житлової та громадської забудови, промисловості, транспорту тощо та інших форм освоєння), видах функціонального і дозволеного використання (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища, території під забудовою, болота, чагарники, лісові угіддя і т.п.), інтенсивності експлуатації й антропогенного впливу. Суспільні й індивідуальні інтереси, здебільшого, різною мірою орієнтовані на підтримку найефективнішої функціонально-господарської структури земельного фонду, хоча у визначених ситуаціях інтереси приватних осіб і конкретних соціальних груп населення з приводу функціонально-господарського використання земель можуть не відповідати загальнонаціональним. Проте у цьому випадку можливі протиріччя суспільних і приватних інтересів вирішуються, насамперед, на підставі державного регулювання та ринкових механізмів економічного саморегулювання.

Друга соціально-економічна група суспільних земельних інтересів спрямована на структуру земельної власності за складом, поєднаннями і пропорціями. У цьому випадку йдеться про співвідношення між величиною земельної власності держави, визначених груп населення і приватних осіб; великих, середніх і дрібних власників; вітчизняних й іноземних землевласників; активних і пасивних власників і т.д. Інтереси суспільства орієнтовані не тільки на збереження у розпорядженні держави необхідної для розвитку країни частки її земельних ресурсів, але й на те, щоб цей життєво важливий чинник знаходився у власників, що здатні найдоцільніше і з максимальною для всіх членів

Рис. 1. Логічно-смыслову схему сутності формування земельного устрою в Україні шляхом розподілу (перерозподілу) земель

суспільства користую розпорядитися ним. Інтереси окремих власників спрямовані на збереження за кожним з них прав володіння, користування і розпорядження земельною власністю, незалежно від того, наскільки продуктивно вони використовують землю і якою мірою її експлуатація відповідає критеріям ефективності. Звідси неминучі протиріччя між інтересами різних соціальних груп населення, що супроводжуються протягом світової історії розвитку суспільства серйозними соціальними зіткненнями і конфліктами. Саме в цій сфері зароджуються і поступово здобувають величезну руйнівну силу процеси соціальної дестабілізації, революційних вибухів і катаклізмів.

Третя група суспільних земельних інтересів — безпекові інтереси життєдіяльності людей у контексті продовольчої, екосистемної, кліматичної, енергетичної та інших безпек, спрямована на створення і функціонування системи земельних відносин і землекористування, що дозволяє при забезпеченні досить високого рівня екологічних та соціальних умов життя, розвитку ефективної підприємницької, громадської та іншої діяльності, формуванні умов

збереження і відновлення властивостей землі і інших природних ресурсів, забезпечити всі види безпеки життєдіяльності людей [8].

В цьому зв'язку, функція земельного устрою щодо територіально-просторового та господарського поділу (перерозподілу) земель і інших природних ресурсів тісно пов'язане із науковим обґрунтуванням розподілу земель за основним цільовим призначенням та формами власності з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Разом з тим, поділ (перерозподіл) земель залежить від земельних потреб та інтересів людини, зокрема, місце (земельна територія) проживання, забезпечення продуктами харчування та відновлення фізичних сил і задоволення духовних потреб. Залежно від цих потреб та інтересів людей (суспільства) і повинно здійснюватися формування земельного устрою.

Земля як природний ресурс залежно від цінності і наявності тих чи інших природних ресурсів, виконує такі функції: основа життя людини, джерело задоволення її першочергових потреб, найважливіша умова існування змінюваних людських поколінь; базова основа всіх існуючих біоценозів і біосфери в цілому; основне джерело естетичної краси і багатства всього природного комплексу в цілому.

Земля як соціально-економічна категорія, виконує функції: просторовий базис виробництва та життєдіяльності людського суспільства; головний засіб виробництва в сільському і лісовому господарстві; кладовище відновлення продуктивних сил людини та збереження її здоров'я.

Відповідно, протиріччя в потребі й наявності земельних та інших природних ресурсах є базовою основою щодо визначення цілей земельного устрою в процесі територіального та господарського поділу (розподілу) земель (рис. 1).

Земля в якості блага використовується як для життєвих благ, так і для трудових та як предмет праці. За дослідженнями А.М. Третяка [9], земля при будь-якому використанні не перестає бути благом і не втрачає здатність за-

довольняти потреби людини, незалежно від її фізичної природи, можливості локалізації і здатності до відчуження. Відповідно, він констатує, що земельні блага представляють собою "земельний капітал" який виділяється в особливу соціально-економічну категорію через специфіку землі як унікального об'єкта загальних багаточільових інтересів [9].

Дослідження існуючого земельного устрою України та розробка його нових моделей вимагає застосування загальних методів, використання яких неможливе без володіння принципами наукового мислення. Найважливішими із них є індукція (розумозаключення від фактів до деякої гіпотези), дедукція (висновок за правилами логіки; ланцюжок розумозаключень, ланки якого зв'язані логічною послідовністю), аналіз (розчленування об'єкта явища на елементи), синтез (поєднання, з'єднання різних елементів об'єкта, явища в єдине ціле), аналогія (відповідність, подібність об'єктів, явищ в яких-небудь властивостях; розумозаключення про менш знайомий об'єкт, явище по більш знайомому, якщо вони входять в однорідну групу), експеримент (дослідне відтворення об'єкта пізнання, перевірка гіпотез), спостереження (ціленаправлене вивчення, сприйняття, зумовлене поставленою задачею; систематичний збір даних по об'єкту, явищу), порівняння (співвідношення між двома об'єктами, явищами, яке дозволяє виявити загальне і особливе).

Найпоширенішими методологічними та методичними підходами до межування територіальних складових земельного устрою, які використовуються у світовій практиці [3], є ті, що: 1) враховують ієрархічність адміністративно-територіальних утворень; адекватність територіальних природно-екологічних та суспільних систем, що формуються в просторі, оптимальну кількість територіальних утворень на території з певним потенціалом земельних та інших природних ресурсів і типом заселення, техногенного навантаження і розвитку інфраструктурних систем; 2) базуються на системі критеріїв, які обґрунтовують модель земельного устрою; забезпечують стандарти життєдіяльності населення в ієрархічно різних адміністративних територіальних утвореннях. Саме такі підходи пропонується нами використати для вибору критеріїв оцінки моделей земельного устрою України, оцінки соціально-економічних наслідків від їх реалізації та обґрунтування вибору оптимальної моделі. При цьому, основними методами, які пропонуються до використання в дослідженні формування земельного устрою в Україні, є методи структурного аналізу, які застосовуються

як для системи територіального устрою в цілому, так і окремих його складових; нормативні та методи експертних оцінок; методи моделювання; методи статистичного аналізу (методи екстраполяції, методи кореляції і регресії), картографічний метод тощо.

В процесі дослідження існуючого земельного устрою України, надзвичайно важливо використати соціологічний, системний, комплексний, історичний, інституційний методи соціально-економічних наслідків від їх реалізації та обґрунтування вибору оптимальної моделі. Зокрема,

При цьому, акцентуємо увагу на особливостях окремих із них: соціологічний підхід відзначається тим, що управління розглядається насамперед як спільна діяльність людей. Сучасний стан державного управління характеризується зростаючим впливом соціального фактору; системний підхід розглядає організацію як цілісне явище, всі складові якої пов'язані цілями, функціями принципами, методами, структурами процесами, кадрами і матеріально-технічним забезпеченням. Ця єдність взаємодії з іншими системами, реагує на стимули внутрішнього і зовнішнього середовища та їх завдяки; традиційний підхід концентрує свою увагу на цілях адміністрації — сприяти ефективності (досягнення бажаних організаційних цілей) й продуктивності (досягнення цілей без зайвих затрат) та завданнях — раціоналізації й розробки ефективного зв'язку між засобами і цілями; комплексний підхід передбачає залучення до здійснення всієї сукупності методів відповідних наук у ході вивчення процесів державного управління, використання в процесі вивчення комплексу різних галузей наукових знань; історичний підхід виходить з того, що як управлінські знання, так і інститути управління, постійно удосконалюються. Їх стан у кожний історичний період визначається конкретними історичними факторами, притаманними цим періодам; інституційний підхід зосереджується на структурах державного управління і формально — правових рисах політичної системи. Проте, такий підхід здебільшого нехтує зв'язок між важливими інституційними структурами і змістом державної політики.

Оцінка нових моделей та можливих соціально-економічних наслідків в результаті їх впровадження має базуватися на спеціальних положеннях і підходах, розв'язанні проблем теоретичного, методичного та прикладного характеру: теоретичні проблеми полягають в пошуку концептуальних основ обґрунтування тої чи іншої моделі земельного устрою; методичні проблеми полягають у розробці нових норма-

тивів для визначення земельних потреб населення, охорони земель та інших природних ресурсів, пошуку методів для обґрунтування ієрархічності територіального поділу тощо; практичні проблеми полягають у обґрунтуванні строків завершення реформи та підготовки населення до реалізації її заходів. Дуже важливою практичною проблемою є оцінка затрат на здійснення трансформації земельного устрою в напрямку вибраної моделі і виявлення можливостей щодо реалізації тих чи інших шляхів досягнення цілей.

Отже, дослідження земельного устрою вимагає спеціально сформованої теоретико-методологічної та методичної бази. В процесі дослідження удосконалення земельного устрою в Україні нами виділено такі підходи до його формування: 1) Аналітичний. Цей підхід базується на дослідженні проблем земельного устрою України та порівняння їх з аналогічними проблемами інших країн; 2) Експертно-оціночний. Даний підхід базується на експертних оцінках виявлення недоліків в процесі реформування адміністративного та земельного територіального устрою з метою уникнення помилок. Дуже часто такі оцінки здійснюються із врахуванням зарубіжного досвіду; 3) Експериментальний. Цей підхід полягає на результатах впровадження моделей земельного устрою на окремих територіях (регіонах, районах, територіях рад). Він базується, як правило, на результатах досліджень аналітичного та експертно-оціночного підходів; 4) Моделювання. Цей підхід заключається на результатах розробки різними вченими, спеціалістами низки моделей, які представляють собою ідеальні (змістовні, логічні) та картографічні конструкції. Розробка цього підходу вимагає застосування науково обґрунтованих принципів щодо розробки структуризації земельного устрою (визначення тих чи інших видів територіальних

Рис. 2. Визначальність моделі земельного устрою щодо формування земельної політики завершення земельної реформи

чи господарських одиниць за їх значимістю).

Як приклад, розглянемо формування визначальності моделі земельного устрою щодо формування земельної політики здійснення земельної реформи. При всій своїй важливості земельна реформа є лише складовою реалізації тієї чи іншої Моделі земельного устрою (рис. 2). Параметри, механізми реформи земельних відносин та системи землекористування, як і інших реформ, мають бути підпорядковані ідеології Моделі земельного устрою, а не навпаки. Модель — це чітке уявлення про те, якими ми хочемо бачити сільські території, сільськогосподарські, природоохоронні, рекреаційні та інші типи землекористування і форми землеволодіння.

Таким чином, для розроблення моделей земельного устрою на національному, регіональному та рівні територіальних громад, необхідно описати природу та основні характеристики кожної моделі, сконцентрувавши аналіз на деяких основних аспектах, які відрізняють одну модель від іншої. Зокрема, щоб зрозуміти ці моделі, слід проаналізувати такі питання:

— мета моделей для розвитку землекористування сільських територій, особливо природоохоронного та сільськогосподарського;

- функції, що надаються іншим типам землекористування, наприклад, рекреаційному;
- яка роль, що відводиться окремим регіонам або територіям територіальних громад;
- роль, яку відіграють суспільні настрої;
- роль, яку відіграють інституції та інститути.

Враховуючи, що територіально-просторовий підхід до формування моделей земельного устрою сільських територій [3] не виходить із галузевих інтересів, не розглядає потреби територіального перерозподілу ресурсів, наприклад, між гірськими та іншими депресивними територіями, а розглядає територію у всій сукупності то елементи, від яких відштовхується ці моделі, стосуються саме іншої ролі, яку сільськогосподарське, природоохоронне та інше землекористування відіграють у стратегії розвитку, а також іншої ролі самих сільських територій.

Метою моделей земельного устрою є формування сталого (збалансованого) розвитку земельних відносин та землекористування, прискорення процесу екологізації та капіталізації землекористування, покращення якості життя та безпеки життєдіяльності сільського населення.

Функції земельного устрою поділяються на загальні та галузево-територіальні.

До загальних, що зумовлені загальними функціями земельної політики держави відносяться: створення умов щодо забезпечення реалізації заходів із зміни клімату та боротьби з опустелюванням; прогнозування (стратегічне планування) та планування територіально-просторового розвитку землекористування в цілому по країні; захисту прав власності на землю; національна, в тому числі продовольча, безпека та забезпечення й захист життєдіяльності населення; прискорена капіталізація землекористування та збільшення надходжень до державного бюджету від земельних платежів.

До галузево-територіальних та територіальних громад, що зумовлені галужевими та територіальними функціями земельної політики органів центральної і регіональної виконавчої влади та територіальних громад відносяться: прогнозування (стратегічне планування) та планування територіально-просторового розвитку землекористування галузей та регіонів і територіальних громад; продовольча і екологічна безпека та забезпечення й захист життєдіяльності населення; забезпечення реалізації заходів із зміни клімату та боротьби з опустелюванням; прискорена капіталізація землекористування та збільшення надходжень до бюджетів територіальних громад від земельних платежів; ціннісна та інституціональна щодо

розподілу за територіальною належністю земельних та інших природних ресурсів (вода, ліс, надра тощо) для організації життєдіяльності населення і відповідної територіальної коренізації людей (з утвердженням організованого суспільства); інформаційна, комунікативна, забезпечення простору для дії нормативно-правових актів, стабілізаційна, контрольна та інші функції (з числа його технологічних функцій) тощо.

ВИСНОВКИ

У завданнях земельного устрою проявляється його соціально-економічне та екологічне призначення. Саме завдання зумовлюють наявність функцій земельного устрою, детермінують їх зміст та впливають на форми і методи їх реалізації. Соціально-економічним призначенням земельного устрою пояснюється неповторний комплекс функцій земельного устрою. Вони виражають зміст формування системи земельного устрою, характер його функціонування. Відповідно в теоретичному аспекті виділено функцію територіального (природно-економічного та адміністративно-територіального) земельного устрою, функцію захисту прав власності на землю, економічну, соціальну, екологічну функції (з числа його об'єктних функцій); захисту національної безпеки, забезпечення й захисту життєдіяльності населення, організації діяльності органів публічної влади (з числа його суб'єктних функцій) в контексті управління землекористуванням; інформаційну, комунікативну, стабілізаційну у контексті сталого розвитку землекористування, контрольну та інші функції (з числа його технологічних функцій) тощо. Сформовано теоретико-методологічну та методичну базу дослідження удосконалення земельного устрою в Україні яка передбачає виділення таких підходів до його формування, зокрема: 1) аналітичний, який базується на дослідженні проблем земельного устрою України та порівняння їх з аналогічними проблемами інших країн; 2) експертно-оціночний, який базується на експертних оцінках виявлення недоліків в процесі реформування адміністративного та земельного територіального устрою з метою уникнення помилок; 3) експериментальний, який полягає на результатах впровадження моделей земельного устрою на окремих територіях (регіонах, районах, територіях рад). Він базується, як правило, на результатах досліджень аналітичного та експертно-оціночного підходів; 4) моделювання, який заключається на результатах розробки різними вченими, спеціалістами низки моделей,

які представляють собою ідеальні (змістовні, логічні) та землевпорядно-картографічні конструкції. Розробка цього підходу передбачає застосування науково обґрунтованих принципів щодо розробки структуризації земельного устрою (визначення тих чи інших видів територіальних чи господарських одиниць за їх значимістю). Визначальність моделі земельного устрою щодо формування земельної політики завершення земельної реформи заключається у завершенні реформи системи власності на землю, управління земельними ресурсами та землекористуванням, завершенні реформи системи землевпорядкування та земельного кадастру, системи оцінки земель і земельних ділянок, завершення реформи форм землекористування (господарювання), формування системи земельного ринку.

Література:

1. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М. Земельний устрій України: понятійні і інституційні аспекти розвитку. Агросвіт № 24, 2020. С. 3—11.
2. Третяк А. М. Нова модель земельного устрою в Україні у зв'язку із реформою місцевого самоврядування / А. М. Третяк, В. М. Третяк, О. Я. Панчук // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2017. № 2. С. 3—12.
3. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Гунько Л. А., Капінос Н. О. Філософія зонування земель в Україні в контексті територіально-просторового планування землекористування територіальних громад. Економіка та держава. № 4. 2022. С. 13—19.
4. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Капінос Н. О. Наукова гіпотеза трактування землевпорядкування як соціально-економічної інституції. Економіка та держава. № 5. 2021. С. 8—14.
5. Третяк А. М. Земельний кадастр як самостійна галузь наукового знання. Третяк А. М., Третяк В. М., Панчук О. Я., Ковалишин О. Ф., Тарнапольський А. В. // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. — № 1. — 2018. — С. 36—45.
6. Третяк А. М. Економіка землекористування та землевпорядкування: навч. посіб. / Третяк А. М. — К.: ТОВ ЦЗРУ, 2004. — 542 с.
7. Третяк А. М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування: Монографія / А. М. Третяк. — Херсон: Грін, 2012. — 440 с.
8. Третяк А. М. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціалізації, практики: монографія / А. М. Третяк, В. М. Третяк, Р. М. Курильців,

Т. М. Прядка, Н. А. Третяк; [за заг. ред. А. М. Третяка]. — Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. — 227 с.

9. Третяк А. М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: Монографія. — Львів. СПОЛОМ, 2011. — 520 с., С. 34.

References:

1. Tretiak, A. Tretiak, V. and Pryadka T. (2020), "Land system of Ukraine: conceptual and institutional aspects of the development", Agrosvit, vol. 24, pp. 3—11.
2. Tretiak, A. Tretiak, V. Panchuk, O. (2017), "A new model of land system in Ukraine in connection with the reform of local self-administration", Zemleustrij, kadastr i monitoring zemel, vol. 2, pp. 3—12.
3. Tretiak, A. Tretiak, V. Priadka, T. Gunko, L. Kapinos, N. (2022), "The philosophy of land zoning in Ukraine in the context of territorial and spatial planning of land use of territorial communities", Ekonomika ta derzhava, vol. 4, pp. 13—19.
4. Tretiak, A. Tretiak, V. Priadka, T. and Kapinos, N. (2021), "Scientific hypothesis of the interpretation of land planning as a socio-economic institution", Ekonomika ta derzhava, vol. 5, pp. 8—14.
5. Tretiak, A. Tretiak, V. Panchuk, O. Kovalyshyn, O. Tarnopolskyi, A. (2018), "Land cadaster as an independent branch of scientific knowledge", Zemleustrij, kadastr i monitoring zemel, vol. 1, pp. 36—45.
6. Tretiak, A. M. (2004), Ekonomika zemlekorystuvannia ta zemlevporiadkuvannia [Economics of land use and land management], TOV "TsZRU", Kyiv, Ukraine.
7. Tretiak, A. M. (2012), Ekolohiia zemlekorystuvannia: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta administruvannia [Ecology of land use: theoretical and methodological bases of formation and administration], Hrin, Kherson, Ukraine.
8. Tretiak, A. M., Tretiak, V. M., Kuriltsiv, R. M., Pryadka, T. M., Tretiak, N. A. (2021), Management of land resources and land use: basic principles of theory, institutionalization, practice [Upravlinnja zemel'nimi resursami ta zemlekoristuvannjam: bazovi zasady teorii, instituciolizacii, praktiki], Belotserkivdruk LLC, Bila Tserkva, Ukraine.
9. Tretiak, A. (2011), Zemel'nyj kapital: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta funktsionuvannia [Land capital: theoretical and methodological foundations of formation and operation], Spolom, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2022 р.

УДК 330.3

В. І. Вороненко,к. е. н., доцент, асистент кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування, Сумський державний університет
ORCID ID: 0000-0002-0301-5924**О. В. Кубатко,**д. е. н., професор, доцент кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування, Сумський державний університет
ORCID ID: 0000-0001-6396-5772**Б. А. Ковальов,**к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування, Сумський державний університет
ORCID ID: 0000-0002-1900-4090**П. В. Гриценко,**к. е. н., доцент, асистент кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування, Сумський державний університет
ORCID ID: 0000-0002-3648-4313**В. А. Омеляненко,**д. е. н., доцент, доцент кафедри бізнес-економіки та адміністрування, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0003-0713-1444

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.15—16.15

ДИНАМІКА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ*

V. Voronenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Assistant of the Department of Economics, Entrepreneurship and Business Administration, Sumy State University

O. Kubatko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship and Business Administration, Sumy State University

B. Kovalev,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship and Business Administration, Sumy State University

P. Hrytsenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Assistant of the Department of Economics, Entrepreneurship and Business Administration, Sumy State University

V. Omelyanenko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Business Economics and Administration, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

DYNAMICS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIO-ECONOMIC AND ECOLOGICAL SYSTEMS

Стаття присвячена питанням цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем, а саме оцінюванню динаміки такої трансформації. Оскільки існує певна недостатність показників та критеріїв оцінювання цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем, у даній статті запропонована система відповідних показників та критеріїв. Враховуючи те, що дані від будь-якої системи змінюються з часом, на основі запропонованої системи показників можна оцінювати також динаміку цифрової трансформації. Для цього розроблено систему динамічних показників цифрової трансформації соціально-економічних систем та екологічних систем. Результати розрахунків запропонованих показників для України вказують на позитивну їх динаміку, тобто зміну у часі. Це означає, що цифрова трансформація соціально-економічних та екологічних систем України відбувається у напрямку покращання. При цьому абсолютні показники цифрової трансформації соціально-економічних систем загалом демонструють дещо спадаючу динаміку, що вимагає прийняття управлінських рішень у державі щодо активізації зусиль на цифровізації соціально-економічних систем.

* Робота виконана в рамках НДР "Сталий розвиток та ресурсна безпека: від проривних технологій до цифрової трансформації економіки України" (№д/р. 0121U100470)

The article is devoted to the issues of digital transformation of socio-economic and ecological systems, namely the assessment of the dynamics of transformation. Since there is a certain insufficiency of indicators and criteria for evaluating the digital transformation of socio-economic and ecological systems, this article proposes a system of relevant indicators and criteria. Considering the fact that the data of any system changes over time, the dynamics of digital transformation can also be evaluated on the basis of the indicator system. Assessing the dynamics of the digital transformation of socio-economic and ecological systems is necessary during this transformation for operational and strategic management of the process. For this purpose, in this article a system of dynamic indicators of digital transformation of socio-economic systems and ecological systems is proposed. This system is based on the calculation of 60 dynamic indicators, among which there are both absolute and relative indicators. All indicators are summarized in 6 aggregate indicators. Each aggregate indicator contains 10 dynamic indicators. The optimal direction of change of these indicators is growth. The criterion for evaluating the dynamics of the digital transformation of socio-economic systems is the value of aggregate indicators greater than 1. The results of calculations of all six aggregate indicators for Ukraine gave the following values: 0,999; 0,155; 0,120; 1,084; 1,023; 1,125. The results mostly indicate positive dynamics, i.e. change over time. This means that the digital transformation of socio-economic and ecological systems has an improvement. In general, Ukraine needs to maintain the pace of digital transformation of socio-economic and environmental systems that it has at the moment. But at the same time, the value of 0,999 for the first aggregate indicator, which is responsible for the quantitative side of the digital transformation of socio-economic systems, indicates its slightly decreasing dynamics. This indicates the need to make managerial decisions in the state regarding the activation of efforts to digitize social and economic systems.

Ключові слова: цифрова трансформація, соціально-економічні системи, екологічні системи, цілі сталого розвитку, динаміка трансформації, критерії оцінювання трансформації.

Key words: digital transformation, socio-economic systems, ecological systems, goals of sustainable development, dynamics of transformation, evaluation criteria of transformation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

У 2015 році Організація Об'єднаних Націй затвердила Порядок денний сталого розвитку до 2030 року [1], що є насиченим і глобальним планом дій, орієнтований на досягнення економічного процвітання, забезпечення екологічної стійкості та соціальну інтеграцію. У даному Порядку міститься сімнадцять цілей у галузі сталого розвитку, серед них ціль номер 9 — створення стійкої інфраструктури, сприяння всеосяжній та стійкій індустріалізації та інноваціям, що включають цифрову трансформацію соціально-економічних та екологічних систем. Тобто від цифрової трансформації країни залежить досягнення нею сталого розвитку.

На даний момент дуже багато країн у світі мають проблеми з цифровою трансформацією. Тому актуальним питанням стає формування такої моделі управління в цих країнах, яка б переорієнтувала локальні суб'єкти господарювання від традиційного до інформатизованого виробництва. Ті кризові явища, які зараз спостерігаються в глобальній економіці, є підтвердженням тези про необхідність переходу до нової економіки, що зорієнтована на інноваційний розвиток та цифрову трансформацію.

Окрім значної кількості досліджень цифрової трансформації як фактору сталого розвитку, основна їх частина спрямована на розробку відповідних інструментів, засобів активізації цифрової трансформації та пошуків інноваційного розвитку країн. Велике значення на

цьому шляху має цифрова трансформація соціально-економічних та екологічних систем, оскільки від цього залежить успіх досягнення відповідних цілей сталого розвитку всієї країни. Тобто цифрова трансформація країни щільно пов'язана з наявністю відповідних внутрішніх можливостей і ресурсів у соціально-економічних та екологічних систем.

Динаміка цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем залежить від якості управління трансформацією. Результати управління цифровою трансформацією відображаються на конкурентоспроможності країни. Тому для того, щоб приймати вдалі управлінські рішення, необхідно мати якісний інструментарій оцінювання динаміки цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем у вигляді відповідної системи показників та критеріїв. Загальною проблемою є те, що проводити оцінювання складно через специфіку окремо взятих територіальних систем, їх різних розмірів та особливостей. Тому існує певна недостатність показників та критеріїв для оцінювання динаміки цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем, що мають різні характеристики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У світі застосовують різні методи оцінювання динаміки цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем, які в

більшості випадків базуються на оцінюванні структурних складових цифрової трансформації. Існує багато способів оцінювання цих складових на макrorівні, на основі яких складаються рейтинги інноваційного розвитку країн. Існуючі системи показників в основному включають валові показники продукту чи інвестицій у цифрову трансформацію. До таких систем відноситься Global Innovation Index [2], що є дуже потужним інструментом оцінювання цифрового розвитку країн. Окрім Global Innovation Index, є значна кількість інших методів оцінювання цифрової трансформації країн, серед яких можна виділити Technology Achievement Index [3], The European Digital Social Innovation Index [4] та ін.

Досліджували відповідні системи у своїх працях такі вчені як Р. Паскуаліно та ін. [5], Нгуєн Трунг Дунг [6], Келлі Райсвейк та ін. [7], С. Болтаєв Бурхон [8], Ф. Шеллер та ін. [9], Х. Янмін та ін. [10], А. А. Юнге та ін. [11], а також інші дослідники.

Досліджувані системи оцінювання є універсальними для оцінки цифрових трансформацій країн. Але дуже часто окремі країни, що оцінюються, мають власні особливості і специфіку в контексті цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем, що потрібно враховувати.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Багато країн у світі має певні проблеми у динаміці цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем. Такі проблеми потрібно виявити, ідентифікувати та усунути. У майбутньому це дозволить примножити результати господарської діяльності країни. Тому метою даної статті є отримання інструментарію оцінювання цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем країни, а також динаміки цифрової трансформації і застосувати його для пошуку шляхів усунення проблем цифрової трансформації України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Використання цифрової трансформації в економіці забезпечить довгострокове стійке економічне зростання. Враховуючи вектор наукового пошуку у вигляді існуючих показників та критеріїв для оцінювання динаміки цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем, та виходячи із важливості дослідження динаміки цифрової трансформації через специфічний характер кожної сис-

теми, у даній роботі розроблена система відповідних показників та критеріїв. На основі них можна оцінювати цифрову трансформацію соціально-економічних та екологічних систем і враховуючи те, що дані системи змінюються з часом, можна оцінити динаміку цифрової трансформації. Це, у свою чергу, дозволяє розробити рекомендації для управління цифровою трансформацією територіальних систем.

Оцінювати динаміку цифрової трансформації соціально-економічних систем пропонується за допомогою наступної системи двох груп річних показників. До першої групи входять абсолютні показники, до другої — відносні.

Перша група річних показників (абсолютні показники)

1. Y_i — кількість державних установ, які мають доступ до Інтернету, од.

2. Y_{Δ} — кількість державних установ, які дають можливість користування інструментами електронної демократії, од.

3. P_t — кількість підприємств, які здійснюють електронну торгівлю, од.

4. O_p — обсяг реалізованої продукції шляхом електронної торгівлі, тис. грн

5. P_i — кількість підприємств, які мають доступ до Інтернету, од.

6. P_c — кількість підприємств, що мають свій сайт, од.

7. P_k — кількість підприємств, які використовують комп'ютери, од.

8. P_{Δ} — кількість підприємств, що проводять аналіз "великих даних", од.

9. P_{rf} — кількість підприємств, які надають рахунки-фактури в електронному вигляді, од.

10. $P_{\text{ши}}$ — кількість підприємств, які використовують широкопasmовий доступ до Інтернету, од.

Друга група річних показників (відносні показники)

1. $\mathcal{C}_i$ — частка державних установ, які мають доступ до Інтернету, у загальній кількості установ, %.

2. $\mathcal{C}_t$ — частка підприємств, які здійснюють електронну торгівлю, %.

3. $\mathcal{C}_{\text{тв}}$ — частка підприємств, які здійснюють електронну торгівлю через сайти або веб-додатки, у загальній кількості підприємств, %.

4. $\mathcal{C}_p$ — частка обсягу реалізованої продукції шляхом електронної торгівлі, %.

5. $\mathcal{C}_{\Delta}$ — частка підприємств, що проводять аналіз "великих даних", %.

6. $\mathcal{C}_f$ — частка підприємств, що наймають фахівців інформаційно-телекомунікаційних технологій, у загальній кількості підприємств, %.

7. $\mathcal{C}_{3\Delta}$ — частка підприємств, що використовують 3-Д друк, у загальній кількості підприємств, %.

8. $\mathcal{C}_{\text{фа}}$ — частка підприємств, які використовують фіксований доступ до Інтернету, %.

9. $\mathcal{C}_{\text{вс}}$ — частка підприємств, що мають свій сайт, %.

10. $\mathcal{C}_{\text{хо}}$ — частка підприємств, що купують послуги хмарних обчислень, у загальній кількості підприємств, %.

Всі показники повинні прямувати кожен рік до збільшення, що буде характеризувати позитивну динаміку цифрової трансформації соціально-економічних систем. Перша група краще характеризує кількісну сторону цифрової трансформації, а друга група — якісну сторону. Показники можна визначати як за адміністративним принципом, так і для окремих територій. Порівнюючи значення показників між собою та за змінами у часі можна визначити як здійснюється цифрова трансформація. Також на основі даних показників можна оцінювати прогрес у інноваційній діяльності.

Для оцінювання того, як змінюється динаміка цифрової трансформації соціально-економічних систем, пропонується розраховувати розроблені динамічні показники цифрової трансформації соціально-економічних систем, що є спеціальними динамічними показниками для кожного із показників першої і другої групи. Оптимальний напрямок зміни цих показників — зростання.

Критерієм оцінювання динаміки цифрової трансформації соціально-економічних систем є значення динамічних показників більше 1. Динамічні показники розраховуються на основі відносних приростів річних показників першої і другої групи за формулами:

$$D_{1i} = \sqrt[N-1]{\prod_{n=1}^{N-1} \left(\frac{A_{1i\{n+1\}}}{A_{1i\{n\}}} \right)} \quad (1),$$

$$D_{2i} = \sqrt[N-1]{\prod_{n=1}^{N-1} \left(\frac{B_{2i\{n+1\}}}{B_{2i\{n\}}} \right)} \quad (2),$$

де D_{1i} — динамічні показники цифрової трансформації соціально-економічних систем для першої групи (абсолютних) показників;

D_{2i} — динамічні показники цифрової трансформації соціально-економічних систем для другої групи (відносних) показників;

A_{1i} — i -тий показник першої групи (абсолютний показник);

B_{2i} — i -тий показник другої групи (відносний показник);

N — кількість років, за якими здійснюється аналіз;

n — позначення номера року.

Перша і друга групи запропонованих показників розроблені таким чином, щоб бути достатньо компактними і простими, в той же час охоплювати основні сфери цифрової трансформації соціально-економічних систем. Відносні показники більш співставні, при цьому масштаб абсолютних значень їх складових мало впливає на показники. Показники є достатньо універсальними, що дозволяє їх використання для різних країн за умови урахування їх особливостей.

Оцінювати динаміку цифрової трансформації екологічних систем пропонується за допомогою наступної системи двох груп річних показників. До третьої групи входять абсолютні показники, до четвертої — відносні.

Третя група річних показників (абсолютні показники)

1. B_n — витрати на охорону атмосферного повітря і клімату, тис. грн.

2. B_o — витрати на очистку зворотних вод, тис. грн.

3. B_v — витрати на поводження з відходами, тис. грн.

4. B_z — витрати на захист і реабілітацію ґрунту, водних об'єктів, тис. грн.

5. B_6 — витрати на охорону біологічного різноманіття, тис. грн.

6. B_p — витрати на захист від радіації, тис. грн.

7. B_n — витрати на науково-дослідні роботи щодо охорони природи, тис. грн.

8. E_r — загальний виробіток енергії гідроелектростанціями, тис. т н.е.

9. E_6 — загальний виробіток енергії від біопалива та відходів, тис. т н.е.

10. E_c — загальний виробіток енергії від вітрової та сонячної енергетики, тис. т н.е.

Четверта група річних показників (відносні показники)

1. $C_{\text{ев}}$ — співвідношення кількості підприємств, що здійснюють електронну торгівлю та викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря стаціонарними джерелами.

2. $C_{\text{ре}}$ — співвідношення обсягу реалізованої продукції шляхом електронної торгівлі та загального кінцевого споживання енергії.

3. $C_{\text{ін}}$ — співвідношення кількості підприємств, які мають доступ до Інтернету та викидів забруднюючих речовин пересувними джерелами.

4. $C_{\text{ке}}$ — співвідношення кількості підприємств, які використовують комп'ютери та загального постачання первинної енергії.

5. $C_{де}$ — співвідношення кількості державних установ, які мають доступ до Інтернету та енергоємності.

6. $C_{дд}$ — співвідношення кількості державних установ, які дають можливість користування інструментами електронної демократії та кількості утворених відходів I–III класів небезпеки.

7. $C_{ад}$ — співвідношення кількості підприємств, що проводять аналіз "великих даних" та надходження парникових газів у атмосферне повітря.

8. $\check{C}_r$ — частка виробітку енергії гідроелектростанціями, %.

9. $\check{C}_o$ — частка виробітку енергії від енергетики біопалива та відходів, %.

10. $\check{C}_c$ — частка виробітку енергії від вітрової та сонячної енергетики, %.

Для оцінювання того, як змінюється динаміка цифрової трансформації екологічних систем, пропонується розраховувати розроблені динамічні показники цифрової трансформації екологічних систем, що є спеціальними динамічними показниками для кожного із показників третьої і четвертої групи. Оптимальний напрямок зміни цих показників — зростання.

Критерієм оцінювання динаміки цифрової трансформації екологічних систем є значення динамічних показників більше 1. Динамічні показники розраховуються на основі відносних приростів річних показників третьої і четвертої групи за формулами:

$$D_{3i} = \sqrt[N-1]{\prod_{n=1}^{N-1} \left(\frac{A_{3i\{n+1\}}}{A_{3i\{n\}}} \right)} \quad (3),$$

$$D_{4i} = \sqrt[N-1]{\prod_{n=1}^{N-1} \left(\frac{B_{4i\{n+1\}}}{B_{4i\{n\}}} \right)} \quad (4),$$

де D_{3i} — динамічні показники цифрової трансформації екологічних систем для третьої групи (абсолютних) показників;

D_{4i} — динамічні показники цифрової трансформації екологічних систем для четвертої групи (відносних) показників;

A_{3i} — i -тий показник третьої групи (абсолютний показник);

B_{4i} — i -тий показник четвертої групи (відносний показник);

N — кількість років, за якими здійснюється аналіз;

n — позначення номера року.

Третя і четверта групи запропонованих показників розроблені таким чином, щоб бути достатньо компактними і простими, в той же час охоплювати основні сфери цифрової трансформації екологічних систем. Відносні показники більш співставні, при цьому масштаб абсолют-

них значень їх складових мало впливає на показники. Показники є достатньо універсальними, що дозволяє їх використання для різних країн за умови урахування їх особливостей.

Тепер розглянемо додаткові показники для оцінювання динаміки цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем. Вони складаються з двох груп: п'ятої та шостої. П'ята група є групою абсолютних показників, а шоста — відносних показників.

П'ята група річних показників (абсолютні показники)

1. $B_{цт}$ — величина вкладень у цифрову трансформацію, включаючи сферу інформаційних технологій, тис. грн.

2. $B_{ар}$ — внутрішні витрати на дослідження і розробки в організаціях сектору ІКТ (інформаційно-комп'ютерних технологій), тис. грн.

3. K_a — кількість абонентів доступу до Інтернету, одиниць.

4. O_i — обсяг товарів і послуг сектору ІКТ, тис. грн.

5. O_p — обсяг внутрішнього ринку сектору ІКТ, тис. грн.

6. E_e — сумарні ємності в країні для зберігання електричної енергії, кВт*год.

7. P_n — продаж роботів за період у країні, одиниць або тис. грн.

8. $P_{3д}$ — продаж 3-Д принтерів за період у країні, одиниць або тис. грн.

9. E_n — продаж електромобілів за період, одиниць або тис. грн.

10. K_v — розмір ринку криптовалют країни, тис. грн.

Шоста група річних показників (відносні показники)

1. $\check{C}_{ев}$ — частка соціально значущих послуг, що доступні в електронному вигляді, %.

2. $\check{C}_{дл}$ — частка домогосподарств, у яких є доступ до Інтернету, %.

3. $\check{C}_{ін}$ — частка інноваційних товарів та послуг у загальному обсязі сектору ІКТ, %.

4. $\check{C}_{ікт}$ — частка товарів і послуг сектору ІКТ в загальному випуску товарів і послуг, %.

5. $\check{C}_p$ — частка ринку сектору ІКТ у країні, %.

6. $\check{C}_{рб}^{89б}$ — частка ринку роботів за період у країні, %.

7. $\check{C}_{3д}$ — частка ринку що займають 3-Д принтери за період у країні, %.

8. $\check{C}_{ем}$ — частка електромобілів у загальній кількості проданих автомобілів у країні за період, %.

9. $\check{C}_k$ — частка ринку сектору обігу криптовалют у країні, %.

10. $\check{C}_{вр}$ — частка ринку продукції віртуальної реальності, %.

Для оцінювання того, як змінюється динаміка цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем згідно п'ятої і шостої групи показників пропонується розраховувати розроблені динамічні показники цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем, що є спеціальними динамічними показниками для кожного із показників п'ятої і шостої групи. Оптимальний напрямок зміни цих показників — зростання.

Критерієм оцінювання динаміки цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем є значення динамічних показників більше 1. Динамічні показники розраховуються на основі відносних приростів річних показників п'ятої і шостої групи за формулами:

$$D_{5i} = \sqrt[N-1]{\prod_{n=1}^{N-1} \left(\frac{A_{5i\{n+1\}}}{A_{5i\{n\}}} \right)} \quad (5),$$

$$D_{6i} = \sqrt[N-1]{\prod_{n=1}^{N-1} \left(\frac{B_{6i\{n+1\}}}{B_{6i\{n\}}} \right)} \quad (6),$$

де A_{5i} — динамічні показники цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем для п'ятої групи (абсолютних) показників;

B_{6i} — динамічні показники цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем для шостої групи (відносних) показників;

A_{5i} — i -тий показник п'ятої групи (абсолютний показник);

B_{6i} — i -тий показник шостої групи (відносний показник);

N — кількість років, за якими здійснюється аналіз;

n — позначення номера року.

П'ята і шоста групи запропонованих показників розроблені таким чином, щоб бути достатньо компактними і простими, в той же час охоплювати додаткові сфери цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем.

П'ята і шоста групи показників містить по десять показників, всього двадцять додаткових показників оцінювання динаміки цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем. Сама динаміка цифрової трансформації оцінюється за допомогою показників динаміки D_{5i} , D_{6i} , для кожної групи відповідно.

Кожна група показників містить десять показників оцінювання динаміки цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем. Сама динаміка цифрової трансформації оцінюється за допомогою показників динаміки для кожної групи відповідно. Тобто показники

динаміки розраховуються для кожного із показників оцінювання динаміки цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем. Критерієм оцінювання динаміки цифрової трансформації екологічних систем є значення динамічних показників більше 1. Це означає, що якщо динамічні показники цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем після розрахунку виходять більше одиниці, цифрова трансформація соціально-економічних та екологічних систем по відповідному показнику відбувається у правильному напрямку і вказує на позитивну динаміку, тобто зміну у часі. Якщо значення динамічних показників дорівнюють 1, це означає, що не відбувається позитивних змін у часі, але і негативних змін у часі також немає. Динаміка цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем у цьому випадку демонструє незмінність у часі. Якщо ж значення динамічних показників цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем менше 1, то це означає регрес у цифровій трансформації і системи потребують швидкого втручання заради збереження можливості якісної цифрової трансформації у майбутньому.

Запропонована методика необхідна під час цифрової трансформації для її оперативного, стратегічного керування та здійснення, що дозволить мати потрібну інформацію про територіальну систему. Методика базується на розрахунку 60 динамічних показників A_{1i} , A_{2i} , A_{3i} , A_{4i} , A_{5i} , A_{6i} , які можна звести в 6 агрегатних показників A_1 , A_2 , A_3 , A_4 , A_5 , A_6 . Розглянемо принципи зведення.

Початково мається 6 груп показників абсолютних та відносних показників, кожна з груп містить 10 показників, тобто всього 60 показників. Половина з них абсолютні, половина — відносні. Групи 1, 3, 5 — це абсолютні показники, групи 2, 4, 6 — відносні. Групи 1 і 2 характеризують цифрову трансформацію соціально-економічних систем, групи 3 і 4 характеризують цифрову трансформацію екологічних систем, а групи 5 і 6 є додатковими і характеризують цифрову трансформацію одночасно соціально-економічних та екологічних систем, а також стосуються проривних технологій. Для кожного із 60 абсолютних та відносних показників розраховуються їх динамічні показники A_{1i} , A_{2i} , A_{3i} , A_{4i} , A_{5i} , A_{6i} відповідно до кожної з шести груп. Оскільки для кожної групи будуть свої 10 динамічних показників, ці 10 показників можна звести в один динамічний показник для кожної групи.

Зведення (агрегування) відбувається шляхом застосування вагових коефіцієнтів. Оскільки

ки в кожній групі по 10 показників та кожен з них має однакову вагомість, їх вагові коефіцієнти будуть складати 10% або 0,1. Формула для знаходження зведених динамічних показників:

$$D_j = \sum_{i=1}^{10} (0,1 \cdot D_{ji}) \quad (7),$$

де D_j — зведений динамічний показник цифрової трансформації систем для j -ої групи абсолютних показників.

Критерії оцінювання динаміки цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем для зведених динамічних показників:

$$D_j > 1. \quad (8).$$

За виконання цієї умови цифрова трансформація соціально-економічних та екологічних систем по відповідному динамічному показнику відбувається у правильному напрямку і вказує на позитивну динаміку, тобто зміну у часі.

Апробацію запропонованої методики оцінки цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем проведено на прикладі України за 2017—2021 роки. Результати розрахунків усіх динамічних показників представлено у таблицях 1, 2, 3. Розрахунки були проведені на основі даних Державної служби статистики України [12].

Результати розрахунків шести зведених показників $D_1, D_2, D_3, D_4, D_5, D_6$ для України дали відповідно наступні значення: 0,999; 0,155; 0,120; 1,084; 1,023; 1,125 (табл. 1, 2, 3). Ці значення здебільшого свідчать про позитивну динаміку цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем, тобто зміну з часом.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження показують, що цифрова трансформація соціально-економічних та екологічних систем України протягом 2017—2021 років має покращення. Загалом Україні необхідно підтримувати ті темпи цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем, які вона мала за розглянутий період. Але в той же час, значення 0,999 для першого агрегатного показника D_1 , який відповідає за кількісну сторону цифрової трансформації соціально-економічних систем, свідчить про її спадаючу динаміку у цілому. Це падіння відбулось за рахунок зменшення деяких абсолютних показників, таких як кількість державних установ, які мають доступ до Інтернету, кількість державних установ, які дають можливість користування інструментами електронної демократії, кількість підприємств, що проводять аналіз "великих даних". При цьому інші показники не зазнали суттєвого зростання, що

Таблиця 1. Динамічні показники цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем D_{1j}, D_{2j} України за 2017—2021 рр.

D_{11}	0,840	D_{21}	0,999
D_{12}	0,839	D_{22}	1,031
D_{13}	1,004	D_{23}	1,393
D_{14}	1,264	D_{24}	2,049
D_{15}	1,014	D_{25}	1,008
D_{16}	1,019	D_{26}	0,986
D_{17}	1,009	D_{27}	1,072
D_{18}	0,979	D_{28}	0,998
D_{19}	1,016	D_{29}	0,996
D_{110}	1,011	D_{210}	1,020
D_1	0,999	D_2	1,155

Таблиця 2. Динамічні показники цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем D_{3j}, D_{4j} України за 2017—2021 рр.

D_{31}	1,192	D_{41}	1,062
D_{32}	1,097	D_{42}	1,311
D_{33}	1,122	D_{43}	0,989
D_{34}	1,221	D_{44}	1,056
D_{35}	1,123	D_{45}	0,831
D_{36}	0,549	D_{46}	0,872
D_{37}	1,127	D_{47}	0,908
D_{38}	0,946	D_{48}	0,956
D_{39}	1,075	D_{49}	1,086
D_{310}	1,749	D_{410}	1,767
D_3	1,120	D_4	1,084

Таблиця 3. Динамічні показники цифрової трансформації соціально-економічних та екологічних систем D_{5j}, D_{6j} України за 2017—2021 рр.

D_{51}	1,148	D_{61}	2,236
D_{52}	1,051	D_{62}	1,049
D_{53}	1,066	D_{63}	1,235
D_{54}	1,030	D_{64}	1,085
D_{55}	1,143	D_{65}	1,106
D_{56}	1,000	D_{66}	1,000
D_{57}	1,000	D_{67}	1,041
D_{58}	1,222	D_{68}	1,206
D_{59}	1,278	D_{69}	0,290
D_{510}	0,290	D_{610}	1,000
D_5	1,023	D_6	1,125

не дозволило зведеному динамічному показнику цифрової трансформації соціально-економічних систем для першої групи абсолютних показників мати значення, що відповідає необхідному критерію. Це свідчить про необхідність прийняття управлінських рішень для України щодо активізації зусиль з цифровізації соціально-економічних систем.

Літератури:

1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations. 2015. Режим доступу: <https://sdgs.un.org/2030agenda>

2. The Global Innovation Index. Cornell University, INSEAD, WIPO. 2020. Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org>

3. Technology Achievement Index. United Nations Statistics Division. 2001. Режим доступу: <https://measuring-progress.eu/technology-achievement-index>

4. The European Digital Social Innovation Index. Nesta. 2021. Режим доступу: <https://www.nesta.org.uk/feature/european-digital-social-innovation-index>

5. Pasqualino R., Demartini M., Bagheri F. Digital Transformation and Sustainable Oriented Innovation: A System Transition Model for Socio-Economic Scenario Analysis. Sustainability. 2021. V. 13, № 21. P. 11564. DOI: 10.3390/su132111564

6. Dung N. T., Tri N. M., Minh L. N. Digital transformation meets national development requirements. Linguistics and Culture Review. 2021. № 5(S2). P. 892—905. DOI: 10.21744/lingcure.v5nS2.1536

7. Rijswijk K., Klerkx L., Bacco M., Bartolini F., Bulten E., Debruyne L., Dessein J., Scotti I., Brunori G. Digital transformation of agriculture and rural areas: A socio-cyber-physical system framework to support responsabilisation. Journal of Rural Studies. 2021. № 85. P. 79—90. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2021.05.003

8. Sadinovich Boltaev B. The role of digital transformation in the development of socio-economic systems. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. 2022. V. 12, I. 2. P. 34—39. DOI: 10.5958/2249-7315.2022.00071.5

9. Scheller F., Johanning S., Bruckner T. IRPsim: A techno-socio-economic energy system model vision for business strategy assessment at municipal level. Beitrge des Instituts fur Infrastruktur und Ressourcenmanagement. 2018. № 02.

10. Jianming H., Bin B. For a Socio-Economic Perspective on digital Transformation Organizational Dysfunctions A Case study in China. AMCIS 2022 Proceedings. 2022. № 1. Режим доступу: https://aisel.aisnet.org/amcis2022/sig_phil/sig_phil/1

11. Junge A. L., Straube F. Sustainable supply chains — digital transformation technologies' impact on the social and environmental dimension. Procedia Manufacturing. 2020. V. 43. P. 736—742. DOI: 10.1016/j.promfg.2020.02.110

12. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. 2022. Режим доступу: <https://ukrstat.gov.ua>

References:

1. United Nations (2015), "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Develop-

ment", available at: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (Accessed 19 July 2022).

2. Cornell University, INSEAD, WIPO (2020), "The Global Innovation Index", available at: <https://www.globalinnovationindex.org> (Accessed 19 July 2022).

3. United Nations Statistics Division (2001), "Technology Achievement Index", available at: <https://measuring-progress.eu/technology-achievement-index> (Accessed 19 July 2022).

4. Nesta (2021), "The European Digital Social Innovation Index", available at: <https://www.nesta.org.uk/feature/european-digital-social-innovation-index> (Accessed 19 July 2022).

5. Pasqualino, R. Demartini, M. and Bagheri, F. (2021), "Digital Transformation and Sustainable Oriented Innovation: A System Transition Model for Socio-Economic Scenario Analysis", Sustainability, vol. 13, no. 21, p. 11564. DOI: 10.3390/su132111564

6. Dung, N. T. Tri, N. M. and Minh, L. N. (2021), "Digital transformation meets national development requirements", Linguistics and Culture Review, vol. 5(S2), pp. 892—905. DOI: 10.21744/lingcure.v5nS2.1536

7. Rijswijk, K. Klerkx, L. Bacco, M. Bartolini, F. Bulten, E. Debruyne, L. Dessein, J. Scotti, I. and Brunori, G (2021), "Digital transformation of agriculture and rural areas: A socio-cyber-physical system framework to support responsabilisation", Journal of Rural Studies, vol. 85, pp. 79—90. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2021.05.003

8. Sadinovich Boltaev, B. (2022), "The role of digital transformation in the development of socio-economic systems", Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, vol. 12 (2), pp. 34—39. DOI: 10.5958/2249-7315.2022.00071.5

9. Scheller, F. Johanning, S. and Bruckner, T. (2018), "IRPsim: A techno-socio-economic energy system model vision for business strategy assessment at municipal level", Beitrge des Instituts fur Infrastruktur und Ressourcenmanagement, vol. 02.

10. Jianming, H. and Bin, B. (2022), "For a Socio-Economic Perspective on digital Transformation Organizational Dysfunctions A Case study in China", AMCIS 2022 Proceedings, vol. 1.

11. Junge, A. L. and Straube, F. (2020), "Sustainable supply chains — digital transformation technologies' impact on the social and environmental dimension", Procedia Manufacturing, vol. 43, pp. 736—742. DOI: 10.1016/j.promfg.-2020.02.110

12. The official site of The State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <https://ukrstat.gov.ua> (Accessed 19 July 2022).

Стаття надійшла до редакції 21.07.2022 р.

УДК 005.21-048.78:658.8:001.82:637.1/.3:659.126

М. Р. Мардар,

д. т. н., професор кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі,

Одеський національний технологічний університет

ORCID ID: 0000-0003-0831-500X

І. А. Устенко,

к. т. н., доцент кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі,

Одеський національний технологічний університет

ORCID ID: 0000-0002-5527-4944

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.15—16.23

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОДУКТОВОГО РИТЕЙЛУ

M. Mardar,

Doctor of Technical Sciences, Professor Department of Marketing,

Business and Trade, Odessa National University of Technology

I. Ustenko,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor Department of Marketing,

Business and Trade, Odessa National University of Technology

STRATEGIC ANALYSIS TO IMPROVE THE MARKETING STRATEGY OF GROCERY RETAIL

У статті розглядається дослідження розвитку продуктового ритейлу, яке передбачає аналіз ситуації конкурентного середовища та визначення позицій основних гравців ринку. У процесі вивчення провели стратегічний аналіз діяльності роздрібних торговельних мереж-конкурентів та конкретної групи харчової продукції, яка представлена в одному з супермаркетів.

Для удосконалення маркетингової стратегії продуктової торговельної мережі зробили стратегічний аналіз її діяльності на прикладі молочної продукції. Для цього запропонували такі методи, як карта стратегічних груп, позиціонування торгових марок, ABC-XYZ-аналіз, модель п'яти сил конкуренції М. Портера, матриця "товар-ринки" за І. Ансо-ффом.

При дослідженні значну увагу приділили практичним аспектам використання методів стратегічного аналізу, які містять аналітичні таблиці і матриці, котрі не тільки полегшують процес розуміння суті і змісту стратегічного аналізу, але і дозволяють розробляти, впроваджувати та удосконалювати маркетингові стратегії на ринку роздрібних продуктів ритейлів.

Розробили проект маркетингової стратегії для удосконалення діяльності та зростання прибутку торговельної мережі ТОВ "Сільпо-Фуд". Уніфікованої стратегії для всіх компаній та на всі часи не існує. Стратегія розвитку підприємства являє собою комплекс його довгострокових дій, реалізація яких спрямована на досягнення поставлених стратегічних цілей.

Для подальшого успішного розвитку існування на ринку продуктового ритейлу ТОВ "Сільпо-Фуд" на основі зробленого стратегічного аналізу зробили висновок, що необхідно розвиватися на старому ринку з новою продукцією, а отже обрали стратегію розвитку товару. Відповідно до поставлених цілей та обраної маркетингової стратегії запропонували стратегію для кожного з елементів комплексу маркетингу. А саме, введення у продаж питних йогуртів з рослинного молока без цукру (горіхове, соєве, бананове, вівсяне та ін.); проведення event-проекту "Стань обличчям бренду "Сільпо"" (крос-медійний проєкт).

The article examines the study of the development of food retail, which involves the analysis of the competitive environment and the determination of the positions of the main market players. Product retail is a huge sector of business in the world economy, it involves an incredible amount of labor resources of the planet. In the course of the study, a strategic analysis of the activity of retail trade networks and a specific group of food products, which is presented in one of the supermarkets, was conducted.

In order to improve the marketing strategy of the food trade network, a strategic analysis of its activity was made using the example of dairy products. For this, such methods as a map of strategic groups, brand positioning, ABC-XYZ-analysis, M. Porter's model of five forces of competition, and the "goods-market" matrix according to I. Ansoff were proposed.

During the study, considerable attention was paid to the practical aspects of the use of strategic analysis methods, which contain analytical tables and matrices, which not only facilitate the process of understanding the essence and content of strategic analysis, but also allow developing, implementing and improving marketing strategies in the retail grocery market.

We developed a marketing strategy project to improve the activity and increase the profit of the Silpo-Food LLC trade network. There is no unified strategy for all companies. The company's development strategy is a complex of its long-term actions, the implementation of which is aimed at achieving the set strategic goals.

For the further successful development of existence on the grocery retail market, LLC "Silpo-Food" concluded that it is necessary to develop in the old market with new products, and therefore chose a product development strategy. In accordance with the set goals and the selected marketing strategy, a strategy was proposed for each of the elements of the marketing complex. Namely, the sale of drinking yogurts made from vegetable milk without sugar (nut, soy, banana, oat, etc.); holding the event project "Become the face of the Silpo brand" (cross-media project).

Ключові слова: маркетингова стратегія, продуктовий ритейл, молочна продукція, стратегічний аналіз, карта стратегічних груп конкурентів, позиціонування торгових марок, стратегія розвитку товару.

Key words: marketing strategy, grocery retail, dairy products, strategic analysis, map of strategic groups of competitors, positioning of trademarks, product development strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні продуктова роздрібна торгівля є одним із драйверів економіки, адже цей ринковий сегмент не тільки чітко реагує на кризові явища у структурі сукупного попиту, але й генерує економічний потенціал населення та є виразником споживчих настроїв [1].

Сучасні умови пов'язані зі змінами в інфраструктурі продуктового ринку, появою нових форматів роздрібно-оптової торгівлі, жорсткою конкуренцією і високою інноваційною активністю компаній в боротьбі за покупця, відмінності в їх цілях, інтересах, функціях і процесах [2]. Всі ці фактори вимагають перегляду технологій і принципів здійснення активного пошуку додаткових конкурентних переваг, вибудовування довгострокових і взаємовигідних партнерських відносин між виробником, дистриб'юторами і ритейлерами, заснованих на узгодженні цілей і стратегій розвитку, спільному плануванні маркетингових зусиль [2, 3].

Продуктовий ритейл — це величезний сектор бізнесу у світовій економіці, в ньому задіяна неймовірна кількість трудових ресурсів планети. З чого випливає, що без такої сфери як торговельні мережі було б неможливе існування та розвиток виробничого сектору економіки. Завдяки йому поповнюється значна частина державного бюджету країни, а також можна залучати іноземні інвестиції [2]. Також, продуктовий ритейл для країни — це можливість активно та швидко розвивати свою інфраструктуру за рахунок того, що ритейлери мають на меті у найкоротші терміни наповнити всю країну своїми торговельними мережами. Це призводить до активного будівництва нових торгових центрів та окремих точок продажу, що, у свою чергу, дає можливість розвиватися й іншим сферам економіки. Завдяки цьому зростає рівень життя у містах та знижується рівень безробіття населення [2, 3].

Криза змінила розстановку сил у структурі вітчизняного ритейлу та змусила основних гравців ринку по-новому підходити до оцінки власних позицій та діяльності конкурентів, а також обирати нові інструменти організації своєї діяльності, керуючись не тільки власними уподобаннями, а й критеріями ефективності, економічності та орієнтації на поведінку споживачів [4]. Тому і необхідно удосконалювати маркетингову стратегію своєї компанії.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам дослідження впровадження маркетингових стратегій та їх удосконаленню у галузевому середовищі присвячено публікації багатьох вітчизняних вчених, а саме Куденка Н.В., Балабанової Л.В., Войчак А.В., Романченко Н.В., Кравця В.І., Павленка А.Ф., Щербак В.Г. та ін. Водночас не вирішеними залишаються питання саме для ринку роздрібних продуктів ритейлів, серед яких на даний час швидко розвивається конкурентоспромож-

Таблиця 1. ТОП-8 продуктивних ритейлів України за товарообігом у 2021 р.

Компанія	Мережі	Кількість торговельних точок	Товарообіг, млрд грн
ТОВ «АТБ-маркет»	АТБ, АТБ express	1201	104,9
FozzyGroup	Сільпо, Фора, Fozzy, LeSilpo, Thrash!, Favore	612	78,2
Метро Кеш енд Кері Україна	MetroPash&Parry	23	19,8
Ашан Україна гіпермаркет	Ашан	26	14,2
Омега	Varus, Varus-маркет, Varustogo, Планета	102	11,3
Рітейл Груп	Велика Кишеня, ВК Select, Велмарт, ВК Експрес	76	11,1
Новус Україна	Novus, Novus Express, Billa	84	11,0
ТОВ "Таврія В", ПП "Таврія Плюс"	Таврія В, Космос	93	7,8

Джерело: [11; 12].

ність за свого споживача. А це у свою чергу вимагає проведення більш поглиблених маркетингових досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є удосконалення маркетингової стратегії продуктового ритейлу на основі зробленого стратегічного аналізу діяльності роздрібних торговельних мереж за допомогою методів карти стратегічних груп, позиціонування торгових марок, АВС-XYZ-аналізу, моделі п'яти сил конкуренції М. Портера, матриці "товар-ринки" за І. Ансоффом.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток ринкової економіки в Україні обумовив стрімке зростання динамізму і диференціації ринку. З'являються нові запити споживачів, нові ринки, нова продукція. Маркетингова стратегія, безумовно, повинна реагувати на ці зміни. Конкурентоспроможність підприємств і їхній стійкий розвиток багато в чому обумовлені ефективністю обраної ними маркетингової стратегії. Маркетингова стратегія визначає, на яких ринках працювати, з яким споживачем, а також товарну, цінову і комунікативну політику [5, 6].

В Україні спостерігається активна конкуренція на ринку продуктового ритейлу, що пояснюється значною чисельністю населення. Значний вплив на прибуток компаній спричиняє економічна ситуація в країні, яка виступає як індикатор рівня купівельної спроможності населення. Окреслені обставини призводять до зміни асортименту та якості продукції у різні

періоди часу в Україні. Поряд із цим інтенсифікація запровадження інноваційних технологій приводить до корегування маркетингових стратегій компаній [7, 8].

Для удосконалення маркетингової стратегії продуктового ритейлу необхідне комплексне дослідження ринку продуктового ритейлу, яке передбачає аналіз ситуації конкурентного середовища та визначення позицій основних гравців ринку. У процесі вивчення необхідно провести стратегічний аналіз діяльності роздрібних торговельних мереж конкурентів та конкретної групи харчової продукції, яка представлена в одному супермаркеті.

Дослідження для стратегічного аналізу проводились в січні-лютому 2022 року. У сучасних умовах ринок продуктового ритейлу в Україні має певні зміни. Це обумовлено у першу чергу низкою демографічних, економічних та соціальних факторів.

Згідно з офіційними даними в Україні на 1.02.2022 року проживало близько 41 млн осіб, тобто є попит на продукти харчування від значної чисельності споживачів [9]. Поряд із цим суттєва частка товарів виробляється в країні завдяки наявності агропромислового комплексу, який на основі наявної сировини та завдяки вітчизняній промисловій базі дає можливість виробляти широкий асортимент продуктів харчування, а конкретніше молочної продукції.

Для удосконалення маркетингової стратегії продуктової торговельної мережі на прикладі молочної продукції необхідно зробити стратегічний аналіз її діяльності. Для цього пропонуємо такі методи, як карта стратегічних груп, позиціонування торгових марок, АВС-XYZ-аналіз, модель п'яти сил конкуренції М. Портера, матриця "товар-ринки" за І. Ансоффом.

Станом на кінець 2021 р. лідируючі позиції серед роздрібних мереж на ринку продуктового ритейлу України посідали: АТБ, яка розвиває відповідну мережу дискаунтерів (990 магазинів); FozzyGroup, яка володіє такими мережами, як Сільпо, Фора, Thrash, LeSilpo, Favore. Слід відмітити, що зазначені компанії постійно розширюють власні торговельні мережі. Упродовж 2021 р. АТБ відкрила 80 торговельних точок, а FozzyGroup — 5 торговельних точок. За 2019—2020 рр. спостерігалось певне уповільнення темпів відкриття нових закладів для цих мереж, оскільки у 2019 р. АТБ відкрила 11 магазинів, а FozzyGroup — 59 торговельних точок [10]. У табл. 1 наведено ТОП-8 продовольчих операторів України за товарообігом у 2021 р. [11, 12].

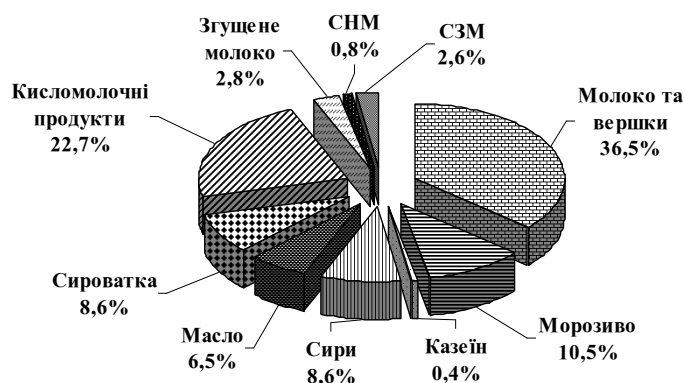

Рис. 1. Структура виробництва молочної продукції України в 2021 р.

Таблиця 2. Вихідні дані для побудови карти стратегічних груп питних йогуртів, представлених у продажу ТОВ "Сільпо-Фуд"

Назва ТМ-конкурента	Частка продажі, %	Ціна	Ціна, коеф.
ТМ «Галичина»	19,3	висока	10
ТМ «Молокія»	13,8	середня	6
ТМ «Лавка традицій»	12,8	середня	6
ТМ «Дольче»	9,2	середня	4
ТМ «На здоров'я»	7,3	висока	10
ТМ «Біла лінія»	7,3	висока	7
ТМ «Фанні»	5,5	висока	8
ТМ «Яготинське»	4,6	середня	6
ТМ «Ферма»	4,6	висока	8
ТМ «Organic Milk»	4,6	низька	3
ТМ «Чудо»	3,7	середня	4
ТМ «ГМЗ»	2,8	середня	6
ТМ «РадиМо»	2,7	низька	1
ТМ «Слов'яночка»	1,8	низька	2
Місткість ТОВ «Сільпо-Фуд»	100		

Лідером за сумарним товарообігом за 2021 рік є АТБ — 104,9 млрд. грн. На другому місці "Сільпо" з виручкою 78,2 млрд. грн, далі з істотним відривом слід MetroCash&Carry — 19,8 млрд

грн, Ашан — 14,2 млрд. грн. Замикає п'ятірку лідерів "Varus" з виручкою 11,3 млрд. грн [11, 12].

Сьогодні існує сильна конкуренція між компаніями роздрібної торгівлі, особливо харчовими продуктами. Тому завжди є необхідність у вдосконаленні маркетингових стратегій та їх реалізації, що дозволить, у свою чергу, збільшити кількість вторинних покупців на довгостроковий час.

При формуванні асортименту в торгових мережах на харчові продукти, а саме на молочну продукцію, в основі пропозицій ринку України складають саме товари вітчизняного виробництва. Оскільки вітчизняні молочні виробники вже освоїли європейські стандарти до контролю за якістю, в Україні значно підвищилася якість молочних продуктів, але це призвело і до підвищення цін у роздрібній торгівлі. За даними Державної статистики у 2021 році в Україні було вироблено 1,35 млн т молочної продукції (рис. 1) [13].

За структурою виробництва молочної продукції можна зробити висновок, що більше всього у 2021 р виробили молока та вершків, що складає 493,4 тис. т. Друге місце займають кисломолочні продукти (306,5 тис. т.). І на третій позиції — морозиво, сири та сироватка, що складають відповідно 141,6 тис. т., 115,9 тис. т. та 116,3 тис. т. [13].

Ринок молочної продукції України дуже різноманітний і тому спостерігається досить висока конкуренція. Чисельність великих гравців (станом на 2021 рік) становить близько 10—15, а кількість дрібних локальних виробників перевищує кілька сотень [14, 15].

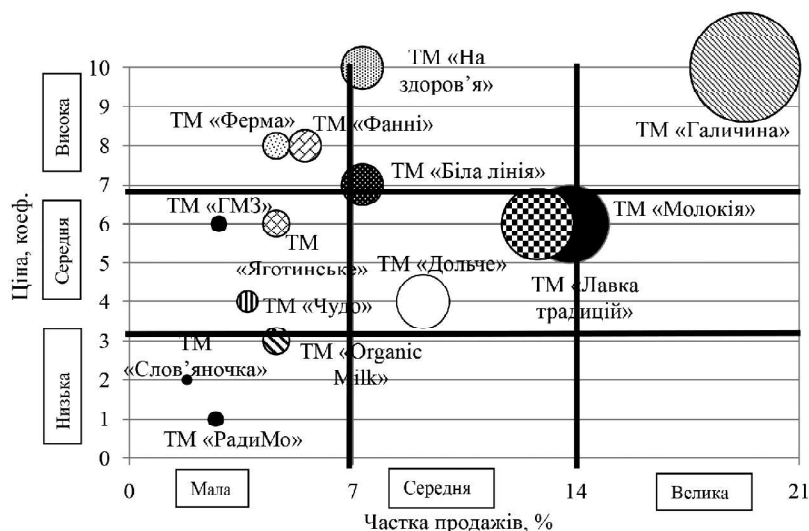

Рис. 2. Карта стратегічних груп конкурентів торгових марок питних йогуртів, представлених у продажу ТОВ "Сільпо-Фуд"

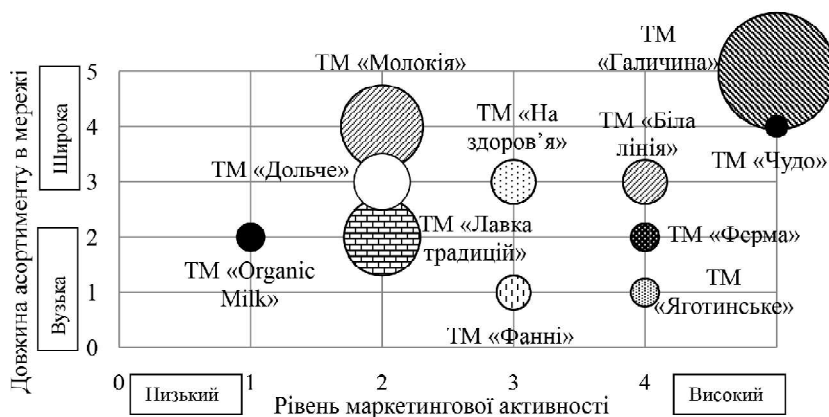

Рис. 3. Позиціонування торгових марок питних йогуртів, які представлені у супермаркеті "Сільпо"

З метою виявлення продукції торгових марок, які більш за інших користуються попитом, тобто є найближчими конкурентами і входять в одну стратегічну групу, а також їх позицій в продажу ТОВ "Сільпо-Фуд", скористаємося картою стратегічних груп. Карта є корисним способом графічного відображення конкуренції в супермаркеті, що дозволяє бачити, як змінюється попит чи які тенденції можуть на нього впливати [16].

В даному випадку всі підприємства-конкуренти реалізують у ТОВ "Сільпо-Фуд" одну і ту ж продукцію — питні йогурти — на одному і тому ж ринку. Обирали конкурентів за принципом: реалізація у супермаркеті "Сільпо" м. Одеси, роздрібна ціна та частка продажів (табл. 2).

Виходячи з даних табл. 2 зобразимо графічну модель карти стратегічних груп конкурентів (рис. 2).

Побудована карта (рис. 2) дала змогу виділити сім основних стратегічних груп. Розміщення декількох стратегічних груп на карті означає, що групи конкурентів виступають у продажу в роздрібній торгівлі з різними стратегіями; кожний виробник застосовує свої власні прийоми конкурентної боротьби й займає відособлену позицію на ринку.

Використання на карті кіл різного діаметра (діаметр відповідає загальній частці продажу у супермаркеті, згрупованих у стратегічні групи) дозволяє наочно відобразити відносні розміри кожної стратегічної групи. ТМ "Галичина" належить до першої стратегічної групи з великою часткою продажів та високою ціною. До другої стратегічної групи входять дві торгові марки — ТМ "Лавка традицій" і ТМ "Молокія" із середньою часткою продажів та середньою ціною. ТМ "Дольче" належить до третьої стратегічної групи. До четвертої стратегічної групи належать ТМ "На здоров'я", ТМ "Біла лінія", ТМ "Фанні" та ТМ "Ферма". Характеризується

вона малою часткою продажів та високою ціною. Далі ТМ "Яготинське" та ТМ "ГМЗ", ТМ "Чудо" та ТМ "OrganicMilk" характеризуються малою часткою продажів та середньою ціною. І остання стратегічна група — ТМ "Слов'яночка", ТМ "РадиМо" — мають малу частку продажів та низькі ціни на асортимент.

Побудована карта стратегічних груп конкурентів свідчить про високу диференціацію питних йогуртів у торговельній мережі ТОВ "Сільпо-Фуд" м. Одеси. Аналізована ТМ "Галичина" від ТОВ "МК "Галичина" займає досить широкий сегмент продажів у мережі "Сільпо" по питним йогуртам, яка характеризується високим рівнем конкуренції в галузі з великою кількістю гравців. Найближчими конкурентами є ТМ "Лавка традицій" і ТМ "Молокія".

Далі проведемо аналіз, яка є інформація на сайтах-виробниках та сайті ТОВ "Сільпо-Фуд" про питні йогурти, на скільки широко представлений асортимент торгових марок на полках роздрібної мережі "Сільпо", щоб споживач обрав саме потрібну йому продукцію.

Проведений аналіз інформації сайтів найбільших за рейтингом торгових марок виробників питних йогуртів показав, що вони відрізняються за рівнем маркетингової активності: перше місце займає ТМ "Слов'яночка", ТМ "Чудо" та ТМ "Галичина", на другому місці ТМ "Яготинське" та ТМ "Ферма", ТМ "Біла лінія", на третьому — ТМ "Фанні" та ТМ "На здоров'я", на четвертому ТМ "Лавка традицій", ТМ "Молокія" та ТМ "Дольче", і на п'ятому — всі інші торгові марки.

Отже, проведений маркетинговий аналіз виробників питних йогуртів дозволив провести позиціонування основних торгових марок за показниками довжини асортименту в супермаркеті та рівня маркетингової активності порівняно із конкурентами за 5-ти бальною шкалою (рис. 3).

ABC-аналіз за товарообігом	A	X			
		Y	ТМ «Дольче» ТМ «Лавка традицій»		
		Z	ТМ «Галичина»	ТМ «Молокія»	
	B	X			
		Y		ТМ «Біла лінія»	
		Z	ТМ «Organic Milk»	ТМ «На здоров'я» ТМ «Ферма» ТМ «Чудо»	ТМ «Фаші» ТМ «Яготинське»
	C	X			ТМ «Слов'яночка»
		Y			ТМ «РадиМо»
		Z		ТМ «ГМЗ»	
			A	B	C

ABC-аналіз за прибутком

Рис. 4. Класифікація торгових марок питних йогуртів, які представлені у ТОВ "Сільпо-Фуд" методом ABC-XYZ-аналізу

Як видно на рис. 3, найбільша довжина асортименту питних йогуртів у супермаркеті "Сільпо" у ТМ "Галичина", ТМ "Чудо" та ТМ "Молокія". Не дивлячись на вузький асортимент, ТМ "Фанні", ТМ "Ферма" та ТМ "Яготинське" мають досить високий рівень маркетингової активності, що привертає увагу споживачів.

У результаті проведеного маркетингового аналізу асортименту питних йогуртів, представленого у торговельній мережі "Сільпо", можна зробити наступні висновки. ТМ "Галичина" має широкий асортимент та високий рівень маркетингової активності у мережі інтернет, і для підтримання конкурентоздатності та ефективності продажів необхідно підняти лояльність споживачів до цієї торгової марки в супермаркеті "Сільпо".

Оптимізація товарного асортименту та розробка рекомендацій щодо управління продажами для ТОВ "Сільпо-Фуд" проведена за допомогою інструментів ABC-XYZ-аналізу [17]. Результати проведених ABC-(за товарообігом і прибутком) та XYZ-аналізу за кварталами зручно представити у вигляді матриці суміщеного ABC-XYZ-аналізу (рис. 4).

На основі отриманих результатів розроблено рекомендації щодо управління запасами досліджуваного супермаркету. Групи ААУ (ТМ "Дольче", ТМ "Лавка традицій") та ВВУ (ТМ "Біла лінія") мають високий дохід, але стабільність продажів вже нижча. По цих товарах на складі необхідно створити додаткові резерви, у разі зростання попиту в окремі періоди. Резерв потрібен обов'язково, це важливі компанії цієї стратегічної групи, які приносять значну частину доходу торговельній мережі.

Групи ААЗ (ТМ "Галичина"), АВЗ (ТМ "Молокія"), ВАЗ (ТМ "OrganicMilk"), ВВЗ (ТМ "На здоров'я", ТМ "Ферма", ТМ "Чудо") теж при-

носять суттєвий дохід. Але попит на них майже неможливо спрогнозувати. Якщо створювати запаси на складі мережі у кількості з максимально можливого місячного виторгу, то значна частина йогуртів може залишитися непроданою. Тому краще використовувати інші засоби, щоб забезпечити потрібну кількість товару. Це може спонукати менеджмент намагатися забезпечити гарантовану наявність усієї продукції даної групи на складі шляхом створення надлишкового страхового запасу. Однак, це може стати причиною збільшення середнього товарного запасу торговельної мережі, що призведе до зростання витрат та заморожування коштів у вигляді запасів. Тому за товарами даної групи варто проаналізувати діючу систему замовлень. За частиною товарів є сенс використовувати систему замовлень із постійним обсягом замовлення. Для другої частини товарів доцільно забезпечити вищу частоту постачань та підвищити періодичність контролю [17].

Група ССХ (ТМ "Слов'яночка") продається стабільно, але у невеликих обсягах. За цією позицією потрібно створити постійний запас, виходячи із середнього обсягу продажу.

Група ССУ (ТМ "РадиМо") — невеликі обсяги продажу та невисока стабільність. Запаси цієї групи треба створювати за залишковим принципом, тобто, після того, як виділено гроші на закупівлю товарів з більш вигідних груп. Навіть якщо в якийсь момент товару з цієї групи не виявиться на складі, то втрати компанії будуть невеликі.

Групи ВСЗ (ТМ "Фанні", ТМ "Яготинське") та СВЗ (ТМ "ГМЗ") — найнижчі обсяги виручки, при цьому попит неможливо спрогнозувати. Сюди належать товари, які вже перестали користуватися попитом. Запаси за цією кате-

Таблиця 3. Стратегічні маркетингові цілі ТОВ "Сільпо-Фуд"

Термін	Цілі	Завдання
Короткострокові цілі (на 1 рік)	1. Розширення асортименту молочної продукції 2. Впровадження заходів щодо стимулювання лояльності клієнтів 3. Впровадження заходів щодо стимулювання збуту 4. Проведення ефективної рекламної компанії	1. Введення у продаж питних йогуртів з рослинного молока без цукру (горіхове, соєве, бананове, вівсяне та ін.) 2. Проведення дегустацій нової продукції у супермаркеті 3. Посилення своїх сторінок соціальних мереж Instagram та Facebook (контент, таргетована реклама) 4. Розробка плану проведення зовнішньої та внутрішньої реклами.
Середньострокові цілі (на 2-3 роки)	1. Проведення регулярних маркетингових досліджень макро- і мікрооточення 2. Посилення структури управління	1. Розробка плану досліджень, направлених на розширення асортименту, лояльності споживачів 2. Ввести маркетолога (SMM) на молочну групу товарів.
Довгострокові цілі (на 3,5-5 років)	1. Розширення мережі супермаркетів для зручності клієнтів. 2. Залучення інвесторів 3. Розширення асортименту інших груп товарів	1. Пошук приміщень 2. Розробка бізнес-плану та проведення маркетингових досліджень для визначення потреб жителів району 3. Оновлення асортименту товарів для вегетаріанців

горією зазвичай не створюють, працюють на замовлення.

Таким чином, з метою оптимізації товарного асортименту, удосконалення управління запасами ТОВ "Сільпо-Фуд" та підвищення конкурентоздатності питних йогуртів, була використана методика ABC-XYZ-аналізу. Інструменти ABC-XYZ-аналізу дозволяють структурувати товарний асортимент підприємства на групи з урахуванням їх внеску у товарооборот та прибутку підприємства та можливості прогнозування попиту на них у майбутніх періодах. Тому пропонується розширити асортимент товарних позицій всередині молочної продукції та проводити акції.

Спостерігається помітне збільшення вартості торгівлі у загальному комунікаційному процесі продукції та покупця. Розвиток торговельно-пропозиції для більшості асортименту серед йогуртів, або іншої молочної продукції, представляє те, що споживачу стає все більш важко визначитися з брендом, який купити, і тому обирає іноді продукцію спонтанно, що призводить до зміни у смаках споживача до продукції, або взагалі нічого не купує. Більшість рішень про купівлю будь-яких товарів приймається вже в магазині, тому підприємство роздрібною торгівлі має можливість активно впливати на покупця [18].

Розробимо проект маркетингової стратегії для удосконалення діяльності та зростання прибутку торговельно-мережі ТОВ "Сільпо-Фуд".

Уніфікованої стратегії для всіх компаній та на всі часи не існує. Стратегія розвитку

Таблиця 4. Аналіз стратегії проникнення для ТОВ "Сільпо-Фуд"

Стратегія проникнення	Питання: Чи є можливості та перспективи росту на старому ринку компанії?		
	Можлива	Ймовірна	Не можлива
Рівень використання товару	-	На рівні середніх показників	-
Темп росту ринку	-	Середній	-
Економія від масштабу виробництва	-	-	Не можлива
Рівень знання бренду	На високому рівні	-	-
Можливості до високого рівня інвестицій	-	-	Не має
Товар має конкурентні переваги на цьому ринку	-	Має	-

підприємства являє собою комплекс його довгострокових дій, реалізація яких спрямована на досягнення поставлених стратегічних цілей.

Виходячи з стратегічного аналізу, пропонуємо ТОВ "Сільпо-Фуд" розробити наступні цілі (табл. 3).

Таблиця 5. Аналіз стратегії розвитку ринку для ТОВ "Сільпо-Фуд"

Стратегія розвитку ринку	Питання: Чи зможе компанія вийти із старим товаром на нові ринки		
	Можлива	Ймовірна	Не можлива
Товар має унікальні якості, порівняно з крупними гравцями ринку	-	Частково	-
Вхідні бар'єри на новому ринку	-	Середні	-
Кількість основних гравців	-	-	Багато конкурентів
Темпи росту ринку	-	Середні	-
Компанія має додатковий капітал для інвестування в розвиток нових ринків	-	Має	-
Компанія має успіх у своїй діяльності	Має	-	-

Таблиця 6. Аналіз стратегії розвитку товару для ТОВ "Сільпо-Фуд"

Стратегія розвитку товару	Питання: Чи зможе компанія успішно розширити асортимент товару на старому ринку?		
	Можлива	Ймовірна	Не можлива
Рівень оновлення асортименту і появи новинок у конкурентів	Високий	-	-
Внутрішньогалузева конкуренція	Немає конкуренції	-	-
Загроза появи нових гравців	Немає	-	-
Розмір старого ринку	-	Середній	-
Темп росту ринку	-	Середній	-
Існуючий товар застарів, має недоліки або знаходиться на останній стадії життєвого циклу товару	Так	-	-

Таблиця 7. Аналіз стратегії диверсифікації для ТОВ "Сільпо-Фуд"

Стратегія диверсифікації	Питання: Чи є необхідність компанії в диверсифікації портфелю?		
	Можлива	Ймовірна	Не можлива
Можливість росту на новому ринку за допомогою нового товару	-	-	Ні
Компанія має додаткові ресурси для розвитку бізнесу на новому ринку	-	Має	-
Конкуренція на ринку	-	Висока	-
Темп росту ринку	-	Середній	-

Наступним кроком відповідно до поставлених цілей, нам необхідно обрати відповідно стратегію. Для цього звернемося до матриці І. Ансоффа. Матриця "товар-ринки" запропонована І. Ансоффом застосовується для розробки стратегії зростання компанії. Одна з переваг матриці полягає в тому, що кожній стратегії поставлений у відповідність ступінь ризику підприємства.

На основі проведеного аналізу можна розробити чотири основні стратегії комплексу маркетингу для розширення асортименту молочної продукції ТОВ "Сільпо-Фуд".

Для того, щоб обрати одну із стратегій, спочатку потрібно оцінити можливість застосування кожної із стратегій. Розглянемо можливість росту на старому ринку із старим товаром. Для цього побудуємо таблицю 4.

З табл. 4 видно, що стратегія проникнення поки що не найкращий вибір для компанії. Розглянемо можливість виходу із старим товаром на нові ринки (табл. 5).

Отже, ТОВ "Сільпо-Фуд" поки що майже не має можливості вийти на новий ринок із старим товаром.

Розглянемо можливість створення нового товару на старому ринку (табл. 6).

З проведеного аналізу (табл. 6) видно, що стратегія розвитку товару цілком можлива для торговельної мережі ТОВ "Сільпо-Фуд".

Розглянемо останню стратегію, що передбачає вихід на новий ринок з новим товаром (табл. 7).

Видно, що стратегія диверсифікації наразі не можлива для торговельної мережі ТОВ "Сільпо-Фуд".

Отже, робимо висновок, що для подальшого успішного розвитку існування на ринку продуктового ритейлу ТОВ "Сільпо-Фуд", необхідно розвиватися на старому ринку з нови-

Рис. 5. Стратегія для кожного з елементів комплексу маркетингу

ми послугами, а отже обрати стратегію розвитку товару.

Стратегія розвитку продукту передбачає реалізацію нового товару на вже освоєному компанії ринку. При такій стратегії інтенсивного зростання споживачі вже знайомі з брендом та основними товарами та послугами компанії, вже є сформований імідж бренду та компанії. Основне джерело зростання доходів і прибутку в стратегії розвитку товару — розширення асортименту бренду і вихід в нові споживчі сегменти [19].

Відповідно до поставлених цілей та обраної маркетингової стратегії, необхідно обрати стратегію для кожного з елементів комплексу маркетингу, так званих, "4P": product (продукт, товар), price (ціна), place (місце, збут, розподіл), promotion (просування). Виділимо стратегії за цими елементами: товарна стратегія; цінова стратегія; стратегія збуту; стратегія просування (рис. 5).

Отже, асортиментна політика є одним з найважливіших інструментів і складових маркетингу в боротьбі компанії з конкурентами серед продуктових ритейлів. Тому дуже важливо враховувати різні аспекти формування товарного асортименту на підприємстві в цілому.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Узагальнюючи, слід відмітити, що маркетингова стратегія розвитку продуктового ритейлу на основі стратегічного аналізу формується з урахуванням дослідження зовнішнього середовища, ринкових обставин і можливих внутрішніх перспектив його діяльності. Вона полягає у встановленні довгострокової орієнтації компанії на будь-який вид виробничої діяльності та заняття бажаного/запланованого положення як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. В процесі реалізації стратегії розвитку підприємства також мають бути здатними реагувати на непередбачувані раніше обставини, впливи та при потребі вносити корективи.

Для подальшого успішного розвитку існування на ринку продуктового ритейлу ТОВ "Сільпо-Фуд", необхідно розвиватися на старому ринку з новою продукцією, а отже обрати стратегію розвитку товару.

Відповідно до поставлених цілей та обраної маркетингової стратегії на основі зробленого стратегічного аналізу за допомогою карти стратегічних груп, позиціонування торгових марок, АВС-XYZ-аналізу, моделі п'яти сил конкуренції М. Портера, матриці "товар-ринки" за І. Ансоффом запропонували стратегію для кожного з елементів комплексу маркетингу. А саме, введення у продаж питних йогуртів з рослинного молока

без цук-ру (горіхове, соєве, бананове, вівсяне та ін.); проведення event-проекту "Стань обличчям бренду "Сільпо"" (крос-медійний проект).

Література:

1. Кравець В.І. Напрями ринкових трансформацій місцевих мереж продуктового ритейлу в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки. Херсон, 2017. № 24/2. С. 16—19.

2. Козлов А.А., Щербак В.Г. Становлення та особливості розвитку українського продуктового ритейлу. Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа "Студентські підприємницькі ініціативи": матеріали V всеукр. наук. інтернет-конф. (м. Київ, 3 груд. 2020 р.). Київ, 2020. С. 67—73.

3. Біловодська О.А., Матвеева А.Д. Аналіз міжнародного досвіду застосування ін-новаційних технологій у продуктовому ритейлі. Наукові праці ДВНЗ "Донецький національний технічний університет". Серія: економічна. Луцьк, 2019. № 1 (20). С. 21—33.

4. Чорний Т.Я., Черданцева І.Г. Аналіз чинників та тенденцій розвитку роздрібної торгівлі в Україні у посткризових умовах. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. Чернівці, 2012. № 1. С. 205—210.

5. Кендюхов О.В., Димитрова С.М. Маркетингова стратегія підприємства: бренд-підхід до визначення ефективності: монографія. Донецьк: ДонУЕП, 2009. 182 с.

6. Куденко Н.В. Маркетингові стратегії фірми: монографія. К.: КНЕУ, 2002. 245 с.

7. Пономаренко І.В., Віннікова І.І. Аналіз ринку продуктового ритейлу в Україні. Економіка та управління підприємствами. 2019. № 32. С. 193—200.

8. Susarczyk B., Szara K., Kapital kreatywny jako determinanta konkurencji na przykładzie przedsiębiorców i klasy kreatywnej. Marketing i Rynek. 2016. № 3. S. 926—936.

9. Населення України. ТОВ "МінфінМедіа". URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/> (дата звернення: 21.01.2022).

10. Ukrainian Retail Association. URL: <https://rau.ua/> (дата звернення: 21.01.2022).

11. ТОП-21 найприбутковіших торгових мереж України за версією Forbes. Асоціація ритейлерів України. URL: <https://rau.ua/povyni/top-21-torgovih-merezh-forbes/> (дата звернення: 21.01.2022).

12. Динаміка розвитку ТОП-10 продуктових мереж України. Офіційний сайт Retailers. URL: <https://retailers.ua/uk/news/management/11306-dinamika-razvitiya-top-10-produktovyih-setey->

ukrainyi-za-poslednie-13-let (дата звернення: 21.01.2022).

13. Держстат України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.01.2022).

14. Офіційний сайт Favor. Портал — Фаворити успіху. URL: <https://favor.com.ua/> (дата звернення: 23.01.2022).

15. ТОП-10 українських виробників молочної продукції. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/top-10-ukrainskih-virobnikov-molocnoi-produkcii> (дата звернення: 23.01.2022).

16. Барибіна Я. Аналітичні заходи при формуванні конкурентних переваг роздрібних торговельних мереж. Збірник наукових праць ЧДТУ. Черкаси, 2014. № 38. С. 18—23.

17. Корягіна С.В., Корягін М.В. Маркетинговий аудит: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2014. 320 с.

18. Безродна С.М., Лаготюк В.О. Вплив якості на конкурентоспроможність продукції аграрних підприємств. Агросвіт. 2016. № 15—16. С. 32—36.

19. Хвостіна І.М. Механізм управління розвитком підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 1. С. 30—33.

References:

1. Kravets', V.I. (2017), "Directions of market transformations of local grocery retail chains in Ukraine", *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: ekonomichni nauky*, vol. 24/2, pp. 16—19.

2. Kozlov, A.A. and Scherbak, V.H. (2020), "The formation and peculiarities of the development of Ukrainian food retail", *Materialy V vseukr. nauk. internet-konf. Osvitn'o-innovatsijna interaktyvna platforma "Students'ki pidpriemnyts'ki initsiatyvy"* [Materials V All-Ukrainian of Science Internet—Conference. Educational and innovative interactive platform "Student entrepreneurial initiatives"], Kyiv, Ukraine, pp. 67—73.

3. Bilovods'ka, O.A. and Matveieva, A.D. (2019), "Analysis of international experience in the application of innovative technologies in food retail", *Naukovi pratsi DVNZ "Donets'kyj natsional'nyj tekhnichnyj universytet". Seriya: ekonomichna*, vol. 1 (20), pp. 21—33.

4. Chornyj, T.Ya. and Cherdantseva, I.H. (2012), "Analysis of factors and trends in the development of retail trade in Ukraine in post-crisis conditions", *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 205—210.

5. Kendiukhov, O.V. and Dymytrova, S.M. (2009), *Marketynhova stratehiia pidpriemstva: brend-pidkhid do vyznachennia efektyvnosti* [Enterprise

marketing strategy: a brand approach to determining effectiveness], DonUEP, Donetsk, Ukraine.

6. Kudenko, N.V. (2002), *Marketynhovi stratehii firmy* [Marketing strategies of the firm], KNEU, Kyiv, Ukraine.

7. Ponomarenko, I.V. and Vinnikova, I.I. (2019), "Analysis of the food retail market in Ukraine", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*, vol. 32, pp. 193—200.

8. Slusarczyk, B. and Szara, K. (2016), "Creative capital as a determinant of competition on the example of entrepreneurs and the creative class", *Marketing i Rynek*, vol. 3, pp. 926—936.

9. MinfinMedia (2022), "Population of Ukraine", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/> (Accessed 21 January 2022).

10. Ukrainian Retail Association (2022), available at: <https://rau.ua/> (Accessed 21 January 2022).

11. RAU (2022), "TOP-21 of the most profitable trade networks of Ukraine according to Forbes", available at: <https://rau.ua/novyni/top-21-torgovih-merezh-forbes/> (Accessed 21 January 2022).

12. Retailers (2022), "Development dynamics of the TOP-10 food chains of Ukraine", available at: <https://retailers.ua/uk/news/menedjment/11306-dinamika-razvitiya-top-10-produktovyih-setey-ukrainyi-za-poslednie-13-let> (Accessed 21 January 2022).

13. State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 21 January 2022).

14. Portal — Favoryty uspihu (2022), available at: <https://favor.com.ua/> (Accessed 23 January 2022).

15. agravery (2022), "TOP-10 Ukrainian producers of dairy products", available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/top-10-ukrainskih-virobnikov-molocnoi-produkcii> (Accessed 23 January 2022).

16. Barybina, Ya. (2014), "Analytical measures in the formation of competitive advantages of retail trade networks", *Zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 38, pp. 18—23.

17. Koriahina, S.V. and Koriahin, M.V. (2014), *Marketynhovij audyt* [Marketing audit], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

18. Bezrodna, S.M. and Lahotiuk, V.O. (2016), "The influence of quality on the competitiveness of the products of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 15—16, pp. 32—36.

19. Khvostina, I.M. (2015), "The mechanism of managing the development of the enterprise", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 30—33.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2022 р.

УДК 336.64

А. В. Буряк,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: 0000-0003-0886-317X

С. В. Бойко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,

Національний університет харчових технологій

ORCID ID: 0000-0002-1333-0397

І. В. Дем'яненко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,

Національний університет харчових технологій

ORCID ID: 0000-0003-3294-9811

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.15—16.33

КОРПОРАТИВНЕ БЮДЖЕТУВАННЯ ПОДАТКІВ АГРАРНИМИ ТА ПЕРЕРОБНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

A. Buriak,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Finance, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

S. Boiko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Finance, National University of Food Technologies

I. Demianenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Finance, National University of Food Technologies

CORPORATE TAX BUDGETING BY AGRICULTURAL AND MANUFACTURING ENTERPRISES

Метою статті є обґрунтування організаційного механізму корпоративного податкового бюджетування аграрних та переробних підприємств України.

Для досягнення поставленої мети в статті запропоновано розуміти корпоративне податкове бюджетування як процес розроблення, узгодження з іншими бюджетами та затвердження податкового бюджету корпорації, а також контроль за його виконанням з метою забезпечення оптимізації податкових зобов'язань та забезпечення виконання податкових зобов'язань в умовах варіативності податкового законодавства та недопущення його порушення. Розроблено організаційний механізм корпоративного податкового бюджетування з обґрунтуванням бюджетного періоду, об'єктів, суб'єктів, методів, принципів, нормативно-правового регулювання тощо) та матриці взаємозв'язку корпоративного податкового бюджетування та системи бюджетів для аграрних та переробних підприємств з урахуванням особливостей їх фінансово-господарської діяльності.

The problem of optimization and corporate tax budgeting is actualized by the complexity of tax administration in Ukraine, constant changes in tax legislation and the possibility of adjusting the corporate tax burden through legislation instruments.

The purpose of the article is to substantiate the organizational mechanism of corporate tax budgeting of agricultural enterprises and manufacturing enterprises of Ukraine.

The sustainability of the tax system of Ukraine according to the list of taxes has been approved since 2015. Corporations have an obligation to pay corporate income tax; personal income tax; VAT; excise tax; environmental tax; rent; duty property tax; single tax as an alternative to the income tax of agricultural enterprises.

The introduction of corporate tax budgeting requires clarifying the essence of the main categorical apparatus of corporate tax budgeting. Corporate tax budgeting is the process of developing, coordinating with other budgets and approving the corporate tax budget, as well as monitoring its implementation. Accordingly, the tax budget is a plan drawn up for a certain period in which target indicators are set with a level of detail for national and local tax and agreed with master budget.

The organizational mechanism of corporate tax budgeting provides for the justification of such elements as the purpose, tasks, subjects and objects, principles and methods, regulatory and legal regulation, etc. The purpose of corporate tax budgeting is to ensure the optimization of tax obligations and to ensure the fulfillment of tax obligations in conditions of variability of tax legislation and to prevent violations of tax legislation.

Matrices of the relationship between tax budgeting and operating (financial) budgets have been developed. The matrix of the relationship of tax budgeting and operating (financial) budgets for agrarian corporations determines the flows of input information and output information into account the specifics of taxation of agricultural activity, namely the possibility of applying a simplified system of taxation and reporting. The matrix of the relationship of tax budgeting and operating (financial) budgets for processing corporations determines the flows of input information and output information into account excise taxation.

Ключові слова: бюджетування, податкове бюджетування, система бюджетів, податковий бюджет, організаційний механізм корпоративного податкового бюджетування, аграрне підприємство, переробне підприємство.

Key words: budgeting, tax budgeting, master budget, tax budget, organizational mechanism of corporate tax budgeting, agricultural enterprise, manufacturing enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасних умовах ведення бізнесу в Україні відбувається складність податкового адміністрування, що підтверджується незадовільною позицією України у рейтингах Doing Business. Наприклад, для сплати трьох основних податків (податок на прибуток підприємства, ПДВ, податок на доходи фізичних осіб) в Україні за підсумками витрачається 328 годин на рік проти 158,8 годин на рік у країнах ОЕСР з високим рівнем доходів населення, 171,5 годин на рік у країнах ЄС, 213,1 годин на рік у країнах Європи та Центральної Азії. В Україні загальна ставка податків становила 45,2% прибутку проти 39,9% у країнах ОЕСР з високим рівнем доходів населення, 39,7% у країнах ЄС, 31,7% у країнах Європи та Центральної Азії. Такий рівень оподаткування є високим і поступаєтьс у регіоні (Європа та Центральна Азія) лише показникам в Таджикистані, Білорусії, Росії [1]. Проблематика оптимізації та бюджетування (планування) корпоративного оподаткування актуалізувалася складністю податкового адміністрування в Україні, постійними змінами податкового законодавства та можливістю коригування корпоративного податкового навантаження за рахунок різних інструментів.

Тому актуальності набуває покращення корпоративного податкового бюджетування на підприємствах України з урахуванням класичних та сучасних викликів податкового адміністрування та модернізації роботи з урахуванням популяризації корпоративного бюджетування та планування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Проблематика корпоративного податкового бюджетування на підприємствах досліджується переважно у наукових напрямках податкового бюджетування (М. В. Мельникова, К. В. Косицький [2], В. В. Шкроміда, Т. М. Гнатюк, Н. Б. Мельник [3]), податкового планування (Г. Б. Коломієць, К. С. Армстронг, С. Глейзер, Дж. Д. Кеплер, Т. Башир, П. Захарія, С. Окоро, Р. Дж. Вілсон та ін. [4—7]), розкриття податкової інформації (М. Мгаммал [8]). Публікаційна активність вітчизняних вчених обмежується дослідженням інформаційного забезпечення податкового бюджетування [2], переваг і недоліків податкового бюджетування, а також порівняння з альтернативними методами планування діяльності підприємства та його податкових платежів [3], побудови ефективної концепції корпоративного податкового планування для зменшення податкового навантаження в умовах узгодження інтересів плат-

Таблиця 1. Податкові надходження до Зведеного бюджету від аграрних та переробних підприємств, млн грн

Рік	Податки								
	Податок та збір на доходи фізичних осіб	Податок на прибуток підприємств	Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	Податок на додану вартість	Акцизний податок з вироблених в Україні підкцизних товарів	Податок на майно	Єдиний податок	Екологічний податок	Інші податки
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство									
2017	16 234	651	949	21 238	4	3 757	5 400	63	580
2018	20 148	1 053	1 186	18 487	4	4 303	5 778	70	572
2019	22 232	1 168	1 497	20 991	24	4 896	5 817	84	386
2020	23 025	1 206	1 724	27 026	8	4 957	5 902	84	336
2021	29 010	1 664	1 727	24 233	5	5 657	5 993	93	697
Переробна промисловість									
2017	24 689	12 469	1 075	25 755	60 483	5 428	1 338	691	1 272
2018	31 475	20 779	862	31 777	64 620	5 463	1 648	779	1 355
2019	37 459	16 982	770	39 634	63 687	6 204	1 868	1 199	1 203
2020	37 417	16 823	607	44 888	77 007	5 775	1 891	1 165	932
2021	43 138	37 422	1 193	44 924	78 393	6 866	2 229	1 304	806

Джерело: дані Державної податкової служби України.

ника податків і держави як представника суспільних інтересів [4]. Водночас бракує наукових розробок з проблематики корпоративного бюджетування податків з урахуванням виду економічної діяльності суб'єкта господарювання.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті є обґрунтування організаційно-го механізму корпоративного податкового бюджетування аграрних та переробних підприємств України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Система корпоративного оподаткування в Україні передбачає сплату прямих та непрямих податків, загальнодержавних та місцевих податків. Сталість податкової системи за переліком податків утверджена з 2015 р. та перед корпораціями виникає обов'язок сплати податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; рентна плата; мито; податок на майно; єдиний податок як альтернатива податку на прибуток аграрних підприємств. Водночас, податкове навантаження підприємства формується під впливом багатьох факторів: вид діяльності; вид майна, яким володіє чи користується корпорація; вид реалізованої продукції чи послуг. За даними табл. 1 можна стверджувати про відмінність податкового навантаження аграрних та переробних підприємств.

Для підприємств секції А Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство податкове навантаження формується з пріоритетністю податку на додану вартість (38,6% всіх сплачених податкових платежів у 2017—2021 рр.), податку на доходи фізичних осіб (37,8%), єдиного податку (10,1%) та податку на майно (8,1%); для підприємств секції С Переробна промисловість податкове навантаження формується з пріоритетністю акцизного податку (40,27%), податку на додану вартість (21,5%), податку на доходи фізичних осіб (20,1%), податку на прибуток підприємства (11,8%). Для підприємств одного виду діяльності податкове навантаження додатково може відрізнятися, що вказує на необхідність корпоративного податкового бюджетування та наявні резерви оптимізації податкових зобов'язань.

Запровадження корпоративного податкового бюджетування на підприємствах вимагає формування механізму податкового бюджетування. Організаційний механізм корпоративного податкового бюджетування передбачає обґрунтування таких елементів як: мета, завдання, суб'єкти і об'єкти, нормативно-правове регулювання тощо, а також з'ясування сутності основного категоріального апарату корпоративного податкового бюджетування.

Бюджетування — це процес розроблення, узгодження та затвердження бюджетів, що формують цілісну їх систему, а також контроль за їх виконанням [9, с. 79]. Процесний підхід до визначення сутності бюджетування переважає у представників фінансової наукової спільноти. Н. М. Давиденко, А. В. Бурак, З. М. Тітенко

Рис. 1. Організаційний механізм корпоративного податкового бюджетування

Джерело: авторська розробка.

під бюджетуванням розуміють "стандартизований економічний процес, який базується на незалежних вимогах та процедурах, самостійно розроблених компанією, а також на загально-визнаних вимогах та певних процедурах" [10, с. 41]. Погоджуючись з наведеними визначеннями та екстраполюючи їхні основні положення на корпоративне податкове бюджетування можна запропонувати визначення корпоративного податкового бюджетування як процес розроблення, узгодження з іншими бюджетами та затвердження податкового бюджету корпорації, а також контроль за його виконанням.

О. О. Терещенко, Н. Д. Бабяк сутність бюджету визначають як "складений на певний період (коротко- чи довгостроковий) план, у якому з високим рівнем деталізації у кількісному виразі встановлені обов'язкові до виконання формалізовані цільові завдання (показники прибутку, витрат, грошових потоків) для окре-

мих центрів відповідальності (структурних підрозділів, цехів, відділів) та підприємства в цілому" [9, с. 82]. Відповідно, податковий бюджет слід визначити як складений на певний період (коротко- чи довгостроковий) план, у якому з рівнем деталізації за кожним загальнодержавним та місцевим податком встановлені цільові показники та узгоджені з іншими бюджетами корпорації (master budget).

Метою корпоративного податкового бюджетування є забезпечення оптимізації податкових зобов'язань та забезпечення виконання податкових зобов'язань в умовах варіативності податкового законодавства за умови недопущення його порушення.

Корпоративне податкове бюджетування повинно бути частиною системи бюджетування та організаційне забезпечення визначається організаційною структурою корпорації. Типовою командою учасників корпоративного

Таблиця 2. Матриця взаємозв'язку корпоративного податкового бюджетування та системи бюджетів аграрних корпорацій

Бюджети	Податковий бюджет	В тому числі						
		ПДВ	ПДФО	єдиний податок	податок на прибуток підприємств	податок на майно	рентна плата	інші податки
Бюджет продажу	→	→		→	→			→
Бюджет виробництва	→		→	→			→	→
Допоміжні бюджети (матеріальних витрат, ФОП тощо)	→	→	→					→
Бюджет адміністративних витрат	→	→	→					→
Бюджет інших операційних доходів і витрат	→	→	→					→
Бюджет витрат на збут	→	→	→					→
Бюджет інвестицій	→	→	→			→		
Графіки грошових надходжень	←	←						
Графіки грошових видатків	←	←	←	←	←	←	←	←
Прогнозний баланс	←	←	←	←	←	←	←	←
Бюджетування ліквідності (план Cash-flow)	←	←	←	←	←	←	←	←
План фінансових результатів прибутків та збитків	←				←			

Примітка: → — вхідний потік інформації, ← — вихідний потік інформації.

податкового бюджетування є фінансовий менеджер чи фінансовий контролер, головний бухгалтер під контролем топ-менеджерів та інших суб'єктів, наділених бюджетними та контрольними повноваженнями. У разі необхідності консультування з питань оптимізації податкових платежів, автоматизації бюджетування рекомендовано залучати сторонніх консультантів, юристів з податкового права, ІТ-фахівців тощо.

Об'єктами корпоративного податкового бюджетування є податкові зобов'язання за загальнодержавними та місцевими податками, за якими корпорація є платником чи податковим агентом згідно з чинним податковим законодавством; податковий кредит з податку на додану вартість, податкова заборгованість тощо. Наявність множинності загальнодержавних та місцевих податків вимагає індивідуальної форми для кожної корпорації, яка може містити систему податкових бюджетів за окремими податками. Для аграрної корпорації доцільно скласти, узгоджувати та затверджувати бюджет ПДВ, бюджет податку на доходи фізичних осіб, бюджет єдиного податку (бюджет податку на прибуток підприємства як альтернатива), бюджет плати за землю, бюджет рентної плати за видами тощо. Для корпорації переробної промисловості система податкових бюджетів матиме в основі бюджет ПДВ, бюджет податку

на доходи фізичних осіб, бюджет податку на прибуток підприємства, бюджет рентної плати за видами тощо.

Узагальнення елементів організаційного механізму корпоративного податкового бюджетування наведено на рис. 1.

Бюджетування кожного виду податку не передбачає окремого аналітичного розрахунку, адже формування податкових бюджетів тісно пов'язане з бюджетуванням операційних та зведеного бюджету [3, с. 143]. В. В. Шкроміда, Т. М. Гнатюк, Н. Б. Мельник розробили матрицю взаємозв'язку податкового бюджетування та операційних (фінансових) бюджетів підприємства, в якій визначено вхідне інформаційне забезпечення податкових бюджетів, проте в нашому дослідженні посилено обґрунтування взаємозв'язку податкового бюджету з іншими бюджетами з визначенням потоків вхідної та вихідної інформації. Наприклад, для складання податкового бюджету необхідна інформація про доходи, витрати, яка міститься у відповідних бюджетах та показники податкового бюджету повинні враховуватися під час складання бюджету грошових потоків. Показники бюджету доходів, наприклад, враховуються для визначення можливості застосування спрощеної системи оподаткування та звітності, необхідності реєстрації платником податку на додану вартість

Таблиця 3. Матриця взаємозв'язку корпоративного податкового бюджетування та системи бюджетів переробних корпорацій

Бюджети	Податковий бюджет	В тому числі						
		ПДВ	ПДФО	єдиний податок	податок на прибуток підприємств	акцизний податок	рентна плата	інші податки
Бюджет продажу	→	→			→	→		→
Бюджет виробництва	→		→	→			→	→
Допоміжні бюджети (матеріальних витрат, ФОП тощо)	→	→	→					→
Бюджет адміністративних витрат	→	→	→					→
Бюджет інших операційних доходів і витрат	→	→	→					→
Бюджет витрат на збут	→	→	→					→
Бюджет інвестицій	→	→	→					
Графіки грошових надходжень	←	←						
Графіки грошових видатків	←	←	←	←	←	←	←	←
Прогнозний баланс	←	←	←	←	←	←	←	←
Бюджетування ліквідності (план Cash-flow)	←	←	←	←	←	←	←	←
План фінансових результатів прибутків та збитків	←				←			

Примітка: → — вхідний потік інформації, ← — вихідний потік інформації.

тощо. Корпоративне бюджетування передбачає врахування дивідендної політики корпорації, оскільки дивідендні платежі є об'єктом оподаткування податком на доходи фізичних осіб.

Матриця взаємозв'язку податкового бюджетування та операційних (фінансових) бюджетів для аграрних корпорацій (табл. 2) визначає потоки вхідної та вихідної інформації з урахуванням специфіки оподаткування аграрної діяльності, а саме можливості застосування в Україні спрощеної системи оподаткування та звітності для сільськогосподарських виробників у випадку досягнення або перевищення частки сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік 75%.

Матриця взаємозв'язку податкового бюджетування та операційних (фінансових) бюджетів для переробних корпорацій (табл. 3) відрізняється від вище наведеної матриці у частині неможливості застосування єдиного податку (лише у разі дотримання критичних показників доходів та чисельності найманих працівників), проте переробні корпорації часто є платниками акцизного податку з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (спирту етилового та інших спиртових дистилатів, алкогольних напоїв, пива, тютюнових виробів, пального тощо).

ВИСНОВКИ

Корпоративне податкове бюджетування — це процес розроблення, узгодження з іншими бюджетами та затвердження податкового бюджету корпорації, а також контроль за його виконанням з метою забезпечення оптимізації податкових зобов'язань та забезпечення виконання податкових зобов'язань в умовах варіативності податкового законодавства та недопущення його порушення. Розроблено організаційний механізм корпоративного податкового бюджетування та матриці взаємозв'язку корпоративного податкового бюджетування та системи бюджетів для аграрних та переробних підприємств.

Література:

1. Paying Taxes 2020. URL: <https://archive.doingbusiness.org/content/dam/doing-Business/media/Profiles/Regional/DB2020/ECA.pdf> (дата звернення: 21.07.2021).
2. Мельникова М.В., Косицький К.В. Організація податкового бюджетування в промисловому холдингу: інформаційний аспект. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2015. Вип. 15 (2). С. 70—73.
3. Шкроміда В.В., Гнатюк Т.М., Мельник Н.Б. Податкове бюджетування на підприємстві в умовах мінливого бізнес-середовища: бути чи

не бути. Облік і фінанси. 2019. № 1. С. 139—144. DOI: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1\(83\)-139-144](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1(83)-139-144)

4. Коломієць Г.Б. Податкове планування у контексті узгодження суспільних та приватних інтересів: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.08. Київ, 2021. — 20 с.

5. Armstrong C.S., Glaeser S., Kepler J.D. Strategic reactions in corporate tax planning. Journal of Accounting and Economics. 2019. № 68 (1). P. 1—26. DOI: 10.1016/j.jacceco.2019.03.003

6. Bashir T., Zachariah P. Ownership structure and tax planning of listed firms: Evidence from Nigeria. Journal of Accounting and Taxation. 2020. № 12(3). P. 99—107. DOI: 10.5897/JAT2020.0412.3

7. Olayiwola J., Okoro S. Tax Planning, Corporate Governance and Financial Performance of Selected Quoted Non-Financial Companies in Nigeria (2007–2018). Organizations and Markets in Emerging Economies. 2021. № 12 (2). P. 332—352. DOI: 10.15388/omee.2021.12.59.

8. Wilde J.H., Wilson R.J. Perspectives on Corporate Tax Planning: Observations from the Past Decade. Journal of American Taxation Association. 2018. № 40 (2). P. 63—81. DOI: 10.2308/atax-51993.

9. Mgamal M.H. Corporate tax planning and corporate tax disclosure. Meditari Accountancy Research. 2020. № 28 (2). P. 327—364. DOI: 10.1108/MEDAR-11-2018-0390.

10. Терещенко О.О., Бабяк Н. Д. Фінансовий контролінг: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2013. 407 с.

11. Давиденко Н. М., Буряк А. В., Тітенко З. М. Бюджетування компаній: навчальний посібник. Київ: ЦП Компрінт, 2020. 430 с.

References:

1. Doing Business (2020), "Paying Taxes", available at: <https://archive.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Profiles/Regional/DB2020/ECA.pdf> (Accessed 21 July 2021).

2. Melnykova, M.V. and Kositsky, K.V. (2015), "Organization of tax budgeting industrial holding: information aspect", Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky, vol. 15 (2), pp. 70—73.

3. Shkromyda, V.V., Hnatiuk, T.M. and Melnyk, N.B. (2019), "Tax Budgeting in the Enterprise in Conditions of the Variable Business Environment: to Be or not to Be", Oblik i finansy, vol. 1 (83), pp. 139—144. DOI: 10.33146/2307-9878-2019-1(83)-139-144.

4. Kolomiets, H.B. (2021), "Tax planning under the coherence of public and private interests",

Ph.D. Thesis, Money, finances and credit, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine.

5. Armstrong, C. S., Glaeser, S. and Kepler, J. D. (2019), "Strategic reactions in corporate tax planning", Journal of Accounting and Economics, vol. 68(1), pp. 1—26. DOI: 10.1016/j.jacceco.2019.03.003

6. Bashir, T. and Zachariah, P. (2020), "Ownership structure and tax planning of listed firms: Evidence from Nigeria", Journal of Accounting and Taxation, vol. 12(3), pp. 99—107. DOI: 10.5897/JAT2020.0412.

7. Olayiwola, J. and Okoro, S. (2021), "Tax Planning, Corporate Governance and Financial Performance of Selected Quoted Non-Financial Companies in Nigeria (2007—2018)", Organizations and Markets in Emerging Economies, vol. 12 (2), pp. 332—352. DOI: 10.15388/omee.2021.12.59.

8. Wilde, J. H. and Wilson, R. J. (2018), "Perspectives on Corporate Tax Planning: Observations from the Past Decade", Journal of American Taxation Association, vol. 40 (2), pp. 63—81. DOI: 10.2308/atax-51993.

9. Mgamal, M.H. (2020), "Corporate tax planning and corporate tax disclosure", Meditari Accountancy Research, vol. 28 (2), pp. 327—364. DOI: 10.1108/MEDAR-11-2018-0390.

10. Tereshchenko, O.O. and Babiak, N. D. (2013), Finansovyi kontrolinh [Financial controlling], KNEU, Kyiv, Ukraine.

11. Davydenko, N. M., Buriak, A. V. and Titenko, Z. M. Biudzhetuvannia kompanii [Budgeting of the companies], Komprynt, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 657.471.62:631.162:631.11

О. Ю. Гаврик,
к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001— 9816-0253

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.15—16.40

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МСФЗ (IAS) 41 "СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО" В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. Gavryk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting
and Taxation, Bila Tserkva National Agrarian University

FEATURES OF APPLICATION OF IFRS (IAS) 41 "AGRICULTURE" IN THE PRACTICE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

В статті розглядаються особливості застосування МСФЗ (IAS) 41 "Сільське господарство" в практичній діяльності сільськогосподарських підприємств.

У вступі до МСФЗ (IAS) 41 наголошується, що в сільськогосподарській діяльності зміна фізичних властивостей тварини або рослини відразу призводить до збільшення або зменшення економічних вигод компанії.

У сучасних умовах виникає об'єктивна необхідність використання у сільськогосподарських організаціях положень МСФЗ 41 "Сільське господарство" та методики оцінки та обліку біологічних активів за справедливою вартістю. Усе це пов'язані з глобалізацією економіки та входженням України у СОТ, і навіть формуванням великих агрофірм у результаті інтеграції діяльності сільськогосподарських організацій та його перетворень на нові організаційно-правові форми; підвищенням привабливості сільськогосподарських організацій інвесторів, кредиторів, кредитних установ, взаємозалежних організацій та інших.

Оцінка біологічних активів за справедливою вартістю та відображення результатів біотрансформації біоресурсів у бухгалтерському обліку та звітності дозволяють об'єктивно оцінювати фінансовий стан організації, її платоспроможність, забезпеченість виробничим потенціалом та результати сільськогосподарської діяльності (доходи, витрати, прибуток, збиток) за кожний звітний період. Таким чином, необхідність запровадження категорії "справедлива вартість" у вітчизняному аграрному обліку та бухгалтерській (фінансовій) звітності викликана вимогами, що пред'являються до бухгалтерської звітності організацій з боку як внутрішніх користувачів інформації для управління власністю, так і зовнішніх — для прийняття правильних економічних рішень. Окрім біологічних активів оцінка та облік за справедливою вартістю потрібні (відповідно до МСФЗ "Сільське господарство") сільськогосподарської продукції як результат сільськогосподарської діяльності (біотрансформації біологічних активів) сільськогосподарських організацій.

Біологічні активи, біотрансформація яких не керується компанією або які не використовуються для цілей, передбачених сільськогосподарською діяльністю (наприклад, циркові тварини), до сфери дії МСФЗ (IAS) 41 не належать. Тут слід спеціально відзначити, що МСФЗ (IAS) 41 не застосовується для обліку землі сільськогосподарського призначення (у цьому випадку слід керуватися МСФЗ (IAS) 16 "Основні засоби" та МСФЗ (IAS) 40 "Інвестиційна нерухомість").

Відповідно до МСФЗ (IAS) 16 землю необхідно відображати або за собівартістю за вирахуванням накопичених збитків від знецінення, або за переоціненою вартістю. Відповідно до МСФЗ (IAS) 40 землю, що враховується як інвестиційна нерухомість, слід відображати або за справедливою вартістю, або за собівартістю за вирахуванням накопичених збитків від знецінення.

Біологічні активи, нерозривно пов'язані із землею (наприклад, дерева у лісовому господарстві), відбиваються окремо від землі за справедливою вартістю з відрахуванням передбачуваних збутових витрат.

Також положення МСФЗ (IAS) 41 не застосовуються для обліку нематеріальних активів сільськогосподарського призначення (для обліку нематеріальних активів застосовується МСФЗ (IAS) 38 "Нематеріальні активи").

The article considers the peculiarities of the application of IFRS (IAS) 41 "Agriculture" in the practice of agricultural enterprises.

The introduction to IAS 41 states that in agricultural activities, a change in the physical characteristics of an animal or plant immediately leads to an increase or decrease in the company's economic benefits.

Under the modern conditions, there is an objective need to use in agricultural organizations the provisions of IFRS 41 "Agriculture" and methods of valuation and accounting of biological assets at fair value. All this is related to the globalization of the economy and Ukraine's accession to the WTO, as well as the formation of large agricultural firms as a result of the integration of agricultural organizations and its transformation into new organizational and legal forms; increasing the attractiveness of agricultural organizations of investors, creditors, credit institutions, interdependent organizations and others.

Valuation of biological assets at fair value and reflection of the results of biotransformation of biological resources in accounting and reporting allow to objectively assess the financial condition of the organization, its solvency, production capacity and results of agricultural activities (income, expenses, profit, loss) for each reporting period. Thus, the need to introduce the category of "fair value" in domestic agricultural accounting and accounting (financial) reporting is due to the requirements for accounting of organizations by both internal users of information for property management and external — to make the right economic decisions. In addition to biological assets, fair value measurement and accounting are required (in accordance with IFRS Agriculture) for agricultural products as a result of agricultural activities (biotransformation of biological assets) of agricultural organizations.

Biological assets whose biotransformation is not managed by the company or which are not used for agricultural purposes (eg circus animals) do not fall within the scope of IAS 41. It should be noted that IAS 41 does not apply to accounting agricultural land (in this case, IAS 16 Property, Plant and Equipment and IAS 40 Investment Property).

In accordance with IAS 16, land is required to be stated either at cost less accumulated impairment losses or at revalued amount. In accordance with IAS 40, land accounted for as investment property should be carried either at fair value or at cost less accumulated impairment losses.

Biological assets that are inextricably linked to land (for example, trees in forestry) are reflected separately from land at fair value less estimated costs to sell.

Also, the provisions of IAS 41 do not apply to the accounting for intangible assets for agricultural purposes (IAS 38 "Intangible Assets" applies to the accounting for intangible assets).

Ключові слова: міжнародні стандарти фінансової звітності, облік, сільськогосподарське підприємство, біотрансформація, біологічні активи.

Key words: international financial reporting standards, accounting, agricultural enterprise, biotransformation, biological assets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах розвитку аграрного сектору України підвищується роль системи управління діяльністю сільськогосподарських товаровиробників, націленої оптимальне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Удосконалення форм та методів управління має першорядне значення для зростання ефективності агробізнесу, підвищення його прибутковості та рентабельності.

Прийняття обґрунтованих управлінських рішень менеджерами різних рівнів складає основі аналізу великого обсягу внутрішньої та зовнішньої інформації, джерелом якої виступає бухгалтерський облік. Саме він є одним із найважливіших інструментів управління, що містить найбільш синтезовані та узагальнені

дані, основою об'єктивної оцінки діяльності економічного суб'єкта, базою поточного та перспективного планування.

В цілому, бухгалтерський облік виконує функції особливої інформаційно-технічної системи, що забезпечує безперервність та стійкість роботи організації, передбачуваність її фінансового результату.

Адаптація вітчизняного обліку до міжнародних стандартів сприяє його входження до світової системи бухгалтерського обліку та формування інформаційного забезпечення, що відповідає сучасним вимогам управління.

Процеси зближення системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності з МСФЗ спрямовані на формування більш якісної

інформації про фінансовий стан та фінансові результати діяльності господарюючих об'єктів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження обліково-інформаційного забезпечення розвитку тваринництва здійснені у працях Ю.С. Бездушної, В.М. Жука, Г.Г. Кірейцева, М.М. Коцупатрого, В.Г. Лінника, І.В. Малишева, О.М. Петрука, Н.Л. Правдюк, О.Г. Сокола, А.К. Сука, Ю.С. Цал-Цалка та ін. Проте, процес інтеграції у світовий економічний простір вимагає процесу трансформації обліку вітчизняних суб'єктів господарювання в сфері агро бізнесу до міжнародних стандартів фінансової звітності.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою проведення дослідження є розробка практичних рекомендацій, щодо адаптації до вітчизняних умов використання МСФЗ (IAS) 41 "Сільське господарство" в практичній діяльності сільськогосподарських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Особливостями виробництва сільськогосподарської продукції — є володіння та управління життєдіяльністю біологічних активів, тобто біологічно активними об'єктами — тваринами і рослинами, і ведення обліку сільськогосподарської продукції з момент її збирання.

Біологічний актив — це поняття, нині присутнє у вітчизняній обліковій практиці та відображається в П (С)БО 30 "Біологічні активи". У МСФЗ (IAS) 41 визначає біологічні активи як "тварини або рослини", відокремлюючи поняття "біологічний актив" від сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарська продукція згідно зі міжнародним стандартом фінансової звітності "Сільське господарство" — це "продукція, зібрана з біологічних активів компанії".

Виходячи з цього поділу, МСФЗ 41 визначає сільськогосподарську діяльність як "управління біотрансформацією біологічних активів з метою реалізації, отримання сільськогосподарської продукції або виробництва додаткових біологічних активів".

З економічної точки зору, біологічні активи, тобто використовувані з метою отримання доходу тварини та рослини, є особливим видом ресурсів суб'єкта господарювання [1].

Специфіка таких характеристик, як потенційна дохідність і забезпечення поточних, довгострокових і потенційних зобов'язань суб'єкта

господарювання, зумовлює спеціальні підходи до їх виміру. Біологічні властивості, зокрема, здатність розмножуватися, формують особливості кваліфікації "управління їх біотрансформацією" з позицій оцінки доходів та витрат фірми.

У вступі до МСФЗ (IAS) 41 наголошується, що в сільськогосподарській діяльності зміна фізичних властивостей тварини або рослини відразу призводить до збільшення або зменшення економічних вигод господарства корпоративного сектору аграрної економіки.

У сучасних умовах виникає об'єктивна необхідність використання у сільськогосподарських підприємствах положень МСФЗ 41 "Сільське господарство" та методики оцінки та обліку біологічних активів за справедливою вартістю. Усе це пов'язані з глобалізацією економіки та входженням України у СОТ, і навіть формуванням господарств корпоративного сектору аграрної економіки аграрної економіки у результаті інтеграції діяльності юридично самостійних сільськогосподарських підприємств та його перетворень на нові організаційно-правові форми; підвищенням привабливості суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу у інвесторів, кредиторів та інших [2].

Оцінка біологічних активів за справедливою вартістю та відображення результатів біотрансформації біоресурсів у бухгалтерському обліку та звітності дозволяють об'єктивно оцінювати фінансовий стан суб'єкта господарювання, його платоспроможність, забезпеченість виробничим потенціалом та результати сільськогосподарської діяльності (доходи, витрати, прибуток, збиток) за кожний звітний період. Таким чином, необхідність запровадження категорії "справедлива вартість" у вітчизняному обліку сільськогосподарських підприємств та бухгалтерській (фінансовій) звітності викликана вимогами, що пред'являються до бухгалтерської звітності суб'єктів господарювання в сфері агробізнесу з боку як внутрішніх користувачів інформації для управління власністю, так і зовнішніх — для прийняття правильних економічних рішень [3]. Окрім біологічних активів оцінка та облік за справедливою вартістю потрібні (відповідно до МСФЗ "Сільське господарство") сільськогосподарської продукції як результат сільськогосподарської діяльності (біотрансформації біологічних активів) сільськогосподарських організацій.

При цьому положення обліку можуть застосовуватись лише стосовно:

а) біологічних активів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю;

б) сільськогосподарської продукції на момент її збирання чи одержання від біологічних активів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю;

в) фінансові ресурси у вигляді державної підтримки.

Для більш глибокого розуміння сутнісно-змістовних аспектів та розробки методології бухгалтерського обліку біологічних активів та сільськогосподарської продукції в оцінці за справедливою вартістю наведемо основні поняття:

а) сільськогосподарська діяльність — здійснюване суб'єктом господарювання управління біотрансформацією біологічних активів та збиранням сільськогосподарської продукції з метою їх продажу, переробки або виробництва додаткових біологічних активів;

сільськогосподарська продукція — продукція, зібрана чи отримана від біологічних активів;

в) біологічні активи — рослини (сільськогосподарські культури, багаторічні насадження) або тварини (види сільськогосподарських тварин);

г) біотрансформація — процеси зростання, продукування та розмноження, внаслідок яких у біологічному активі відбуваються якісні та кількісні зміни;

д) збирання сільськогосподарської продукції — відокремлення продукції від біологічного активу або припинення життєдіяльності біологічного активу;

е) справедлива вартість — сума, на яку може бути обмінений актив, або в якій може бути виконано зобов'язання, внаслідок вчинення угоди на активному ринку між добре обізнаними, незалежними сторонами, які бажають вчинити таку угоду.

Біотрансформація може призводити до таких результатів:

а) змін активів, викликаним зростанням та збільшенням кількості тварин чи рослин, покращенням їх якісних характеристик;

б) виродження активів, зменшення кількості тварин або рослин чи погіршення їх якісних характеристик;

в) розмноженню, утворення додаткових тварин або рослин;

г) виробництво сільськогосподарської продукції. Біологічні активи та сільськогосподарська продукція можуть бути визнані у бухгалтерському обліку суб'єкта господарювання за обов'язкового виконання наступних умов:

а) контролює актив (має право власності на актив) внаслідок минулих подій, що підтверджується відповідними правовстановлюючими документами;

б) існує висока ймовірність отримання майбутніх економічних вигод, пов'язаних із цим активом (у вигляді сільськогосподарської продукції, приплоду, виручки від продажу та інших надходжень);

в) управляє активом та результатами його змін у процесі сільськогосподарської діяльності;

г) справедливу вартість або фактичну собівартість активу можна оцінити з достатньою мірою надійності та достовірності.

д) є впевненість відстеження, вимірювання та відображення кількісних та якісних змін активу.

Кількісна інформація про кожну групу біологічних активів у бухгалтерському обліку для її розкриття у бухгалтерській (фінансовій) звітності сільськогосподарського підприємства вимагає відображення цих активів, а також сільськогосподарської продукції за ідентифікованими їх видами та однорідними групами [4].

Звідси виникає необхідність науково обґрунтованої класифікації біологічних активів та сільськогосподарської продукції в обліку та системі управління суб'єкта господарювання.

Біологічний актив у момент початкового визнання та станом на кожну наступну звітну дату повинен оцінюватися за справедливою вартістю за вирахуванням витрат на продаж, за винятком випадку, коли справедливу вартість не можна надійно оцінити. Справедлива вартість біологічного активу визначається виходячи з його розташування та стану на даний момент часу.

Справедлива вартість біологічних активів визначається з ринкової ціни активному ринку. Якщо суб'єкт господарювання має доступом до кількох активних ринків, вона застосовує у свої розрахунки ціни, які найбільш прийнятні для неї та обирають самостійно.

Для визначення справедливої вартості біологічних активів рекомендується групувати їх за основними характеристиками, що використовуються на вибраному ринку як основу ціноутворення.

Біологічні активи, оцінені в останній момент визнання за справедливої вартості з відрахуванням витрат за продаж, надалі оцінюються лише з справедливої вартості з відрахуванням витрат за продаж до моменту їх вибуття. Різниця між справедливою вартістю біологічного

активу за вирахуванням витрат на продаж на звітну дату та попередньою оцінкою біологічного активу є зміною справедливої вартості, що стосується збільшення (зменшення) доходів сільськогосподарського підприємства з урахуванням обліку відповідного біологічного активу [5].

Спосіб обліку може застосовуватися лише до всієї групи біологічних активів. Визначення справедливої вартості біологічних активів з метою бухгалтерського обліку за правилами МСФЗ 41 необхідно проводити на кожну звітну дату.

Сільськогосподарська продукція як результат біотрансформації біологічних активів визнається у бухгалтерському обліку в момент її збирання та одержання рослин або тварин [6]. Сільськогосподарська продукція, зібрана чи отримана від біологічних активів оцінюється за справедливою вартістю за вирахуванням витрат на продаж, визначеної на момент збирання врожаю, отримання продукції. Справедлива вартість сільськогосподарської продукції визначається за ринковою ціною активному ринку. Якщо суб'єкт господарювання в сфері агробізнесу має доступом до кількох активних ринків, вона засновує свої розрахунки цінах, найбільш підходящих їх укладання угод.

Сільськогосподарська продукція в бухгалтерському обліку та фінансової звітності поділяється на товарну сільськогосподарську продукцію (зерно, молоко та ін.) та нетоварну, що використовується в подальшому як відповідні виробничі запаси (корми, посадковий матеріал та ін.). У всіх випадках суб'єктах господарювання оцінює сільськогосподарську товарну продукцію в момент її одержання за справедливою вартістю за вирахуванням витрат на продаж. В зв'язку з цим необхідно зазначити, що справедливую вартість сільськогосподарської товарної продукції на момент її отримання (збирання) завжди можна надійно оцінити.

За деякими видами нетоварної сільськогосподарської продукції може не існувати ринок у регіоні, відповідно, можуть бути відсутні і ринкові ціни за ними [7]. У цьому випадку справедливую вартість зазначеної продукції рекомендуємо визначати з урахуванням її господарсько-економічної корисності (органічних добрив — з урахуванням ринкової вартості комбінованих мінеральних добрив, кормів — доходу у тваринництві для кормової одиниці цього виду корму тощо). Справедлива вартість сільськогосподарської продукції за вирахуванням витрат на продаж у бухгалтерському обліку відображається у доходах підприємства,

кореспонденції з синтетичними рахунками з обліку відповідних однорідних груп за призначенням сільськогосподарської продукції. Суб'єкт господарювання повинен забезпечити роздільний облік сільськогосподарської товарної продукції та сільськогосподарської нетоварної продукції в оцінці справедливої вартості за вирахуванням витрат на продаж [8].

З усього вищевикладеного можна припустити два варіанти обліку біологічних активів та сільськогосподарської продукції в оцінці їх за справедливою вартістю за вирахуванням витрат на продаж:

облік біологічних активів та товарної сільськогосподарської продукції в їх оцінці за справедливою вартістю за вирахуванням витрат на продаж;

облік біологічних активів, товарної та нетоварної сільськогосподарської продукції в їх оцінці за справедливою вартістю за вирахуванням витрат на продаж.

Крім розподілу біологічних активів та сільськогосподарської продукції, МСФЗ (IAS) 41 проводить межу між сільськогосподарською продукцією та продукцією, отриманою внаслідок її переробки після збирання.

Стандарт визначає поняття "збирання сільськогосподарської продукції", як відокремлення продукції від біологічного активу або припинення життєдіяльності біологічного активу.

При цьому спеціально зазначається, що Стандарт застосовується для обліку сільськогосподарської продукції, тобто продукції, одержаної від біологічних активів лише на момент її збирання. Потім, після збирання продукції, застосовується МСФЗ (IAS) 2 "Запаси" або інший відповідний Міжнародний стандарт фінансової звітності.

Таким чином, МСФЗ (IAS) 41 не розглядається процес переробки сільськогосподарської продукції після її збирання. Хоча ця переробка може бути логічним і природним продовженням сільськогосподарської діяльності, а між заходами та біотрансформацією, що здійснюються, можна виявити деяку аналогію, така переробка не відповідає визначенню сільськогосподарської діяльності, наведеному в Стандарті.

До сфери дії МСФЗ (IAS) 41 відносяться об'єкти, представлені у двох перших стовпцях, ті ж об'єкти, що виходять в результаті переробки "урожаю", слід враховувати відповідно до вимог МСФЗ (IAS) 2 "Запаси".

Отже, МСФЗ (IAS) 41 розуміє під сільськогосподарською діяльністю управління біотранс-

формацією біологічних активів, і саме відображення в обліку такої діяльності є предметом регулювання даного стандарту.

Не обмежуючись таким загальним визначенням, Стандарт виділяє характеристики сільськогосподарської діяльності як комплексу фактів господарського життя, що враховуються відповідно до положень МСФЗ (IAS) 41 "Сільське господарство".

У Стандарті наголошується, що до сільськогосподарської діяльності належить тваринництво, лісове господарство, збирання врожаю, вирощування садів та насаджень, квітникарство та культивування водних біоресурсів (включаючи рибицтво).

Ця діяльність дуже різноманітна, як і об'єкти, що піддаються біотрансформації під час цієї діяльності. Однак їй властиві загальні ознаки, з яких Стандарт виділяє ті з них, що відносяться до процесів зміни біологічних активів:

здатність до біологічної зміни — тварини та рослини піддаються біотрансформації; управління біологічними змінами — управління сприяє біотрансформації шляхом створення сприятливих або стабільних умов, необхідних для здійснення цього процесу (підтримання певного режиму живлення, вологості, температури, освітленості, продуктивності). Управління біотрансформацією відрізняє сільськогосподарську діяльність з інших її видів;

поточна оцінка біологічних змін — в рамках оперативного управління проводяться оцінка та контроль змін якісних показників (генетичних характеристик, щільності, зрілості, вмісту жиру або білка, міцності) або кількісних показників (приплоду, приросту ваги, об'єму), що відбуваються в результаті біотрансформації.

У Стандарті спеціально розкривається термін "біотрансформація", застосування якого не можна визнати поширеним у бухгалтерському середовищі: "Біотрансформація складається з процесів зростання, дегенерації, виробництва продукції та відтворення, внаслідок яких у біологічному активі відбуваються якісні чи кількісні зміни".

Зазначається, що біотрансформація може бути визнана такою, якщо призводить до зміни активів у процесі:

зростання (збільшення поголів'я тварин та числа рослин або покращення їх якісних характеристик);

дегенерації (зменшення кількості тварин та рослин або погіршення їх якісних характеристик);

відтворення (виробництво додаткових тварин або рослин);

виробництва сільськогосподарської продукції.

ВИСНОВКИ

Таким чином, біологічні активи, біотрансформація яких не керується суб'єкт господарювання або які не використовуються для цілей, передбачених сільськогосподарською діяльністю, до сфери дії МСФЗ (IAS) 41 не належать. Як правило, такі об'єкти враховуються відповідно до вимог МСФЗ (IAS) 16 "Основні засоби". Тут слід спеціально відзначити, що МСФЗ (IAS) 41 не застосовується для обліку землі сільськогосподарського призначення (у цьому випадку слід керуватися МСФЗ (IAS) 16 "Основні засоби" та МСФЗ (IAS) 40 "Інвестиційна нерухомість").

Відповідно до МСФЗ (IAS) 16 землю необхідно відображати або за собівартістю за вираженням накопичених збитків від знецінення, або за переоціненою вартістю. Відповідно до МСФЗ (IAS) 40 землю сільськогосподарського призначення, що враховується як інвестиційна нерухомість, слід відображати або за справедливою вартістю, або за собівартістю за вираженням накопичених збитків від знецінення.

Біологічні активи, нерозривно пов'язані із землею, відбиваються окремо від землі за справедливою вартістю з відрахуванням передбачуваних збутових витрат.

Також положення МСФЗ (IAS) 41 не застосовуються для обліку нематеріальних активів сільськогосподарського призначення (для обліку нематеріальних активів застосовується МСФЗ (IAS) 38 "Нематеріальні активи").

Література:

1. Малецька О. І., Прокопишин О. С., МIRONЧУК З. П. Облікова інформація у системі формування антикризового управління персоналом аграрних підприємств. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2020. Вип. 16 (2). С. 199—210.

2. Свиноус І. В. Удосконалення методичних підходів до оцінки складових виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств в умовах трансформації системи обліку та фінансової звітності. Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 154—165.

3. Гнатишин Л. Б., Прокопишин О. С., Поверляк Т. І. Валоризація аграрної продукції в системі бухгалтерського обліку фермерських господарств. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 40. С. 438—446.

4. Гнатишин Л., Прокопишин О., Малецька О. Специфіка побудови системи обліку у тваринництві. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2019. № 26. С. 81—86.

5. Андрушко Р., Мирончук З. Доцільність інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимізації обліку і контролю. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2019. № 26. С. 119—123.

6. Брик Г., Ціцька Н. Організаційні аспекти обліку фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2017. № 24 (1). С. 59—64.

7. Оляднічук Н. В. Удосконалення системи бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки через оптимізовані інформаційні масиви. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2013. № 7. С. 181—186.

8. Рунчева Н. В. Бритвенко А. С. Національні та міжнародні стандарти обліку: імплементація і практики. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2020. № 2. С. 122—129.

References:

1. Malets'ka, O.I. Prokopyshyn, O.S. and Myronchuk, Z.P. (2020), "Account information in the system of formation of anti-crisis management of personnel of agrarian enterprises", Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu, vol. 16 (2), pp. 199—210.

2. Svytnous, I.V. (2021), "Improvement of methodological approaches to the assessment of the components of the production potential of agricultural enterprises in the conditions of the transformation of the accounting and financial reporting system", Ekonomika ta upravlinnia APK, vol. 1, pp. 154—165.

3. Hnatyshyn, L.B. Prokopyshyn, O.S. and Poverliak, T.I. (2020), "Valorization of agricultural products in the accounting system of farms", Infrastruktura rynku, vol. 40, pp. 438—446.

4. Hnatyshyn, L. Prokopyshyn, O. and Malets'ka, O. (2019), "The specifics of building a accounting system in animal husbandry", Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serii: Ekonomika APK, vol. 26, pp. 81—86.

5. Andrushko, R. and Myronchuk, Z. (2019), "Expediency of innovative development of agricultural production and optimization of accounting and control", Visnyk L'vivs'koho

natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serii: Ekonomika APK, vol. 26, pp. 119—123.

6. Bryk, H. and Tsits'ka, N. (2017), "Organizational aspects of accounting for the financial results of agricultural enterprises", Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serii: Ekonomika APK, vol. 24 (1), pp. 59—64.

7. Oliadnichuk, N.V. (2013), "Improvement of the accounting system in the agricultural sector of the economy through optimized information arrays", Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky, vol. 7, pp. 181—186.

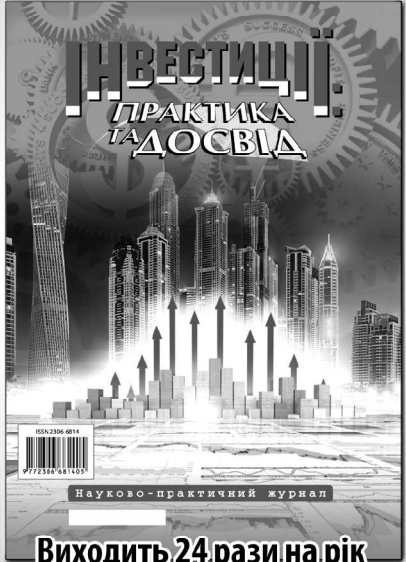
8. Runcheva, N.V. and Brytvienko, A.S. (2020), "National and international accounting standards: implementation and practices", Visnyk Berdians'koho universytetu menedzhmentu i biznesu, vol. 2, pp. 122—129.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Передплатний індекс: 23892

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 330.15.35.39:551.583

О. В. Погорєлова,
к. е. н., професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку та економічного аналізу,
Національний університет кораблебудування імені Адмірала Макарова
ORCID ID: 0000-0002-3103-4380

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.15—16.47

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНА СУТНІСТЬ ПРОДОВОЛЬЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ

O. Pohorielova,
PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Accounting
and Economic Analysis, Admiral Makarov National University of Shipbuilding

CONCEPTUAL AND CATEGORIAL ESSENCE OF FOOD POTENTIAL

В статті проведено ґрунтовний аналіз наукового доробку щодо тлумачення поняття "продовольча система". Встановлено значні відмінності серед науковців щодо змістовного наповнення (використання у значенні продовольчої системи різних термінів, таких як "продовольчий комплекс", "агропромисловий комплекс", "продовольчий підкомплекс", "соціальна продовольча система", "продовольча безпека" та інші), механізму формування та функціонування продовольчої системи. За результатами проведеного дослідження: виділено три складові продовольчої системи (ланцюг створення вартості продовольства — забезпечуюча підсистема; цілі сталого розвитку — цільова підсистема; технології — підсистема розвитку та стійкості); дано власне бачення змісту категорії "продовольчого потенціалу" — сутнісний зміст продовольчого потенціалу визначається спроможністю або нездатністю продовольчих систем під дією впливу внутрішніх та зовнішніх факторів забезпечити продовольчу безпеку.

Summary. There is no definition of the term "food potential" in the domestic scientific literature. The search for scientific thought is centered around the term "food system", which is also relatively recently included in domestic science. Significant differences were found among scientists in terms of content (use of different terms in the meaning of the food system, such as "food complex", "agro-industrial complex", "food subcomplex", "social food system", "food security" and others), the mechanism of formation (important determinants determine various factors and factors) and the functioning of the food system (various mechanisms, tools, means and methods of influencing the system and its results). It should also be noted that scientists distinguish three levels of food systems: global, national and local systems, identifying their main differences and specifics. In our opinion, the division of the food system by levels needs to be more conceptualized in terms of proposals for the transformation of the system, as there are significant limitations on the possibility of applying certain levers of influence on the system and legal norms. Critical analysis of domestic scientific work on the interpretation of the concept of "food system" allowed to give their own vision of the content and components of the food system, in particular: the chain of value for food — providing a subsystem; sustainable development goals — target subsystem; technologies — a subsystem of development and sustainability. At the same time, certain components are closely interconnected through the agri-food system. Summarizing and synthesizing scientific views and taking into account the

established trends of civilization and conceptual models of sustainable development, it is stated that the essential content of food potential is determined by the ability or inability of food systems under the influence of internal and external factors to ensure food security.

Ключові слова: продовольчий потенціал, продовольча система, продовольчий ланцюг, зовнішні фактори, внутрішні фактори.

Key words: food potential, food system, food chain, external factors, internal factors.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Досягнуті в останні роки результати в галузі продовольчої безпеки показують, наскільки світова спільнота досі далека від вирішення завдань Порядку денного на період до 2030 року, особливо 2-ї цілі сталого розвитку (ЦУР2), і дозволяють зрозуміти, що перед продовольчими системами стоїть низка проблем та відкриваються можливості, зумовлені основними тенденціями у зміні продовольчих систем.

У нестабільних макроекономічних та військово-політичних умовах порушуються взаємозв'язки між основними ланками продовольчої системи. Зниження купівельної спроможності населення призводить до нераціонального харчування та порушення принципів продовольчої безпеки населення. Застарілі виробничі засоби підприємств сільськогосподарського сектора та харчової промисловості призводять до погіршення якості продукції, нераціонального використання потужностей. Відповідно знижується ефективність функціонування продовольчої системи [1].

У світлі багатопланових проблем, з якими стикаються продовольчі системи, для визначення стратегічних підходів і дій, спрямованих на вирішення питань продовольчої безпеки, необхідні серйозні зміни у сфері політики та заходи по створенню сприятливих умов для забезпечення всіх шести вимірів продовольчої безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основою продовольчого потенціалу будь-якої країни є продовольча система. Вітчизняні науковці проводять дослідження різних аспектів формування та функціонування продовольчої системи. Так, у працях Бокія О.В. [1]

та Левека Р. [2] розглядається сутнісний зміст та проблеми сталості функціонування продовольчої системи; науковий доробок Зеленської О.О. [3], Куця О.І. [4], Сичевського М.П. [5—7] зосереджено у теоретичній площині формування та розвитку продовольчих систем; Замикула І.В. [8], Куць О.І. [9—11] та Сичевський М.П. [12] досліджують економічні та організаційні механізми функціонування продовольчих систем; Гладій М.В. [13], Коваленко О.В. [14], Коткова Н.С. [15], Михайленко Г.А. [16] та ін. розглядають інші аспекти проблеми. Разом з тим, у вітчизняній науковій літературі відсутнє визначення терміну "продовольчий потенціал".

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

З метою поглиблення теоретично-методологічних засад провести ґрунтовний аналіз наукового доробку щодо тлумачення поняття "продовольча система" та дати власне бачення змісту та складових терміну "продовольчого потенціалу".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Єдиної думки стосовно сутнісного змісту категорії "продовольча система" як серед вітчизняних, так і серед іноземних науковців немає. Крім того, іноді в одній науковій праці можна зустріти одразу декілька різних термінів, які автори, очевидно, вживають у значенні "продовольча система". Так, у роботі "Формування національної продовольчої системи: сучасність та перспективи" [7] автори жодного разу, крім назви статті та анотації, термін "продовольча система" більше не використовують, вживаючи, натомість, поняття "продовольчий комплекс", "агропромисловий комплекс", "продовольчий підкомплекс" та інші, які, очевидно, ототожнюють.

Рис. 1. Складові продовольчої системи (підсистеми)

Джерело: за даними Гойчука О.І. [17, с. 86].

Сичевський М.П. [7], в одній із своїх наукових праць, використовує термін "соціальної продовольчої системи", але без пояснень, який зміст автор вкладає в дане поняття. Разом з тим, дослідник визначає основні заходи щодо формування соціальної продовольчої системи: "повне забезпечення населення основними видами продовольчої продукції вітчизняного виробництва; підвищення якості сировини і готової продукції; енерго- і ресурсозбереження; впровадження інноваційних високопродуктивних технологій та обладнання; посилення державного впливу на процес повного і якісного забезпечення продовольчими продуктами усіх верств населення; удосконалення системи управління та підтримка пріоритетних напрямів розвитку харчової індустрії" [7, с. 18]. Таким чином, за визначеннями автором заходів, соціальна продовольча система практично тотожна за змістом продовольчій системі глобального рівня. Дослідження наукової праці дослідника в цілому дає підстави стверджувати, що вживаючи термін "соціальна продовольча система" автор веде мову про запровадження спеціальних державних програм продовольчої допомоги для найбільш вразливих верств населення за прикладом США.

Слід також зазначити, що донедавна науковці часто заміняли поняття "продовольча система" терміном "продовольча безпека". Так, Зеленська О.О. зазначає, що "продовольча безпека є системою, до складу якої входять функціонально-цільові (агропромисловий комплекс, споживання, збут, розподіл продовольства та резерв) та забезпечуючі (управління, фінансове, інформаційне, матеріально-технічне, технологічне, наукове забезпечення) підсистеми" [3, с. 122]. Автор також зазначає, що продовольча безпека відноситься до систем відкритого типу, яким притаманні властивості динамічної рівноваги, при цьому механізми дії складових системи під впливом різних чинників визначають їх стійкість. З точки зору змістовного наповнення у даному випадку мова йде саме про продовольчу систему, основним завданням якої є забезпечення продовольчої безпеки під впливом дії зовнішніх та внутрішніх факторів.

Гойчук О.І. також при визначенні змісту складових продовольчої безпеки розрізняє 5 під-

систем (рис. 1), які за змістовним наповненням відповідають категорії продовольчої системи.

Єдина відмінність полягає у тому, що автор додає контролюючу підсистему, яка включає індикатори продовольчої безпеки, тобто моніторинг діяльності системи.

На думку вчених Інституту продовольчих ресурсів НААН [18], поняття "продовольча система" включає в себе всі процеси, пов'язані з вирощуванням, збором, переробкою, пакуванням, транспортуванням, маркетингом, споживанням та утилізацією харчових продуктів і упаковки, у якості цілісної системи, в якій виробництво продовольства, переробка, розподіл і споживання інтегровані для підвищення їх екологічної, економічної, соціальної ефективності. Водночас її важливо розглядати як цілісну систему, у якій виробництво продовольства, переробка, розподіл і споживання інтегровані для підвищення їх екологічної, економічної, соціальної ефективності.

Куць О.І. дає наступне визначення поняття: "організаційно впорядкована економічними, політичними, соціальними та умовами навколишнього природного середовища взаємодія суб'єктів сільського господарства, промисловості й торгівлі, що спрямована на забезпечення потреб населення у харчових продуктах" [19, с. 7]. У наведеній автором схемі ланцюг створення вартості продовольства дещо відрізняється від традиційного його представлення, зокрема: відсутній етап виробництва та зберігання, замість яких дослідник пропонує сільське господарство. Ще однією відмінністю є відсутність у переліку суб'єктів/об'єктів продовольчої системи (у визначенні) споживача.

В іншій роботі дослідник зазначає, що крім визначених умов (економічні, політичні, соціальні та умови навколишнього природного середовища), до основних "також відносяться людські ресурси (їхні навички і кваліфікації), рівень освіти та наукових розробок. Таким чином, продовольча система охоплює всіх людей, інститути і процеси, за допомогою яких сільськогосподарські продукти виробляються, переробляються і доводяться до споживачів, а також включає в себе державні органи, організації громадянського суспільства, науковців

та експертів, які розробляють політику, нормативно-правові акти, програми та проекти, які впливають на виробництво продовольства і сільське господарство" [4, с. 236].

Автор також визначає принципи ефективного функціонування продовольчої системи [19, с. 8], які змістовно пов'язані з реалізацією державної політики у аграрній сфері та ключових галузях. У цьому питанні відчувається певний дисонанс з наступними твердженнями вченого "держава має втручатися у процеси виробництва і розподілу продовольства лише у виключних випадках з максимальним врахуванням інтересів усіх суб'єктів продовольчої системи та створювати сприятливі умови для розвитку підприємництва" [19, с. 10] та "Дерегуляція процесів формування продовольчої системи не потребує значних фінансових ресурсів та інвестицій, але має вирішальний вплив на її розвиток та ефективність функціонування" [19, с. 11]. Тож, з однієї сторони, є чітка позиція автора щодо обов'язкового державного регулювання процесу формування та діяльності продовольчої системи, а з іншої — дерегулювання процесу, що також встановлено і в інших наукових доробках автора.

Найбільш ґрунтовно, на нашу думку, у вітчизняній науковій літературі, поняття терміну "продовольча система" розкрито у нанкових працях Бокія О.В [1], Сичевського М. П. та Дейнеки Л. В. [5].

На думку Сичевського М. П. та Дейнеки Л. В. "поняття "продовольча система" включає в себе всі процеси, пов'язані з вирощуванням, збором, переробкою, пакуванням, транспортуванням, маркетингом, споживанням та утилізацією харчових продуктів і упаковки. Однак це не просто пов'язані між собою процеси — це цілісна система в якій виробництво продовольства, переробка, розподіл і споживання інтегровані для підвищення їх екологічної, економічної, соціальної ефективності. Становлення і функціонування продовольчої системи залежить від соціальних, політичних, економічних і природних умов, а також від людських ресурсів (їх навичок та кваліфікації), а також рівня освіти та наукових розробок. ... суб'єктами підтримки функціонування продовольчої системи? це ті хто формує продовольчу політику: державні агенції, надавачі технічного обслуговування, освітяни та дослідники, інвестори та кредитори, торговельні асоціації, громадські організації" [5, с. 6].

З візуалізованого представлення дослідниками продовольчої системи остання включає

біологічну (біорізноманіття, землекористування, кліматичні зміни, забруднення, добробут тварин, добробут працівника), економічну (оптовики продовольства, харчові підприємства, фермерські ринки, продуктові магазини, ресторани), соціальну (соціальні мережі, ЗМІ, доступ, освіта, культура харчування) та політичну (закони, податки, субсидії, власність, торгівля) системи, об'єднані взаємним впливом економічного, соціального та екологічного факторів, включаючи сільськогосподарське виробництво.

Окремо науковці дають пояснення розуміння організаційно-економічної сутності продовольчої системи, яка включає три рівні, об'єднані партнерством на основі продовольчої системи:

1) вирощування сільгосппродукції, виробництво, переробка, споживання, торгівля, дистрибуція, утилізація відходів;

2) життєздатність ферм, охорона навколишнього середовища, економічний розвиток, робочі місця, життєздатність суспільства, охорона земельних угідь, продовольча безпека;

3) постачальники технічних послуг, освітяни та науковці, інвестори та кредитори, торгові асоціації, життєздатність суспільства, система підтримки, суб'єкти формування політики, урядові агенції.

Дослідники не надають змістовний опис рівнів. Виходячи зі змісту їх складових, можемо припустити, що перший рівень частково відображає елементи ланцюга створення вартості продовольства, третій — дуже узагальнено — необхідні для розвитку продовольчої системи інституції. Найскладніше ідентифікувати другий рівень — визначені елементи складно класифікувати, деякі з них є складовими частинами інших (охорона земельних угідь є складовою охорони навколишнього середовища) або частиною результату дії іншого фактору (робочі місця, які є результатом економічного розвитку) та ін. Автори ж зазначають, що "Організаційно-економічний механізм продовольчої системи включає всю сукупність інституційних, правових, економічних, фінансово-кредитних важелів та чинників, що забезпечують зростання обсягів виробництва продовольства та продовольчу безпеку, ефективне використання природних та виробничих ресурсів, підготовку кадрів, інноваційний розвиток, формування культури споживання та уявлень про здорове харчування, захист навколишнього середовища, безпечність та якість харчових продуктів" [5, с. 6].

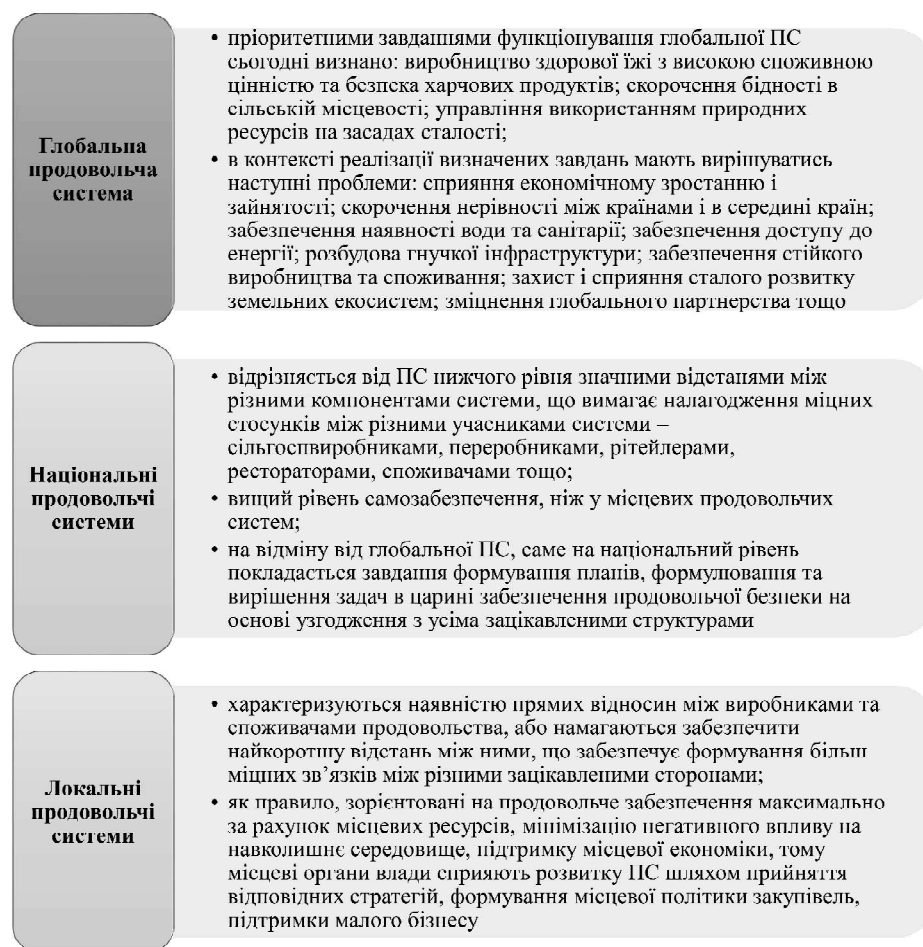

Рис. 2. Специфічні особливості рівнів продовольчих систем

Джерело: систематизовано автором за даними Сичевського М. П. та Дейнеки А. В. [5], Куця О.І. [9].

Ми підтримуємо думку науковців про взаємозв'язок та взаємозалежність продовольчої системи та продовольчої безпеки у тому сенсі, що перша характеризується певними видами діяльності, а друга є, по-суті, результатом діяльності системи. У цьому аспекті доречною є також теза авторів про важливість впливу таких факторів як суб'єкти, об'єкти, стійкість системи та якість виготовленої та споживаної продукції харчування.

Автори також акцентують увагу на формуванні глобальної продовольчої системи до чого спонукають нові глобальні виклики (голод, бідність, кліматичні зміни, запустелення та виснаження природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища тощо) та зміні пріоритетів її функціонування: якщо раніше основним питанням було вироблення достатнього обсягу продовольства для задоволення потреб зростаючого населення планети, то зараз — це питання економічної доступності, якості та сталості системи. Дані фактори важливі з точ-

ки зору визначення інструментів та механізмів формування та функціонування продовольчої системи.

Слід також відмітити, що науковці розрізняють три рівні продовольчих систем: глобальна, національні та локальні системи, визначаючи їх основні відмінності та специфіку (рис. 2). Таку ж позицію дослідників стосовно рівні продовольчої системи поділяє і Куць О.І. у науковій праці "Акомодація економічної політики та механізмів регулювання розвитку продовольчих систем до умов надзвичайної ситуації" [9]. В іншій науковій праці, Сичевській М.П., Коваленко О. В. та Куць О. І. зазначають, що "продовольчі системи можна розглядати на різних рівнях: від глобального до місцевого і навіть на рівні домогосподарств" [12, с. 10].

На нашу думку, поділ продовольчої системи за рівнями потребує більшої концептуалізації з точки зору пропозицій щодо трансформації системи, оскільки існують суттєві обмеження щодо можливостей застосування тих чи інших важелів впливу на систему та правових

Рис. 3. Терміни-синоніми категорії "продовольчі ланцюги"

Джерело: складено автором.

норм. Водночас, стосовно змістовного наповнення категорії "продовольча система", ці особливості не мають суттєвого значення, адже їх вплив проявляється лише при виробленні інструментів та механізмів ефективної діяльності продовольчих систем.

Бокій О.В. визначає поняття "продовольчої системи, як інтегрованої системи взаємодії у сфері виробництва сировини, переробки та розподілу продовольства, у якій задіяні науково-технічна, інноваційна, сервісна, освітня, політична, соціальна, біологічна, виробничо-ресурсний потенціал та інші складові, що забезпечують її розширений розвиток та продовольчу безпеку країни" [1, с. 23]. Основною відмінністю пропонованого трактування є виділення місії та чинників функціонування продовольчої системи. Автор також вводить поняття "стійкість продовольчої системи", яку пропонує розглядати "як її здатність до розширеного відтворення та раціонального використання ресурсів, забезпечення потреб споживачів у продовольстві та швидкої протидії загрозам, кризам та непередбачуваним явищам із мінімальними втратами" [1, с. 23]. Саме з позиції зазначених аспектів позиція Бокія О.В. щодо поняття "продовольча система" відповідає нашому баченню сутнісного змісту категорії.

Ми підтримуємо думку науковців, що "виробничо-збутовий ланцюг — основна складова продовольчої системи, що охоплює види діяльності, пов'язані з переміщенням харчових про-

дуктів від виробників до споживачів, включаючи виробництво, зберігання, поширення, переробку, упаковку, роздрібну торгівлю та сти мулювання збуту" [12, с. 10].

Отже, узагальнюючи наукову думку щодо формування продовольчої системи та підтримуючи позиції науковців у визначенні змісту категорії через елементи системи вважаємо за доцільне виділити наступні складові продовольчої системи:

- 1) ланцюг створення вартості продовольства — забезпечуюча підсистема;
- 2) цілі сталого розвитку — цільова підсистема;
- 3) технології — підсистема розвитку та стійкості.

Визначені складові тісно взаємопов'язані між собою через агропродовольчу систему. Далі дамо пояснення, як саме.

Щодо першого елементу продовольчої системи слід відмітити наявність різних підходів у визначенні його змістовних складових та використовуваних термінів поняття, зокрема таких, як: ланцюги постачання, ланцюги постачання продуктів харчування, ланцюги поставок продовольчих товарів, продовольчі ланцюги, ланцюг створення вартості (додаткової вартості) продовольства та ін. (рис. 3). У визначеному переліку термін "ланцюги постачання" є значно ширшим, порівняно з іншими, оскільки його застосовують до будь-яких логістичних систем, але єдиної думки серед науковців щодо сутнісного змісту та ключових етапів ланцюгів постачання немає. Що сто-

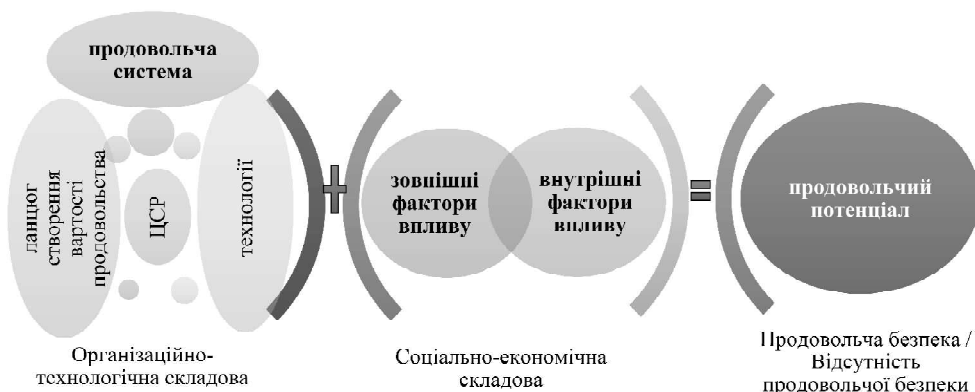

Рис. 4. Сутнісний зміст продовольчого потенціалу

Джерело: розроблено автором.

сується інших термінів — в переважній більшості, за змістовним наповненням вони є синонімами. Ми в нашій роботі будемо використовувати поняття "ланцюг створення вартості продовольства" у значенні, яке дає Бабич М.М. [20], оскільки саме по цьому терміну науковцем розроблене теоретичне обґрунтування його сутнісного змісту, що відповідає європейським підходам.

Ланцюг створення вартості продовольства включає п'ять основних етапів: виробництво, зберігання, переробка та упаковка, доставка та продаж і споживання. Якщо виходити зі змісту поняття агропродовольчого комплексу, визначеного Проектом ЗУ "Про основи продовольчої безпеки", а саме: "агропродовольчий комплекс — сукупність галузей, що забезпечують виробництво продукції сільсько-го та рибного господарства, її заготівлю, зберігання, переробку та реалізацію" [28] цілком очевидно, що воно за змістовним наповненням відповідає поняттю "агропромисловий комплекс", як його трактування представлено у Енциклопедії сучасної України — "агропромисловий комплекс — сукупність галузей народного господарства, що, функціонуючи у тісному взаємозв'язку, здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції, її промислову переробку та реалізацію споживачеві" [29]. Тобто елементи ланцюга створення вартості продовольства є складовими агропродовольчої системи або — як її визначає вітчизняне законодавство та наукова література — агропродовольчій та агропромисловий комплекс.

Технології є основою розвитку агропродовольчої системи — як позитивного, так і деструктивного, якщо вони є застарілими або не враховують особливостей ведення аграрного господарства залежно від кліматичних умов,

спеціалізації, ресурсного забезпечення, кваліфікації працівників та ін.

Цілі сталого розвитку виступають у якості цільової підсистеми, завданням є якої збалансований розвиток усіх складових системи задля досягнення визначених національними програмами завдань та показників.

За визначенням ФАО "агропродовольчі системи включають і сільськогосподарські, і продовольчі системи та охоплюють весь спектр суб'єктів та їх взаємопов'язану діяльність із створення додаткової вартості: первинне виробництво продовольчої та непродовольчої продукції в сільському, рибному та лісовому господарстві, а також зберігання, післязбиральну обробку, транспортування, переробку, розподіл, збут, утилізацію та споживання харчових продуктів" [30, с. 112]. У звіті ФАО також зазначається, що "як агропродовольчі, так і продовольчі системи (які є невід'ємною частиною агропродовольчих систем) зазнають впливу одних і тих же факторів і формуються під впливом тих самих соціальних, економічних та природних середовищ, у яких здійснюється виробництво" [30, с. 112].

Агропродовольчі системи взаємодіють із товаропровідними ланцюгами непродовольчих товарів у межах процесів закупівель сільськогосподарських виробничих ресурсів та постачання сировини для виробництва непродовольчих товарів, наприклад, кукурудзи для виробництва біопалива або бавовни для виробництва текстильної продукції.

Агропродовольчі системи мають бути зосереджені на забезпеченні всіх поживними продуктами та на ефективному використанні ресурсів, стаючи при цьому більш інклюзивними та стійкими. Глобальні завдання полягають у тому, щоб виробляти якіснішу продукцію з мен-

шими витратами, забезпечуючи при цьому наявність фінансових джерел для існування та підвищення рівня життя дрібних сільськогосподарських виробників та інших агропродовольчих суб'єктів.

Отже, підсумовуючи і синтезуючи наукові погляди та зважаючи на встановлені тенденції цивілізаційного поступу та концептуальні моделі сталого розвитку, можемо констатувати, що сутнісний зміст продовольчого потенціалу визначається спроможністю або нездатністю продовольчих систем під дією впливу внутрішніх та зовнішніх факторів забезпечити продовольчу безпеку (рис. 4).

Ми не розглядаємо окремо інші системи (екологічна система, система охорони здоров'я, система соціального захисту та ін.), які безперечно мають вплив на розвиток продовольчої системи, оскільки задачі щодо їх удосконалення закладено у Порядку денному та визначено ЦСР на період 2030 року.

ВИСНОВКИ

У вітчизняній науковій літературі відсутнє визначення терміну "продовольчий потенціал". Пошук наукової думки зосереджено довкола терміну "продовольча система", який також відносно недавно увійшов до вітчизняної науки. Критичний аналіз вітчизняного наукового доробку щодо тлумачення поняття "продовольча система" дозволив дати власне бачення змісту та складових продовольчої системи, зокрема: ланцюг створення вартості продовольства — забезпечуюча підсистема; цілі сталого розвитку — цільова підсистема; технології — підсистема розвитку та стійкості. При цьому, визначені складові тісно взаємопов'язані між собою через агропродовольчу систему. Підсумовуючи і синтезуючи наукові погляди та зважаючи на встановлені тенденції цивілізаційного поступу та концептуальні моделі сталого розвитку, можемо констатувати, що сутнісний зміст продовольчого потенціалу визначається спроможністю або нездатністю продовольчих систем під дією впливу внутрішніх та зовнішніх факторів забезпечити продовольчу безпеку.

Література:

1. Бокій О. В. Стійкість функціонування продовольчої системи. *Продовольчі ресурси*. 2018. № 11. С. 21—32.
2. Левек Р. Сільськогосподарські структури, сталість продовольчих систем та регулювання земельних ринків. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 18—33.

3. Зеленська О. О. Використання загальнонаукової методології в оцінюванні розвитку агропродовольчих систем і рівня продовольчої безпеки. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2013. № 1. С. 120—125.

4. Куць О. І. Формування ефективної продовольчої системи України в умовах глобалізації. *Продовольчі ресурси*. 2016. № 7. С. 233—238.

5. Сичевський М. П., Дейнеко А. В. Організаційно-економічна сутність категорії "Продовольча система". *Продовольчі ресурси. Серія: Економічні науки*. 2015. № 4. С. 4—9.

6. Сичевський М. П. Формування національної продовольчої системи на засадах незалежності. *Вісник аграрної науки*. 2014. № 6. С. 11—18.

7. Сичевський М. П., Полещук О. Б., Коваленко О. В. Формування національної продовольчої системи: сучасність та перспективи. *Продовольчі ресурси*. 2013. № 1. С. 8—21.

8. Замикула І. В. Механізм державного регулювання системи продовольчого забезпечення у соціально-економічному розвитку регіону. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2012. Вип. 2. С. 216—224.

9. Куць О. І. Акомодация економічної політики та механізмів регулювання розвитку продовольчих систем до умов надзвичайної ситуації. *Продовольчі ресурси*. 2020. № 14. С. 250—261.

10. Куць О. І. Деретуляція: дієвий механізм формування ефективної продовольчої системи України в умовах глобалізації. *Продовольчі ресурси. Серія: Економічні науки*. 2015. № 4. С. 10—16.

11. Куць О. І., Куць Т. В. Забезпечення конкурентоспроможності продовольчої системи України на основі податкових механізмів. *Продовольчі ресурси*. 2016. № 6. С. 70—78.

12. Сичевський М. П., Коваленко О. В., Куць О. І. Механізми забезпечення реалізації стратегічного потенціалу продовольчих систем. *Продовольчі ресурси*. 2020. № 14. С. 7—19.

13. Гладій М. В., Сичевський М. П. Функціонування м'ясопереробної галузі України в глобальній продовольчій системі. *Вісник аграрної науки*. 2018. № 5. С. 5—11.

14. Коваленко О. В. Інклюзивні інновації в трансформовано-монополізованій продовольчій системі України. *Продовольчі ресурси*. 2019. № 12. С. 210—228.

15. Коткова Н. С. Індикатори розвитку продовольчої системи України в умовах економічних викликів. *Продовольчі ресурси*. 2019. № 12. С. 229—247.

16. Михайленко Г. А. Актуальні питання взаємовідносин підприємств харчової промисловості з торгівлею в рамках продовольчої системи України. *Продовольчі ресурси*. Серія: Економічні науки. 2015. № 4. С. 27—30.

17. Гойчук О. І. Продовольча безпека: монографія. Житомир: Полісся, 2004. 348 с.

18. Харчова промисловість України: стратегічні аспекти розвитку: монографія; за заг. ред. акад. НААН Я.М. Гадзала / Інститут продовольчих ресурсів НААН. К: Аграр. наука, 2016. 380 с.

19. Куць О.І. Формування ефективної продовольчої системи України в умовах глобалізації: автореф. дис. канд. екон. наук спец. 08.00.03 Економіка та управління національним господарством. К: Інститут продовольчих ресурсів НААН, 2017. 21 с.

20. Бабич М.М. Продовольча безпека України: теорія, методологія, практика: дис.... д-р. екон. наук: 08.00.03. Миколаїв, 2019. 515 с.

21. Kotykhova O., Babych M., Pohorielova O. Food loss and waste along the value chain of food products in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics*. 2020. vol. 6, no. 3. pp. 191—220. DOI: <https://doi.org/10.51599/ARE.2020.06.03.11>.

22. Сопочко О. Ю. Застосування системного аналізу при управлінні логістичними системами в ланцюгах постачання продуктів харчування повсякденного попиту. *Управління проектами, системний аналіз і логістика*. Технічна серія. 2012. Вип. 9. С. 368—369.

23. Воркут Т. А., Грищук А. О., Сопочко О. Ю., Халацька І. І. Управління ефективністю систем ланцюгів постачання швидкопсувних продуктів харчування із урахуванням мінливості логістичного циклу. *Вісник Національного транспортного університету*. 2020. № 2. С. 47—58.

24. Шванський В. С. Особливості формування ланцюгів поставок продовольчих товарів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: Економічні науки. 2014. Вип. 7 (4). С. 14—17.

25. Панкратова Л. А. Структурні особливості формування ціни на молоко в продовольчому ланцюгу. *Економіка і прогнозування*. 2013. № 3. С. 116—123.

26. Самойлик Ю. В., Вернигора М. В. Глобальні передумови впровадження екологічних інновацій у процес формування органічних продовольчих ланцюгів. *Причорно-*

морські економічні студії. 2020. Вип. 51. С. 63—67.

27. Коваленко О. В., Лисенко Г. П. Втрати продовольства як індикатор збалансованості інноваційних процесів у продовольчому ланцюгу. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 72—80.

28. Про основи продовольчої безпеки України: проект Закону України від 08.04.2011 № 8370.

29. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=42602 (дата звернення: 17.05.2022).

30. The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all / FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. Rome, 2021. 240 pp.

References:

1. Boki, O.V. (2018), "Sustainability of the food system", *Prodovol'chi resursy*, vol. 11, pp. 21—32.

2. Levek. R. (2020), "Agricultural structures, sustainability of food systems and regulation of land markets", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 18—33.

3. Zelens'ka, O.O. (2013), "The use of general scientific methodology in assessing the development of agri-food systems and the level of food security", *Visnyk Chernihiv's'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*. Seriya: Ekonomichni nauky, vol. 1, pp. 120—125.

4. Kuts', O.I. (2016), "Formation of an effective food system of Ukraine in the context of globalization", *Prodovol'chi resursy*, vol. 7, pp. 233—238.

5. Sychevs'kyj, M.P. and Dejnego, L.V. (2015), "Organizational and economic essence of the category "Food system", *Prodovol'chi resursy*, vol. 4, pp. 4—9.

6. Sychevs'kyj, M.P. (2014), "Formation of a national food system on the basis of independence", *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 6. pp. 11—18.

7. Sychevs'kyj, M.P. Polischuk, O.B. and Kovalenko, O.V. (2013), "Formation of the national food system: present and prospects", *Prodovol'chi resursy*, vol. 1, pp. 8—21.

8. Zamykula, I.V. (2012), "The mechanism of state regulation of the food system in the socio-economic development of the region", *Naukovyj visnyk Akademii munitsypal'noho upravlinnia*. Seriya: Upravlinnia, vol. 2, pp. 216—224.

9. Kuts', O.I. (2020), "Accommodation of economic policy and mechanisms for regulating the development of food systems to the conditions of an emergency situation", *Prodovol'chi resursy*, vol. 14, pp. 250—261.

10. Kuts', O.I. (2015), "Deregulation: an effective mechanism for the formation of an effective food system of Ukraine in the conditions of globalization", *Prodovol'chi resursy*, vol. 4, pp. 10—16.

11. Kuts', O.I. and Kuts', T.V. (2016), "Ensuring the competitiveness of Ukraine's food system on the basis of tax mechanisms", *Prodovol'chi resursy*, vol. 6, pp. 70—78.

12. Sychevs'kyj, M.P. Kovalenko, O.V. and Kuts', O.I. (2020), "Mechanisms for ensuring the realization of the strategic potential of food systems", *Prodovol'chi resursy*, vol. 14, pp. 7—19.

13. Hladij, M.V. and Sychevs'kyj, M.P. (2018), "Functioning of the meat processing industry of Ukraine in the global food system", *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 5, pp. 5—11.

14. Kovalenko, O.V. (2019), "Inclusive innovations in the transformed-monopolized food system of Ukraine", *Prodovol'chi resursy*, vol. 12, pp. 210—228.

15. Kotkova, N.S. (2019), "Indicators of Ukraine's food system development in the face of economic challenges", *Prodovol'chi resursy*, vol. 12, pp. 229—247.

16. Mykhajlenko, H.A. (2015), "Topical issues of relations between food industry enterprises and trade within the food system of Ukraine", *Prodovol'chi resursy*, vol. 4, pp. 27—30.

17. Goychuk, O.I. (2004), *Prodovol'cha bezpeka* [Food security], Polissya, Zhytomyr, Ukraine.

18. Gadzala, Ya.M. (2016), *Kharchova promyslovist Ukrainy: stratehichni aspekty rozvytku* [Food industry of Ukraine: strategic aspects of development], Institute of Food Resources NAAS, Agricultural Science, Kyiv, Ukraine.

19. Kuts', O.I. (2017), "Formation of an effective food system of Ukraine in the context of globalization", Ph.D. Thesis, Economics and Management of the National Economy, Institute of Food Resources NAAS, Kyiv, Ukraine.

20. Babych, M.M. (2019), "Food security of Ukraine: theory, methodology, practice", Abstract of Ph.D. dissertation, Economics and Management of the National

21. Kotykova, O. Babych, M. and Pohorielova, O. (2020), Food loss and waste along the value chain of food products in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics*, vol. 6, no. 3, pp. 191—220. DOI: <https://doi.org/10.51599/ARE.2020.06.03.11>.

22. Sopotsko, O.Yu. (2012), "Application of systems analysis in the management of logistics systems in food supply chains of daily demand", *Upravlinnia proektamy, systemnyi analiz i lohistyka. Tekhnichna seriia*, vol. 9, pp. 368—369.

23. Vorkut, T.A. Gryshchuk, A.O. Sopotsko, O.Yu. and Khalatska, I.I. (2020), "Management of

the efficiency of perishable food supply chain systems taking into account the variability of the logistics cycle", *Visnyk Natsionalnoho transportnoho universytetu*, vol. 2, pp. 47—58.

24. Shvansky, V.S. (2014), "Features of the formation of food supply chains", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky*, vol. 7 (4), pp. 14—17.

25. Pankratova, L.L. (2013), "Structural features of milk price formation in the food chain", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 3, pp. 116—123.

26. Samoylyk, Yu.V. and Vernigora, M.V. (2020), "Global preconditions for the introduction of ecological innovations in the process of formation of organic food chains", *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 51, pp. 63—67.

27. Kovalenko, O.V. and Lysenko, G.P. (2020), "Food losses as an indicator of the balance of innovation processes in the food chain", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 72—80.

28. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The draft Law of Ukraine "On the basics of food security of Ukraine", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI00A.html (Accessed 17 May 2022).

29. Encyclopedia of modern Ukraine (2022), "Agro-industrial complex (AIC)", available at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=42602 (Accessed 17 May 2022).

30. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2021), *The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all*, Rome, Italy.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 658: 69.003

Р. Б. Аксельрод,
к. політ. н., доцент, професор кафедри політичних наук,
Київський національний університет будівництва і архітектури
ORCID ID: 0000-0001-6654-9870

І. М. Гриненко,
аспірант кафедри менеджменту в будівництві,
Київський національний університет будівництва і архітектури
ORCID ID: 0000-0002-0013-2244

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.15—16.57

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ТА ЕТАПІВ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

R. Akselrod,
PhD in Political Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of the of Political Science, Kyiv National University of Construction and Architecture
I. Hrynenko,
Postgraduate student of the Department of Management in Construction,
Kyiv National University of Construction and Architecture

STRUCTURAL-DYNAMIC ANALYSIS OF THE CONTENT AND STAGES OF TRANSFORMATIONAL CHANGES IN THE OPERATIONAL ACTIVITY OF CONSTRUCTION ENTERPRISES

Збільшення впливу ринкових механізмів в економіці України, поглиблення інтеграційних процесів і вихід на світові ринки в результаті переходу від планової економіки до ринкових форм господарювання, посилили перед вітчизняними підприємствами завдання досягнення та утримання високого рівня конкурентоспроможності. Вирішення даної задачі вимагає глибокого функціонального аналізу та прийняття на його основі виваженого багатокритеріального структурованого рішення з використанням механізму оцінки ефективного формування та використання ресурсів будівельних підприємств як специфічних операційних систем девелоперського управління.

Вимогою побудови економічної моделі інвестиційного забезпечення будівельного підприємства є використання множинного набору факторів діяльності (в тому числі рівень формування девелопменту як інноваційно-інвестиційної інфраструктури будівельного проекту), що має подвійне призначення: з одного боку — виступає як об'єктивний індикатор рівня конкурентоспроможності підприємства, що дозволяє інвестору мати чітке уявлення про рівень інвестиційної привабливості підприємства як об'єкта зовнішнього інвестування; з іншого боку — як інструмент діагностики стану виконання інвестиційної програми та прийняття відповідних функціонально-інвестиційних рішень.

В статті виявлено напрями вдосконалення існуючих підходів та аналітичних технологій ідентифікування стану мікросередовища будівельного проекту та його провідних учасників. Окреслено теоретичне підґрунтя функціонування девелопменту як інноваційно-інвестиційної інфраструктури будівельного комплексу. Обґрунтовано актуальність визначення потенціалу успішності управлінського рішення та потенціалу успішності девелопменту інвестиційно-будівельного проекту. Відображені фактори та ризики, що сприяють невдачі девелоперських проектів в будівельній галузі. Результати роботи дозволяють топ-менеджменту підприємств здійснювати ефективний моніторинг, структуризацію та маневрування активами підприємств підрядного будівництва в процесі їх операційної діяльності, дають обґрунтовану можливість скоригувати економічну стратегію та параметри виробничо-господарського портфеля будівельних підприємств.

The increase in the influence of market mechanisms in the economy of Ukraine, the deepening of integration processes and access to world markets as a result of the transition from a planned economy to market forms of management have increased the task for domestic enterprises to achieve and maintain a high level of competitiveness. Solving this problem requires a deep functional analysis and, based on it, making a balanced multi-criteria structured decision using the mechanism for evaluating the effective formation and use of resources of construction enterprises as specific operational systems of development management.

The requirement for building an economic model of investment support for a construction enterprise is the use of a multiple set of activity factors (including the level of development formation as an innovative investment infrastructure of a construction project), which has a dual purpose: on the one hand, it acts as an objective indicator of the level of competitiveness of the enterprise, which allows the investor to have a clear idea of the level of investment attractiveness of the enterprise as an object of external investment; on the other hand, as a tool for diagnosing the state of implementation of the investment program and making appropriate functional and investment decisions.

The article identifies directions for improving existing approaches and analytical technologies for identifying the state of the microenvironment of a construction project and its leading participants. The theoretical basis of the functioning of the development as an innovative investment infrastructure of the construction complex is outlined. The relevance of determining the success potential of a management decision and the success potential of the development of an investment and construction project is substantiated. The factors and risks contributing to the failure of development projects in the construction industry are reflected. The results of the work allow the top management of contracting enterprises to carry out effective monitoring, structuring and maneuvering of the assets of contracting construction enterprises in the process of their operational activities, provide a reasonable opportunity to adjust the economic strategy and parameters of the production and economic portfolio of construction enterprises.

Ключові слова: будівельне підприємство, операційна система, девелоперське управління, будівельний проект, управління змінами.

Key words: construction enterprise, operating system, development management, construction project, change management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний стан економіки України характеризується високим рівнем невизначеності, посиленням конкуренції та поширенням процесів глобалізації, а також кризовим станом майже всіх галузей народного господарства. Основними причинами, що негативно впливають на активізацію діяльності в будівництві, можна вважати наступні:

— високі інвестиційні ризики, нестабільний фінансовий стан значної кількості підприємств і, як наслідок, низька привабливість вкладень у виробничу сферу для інвесторів;

— кредитну політику, що спричинила до відсутності інтересу і стимулів до вкладення банківського капіталу і капіталу інших фінансових установ у розвиток виробничого потенціалу України;

— відсутність кваліфікованих кадрів на будівельних підприємствах [1].

Узагальнення інформації [2—4] щодо стану будівельної галузі дозволило виділити такі чинники макросередовища структурних змін:

- розпад будівельного комплексу;
- процеси роздержавлення і приватизації;
- податкова та амортизаційна політика;
- кредитна політика;
- якість інвестиційного процесу та інвестиційний клімат;
- формування нових ринкових ніш.

До чинників внутрішнього середовища, що об'єктивно визначають доцільність і необхідність структурних змін на підприємствах будівельної галузі, нами віднесено:

- незадовільний фінансовий стан значного числа підприємств;
- конфлікти корпоративних інтересів;
- система планування діяльності;
- використання застарілих технологій;

— відсутність фінансування власних технологій для освоєння великих проектів;

— застаріла матеріально-технічна база, брак оборотних коштів.

Самі ж тенденції структурних змін як наслідки взаємодії чинників макро- та внутрішнього середовища сформульовано так:

— зростання процесів реструктуризації виробництва з реактивним і вимушеним характером змін;

— відставання у часі реальних процесів реструктуризації від об'єктивних зрушень у ринковому середовищі;

— формування ланцюгової реакції гальмування розвитку інших галузей та сфер діяльності.

Отже, встановлення причинно-наслідкових зв'язків факторів та їх дії у середовищі функціонування підприємств дозволило констатувати, що в будівельній галузі питання доцільності і необхідності реструктуризації на всіх рівнях управління підприємствами розглядаються традиційно вузько і зводяться здебільшого до реструктуризації виробництва (за умови збереження статусу підприємства як юридичної особи).

Використання елементів методології структурно-динамічного аналізу дозволило виявити запізнілість у часі процесів реструктуризації, що негативно позначається на конкурентоспроможності підприємств, втраті ними частини ринків збуту та, відповідно, на побудові оптимістичних сценаріїв розвитку. Такі негативні явища окреслилися на тлі масштабних процесів роздержавлення і розкурпування підприємств, а також інших ринкових перетворень, що, на жаль, не призвело до автоматичної трансформації механізму ціноутворення, зменшення ринкового впливу окремих суб'єктів господарювання, покращення ситуації на інвестиційному ринку та його стабілізації. Крім того, аналіз механізмів податкової, кредитної та амортизаційної політики показав їх нездатність до своєчасного сприяння реструктуризації бізнес-процесів, покращення якості інвестиційного процесу, оновлення виробничого потенціалу і не звільняє підприємства від проблеми накопичення ними застарілих і недіючих основних засобів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У роботах [1—4] розглядаються питання визначення сутності та класифікації бізнес-моделей організації.

Автори робіт [6—8] описують механізми руху та розподілу потоків ресурсів і продукту в даній мережі бізнес-процесів підприємства за допомогою спеціальних аналітичних засобів. Це дозволило забезпечити високий рівень формалізації відповідних інформаційних каналів. Результатом є цілісна модель розподілу та споживання ресурсів у технологічній мережі промислового підприємства.

Вирішення проблем удосконалення структурно-технологічної побудови підприємства розглядається в сучасних дослідженнях авторів у статтях [7—9].

Будівельний девелопмент як система наукових знань про закономірності, форми та методи управління проектами та об'єктами будівництва на всіх етапах життєвого циклу нерухомості є одним із нових наукових напрямів розвитку сучасного будівництва [10–12].

Основою конкуренції будівельних компаній є вміння застосовувати інноваційні технології управління з використанням кращого світового досвіду.

Питаннями ефективності інвестицій та оцінки й управління ризиками проектів займаються вітчизняні науковці, такі як Куліков П.М. [3], Рижаківа Г.М. [1; 2; 7; 12], Малихіна О.М. [3], Гончаренко Т.А. [1—4], Чуприна Ю.А. [1; 2]. Їхні роботи присвячені питанням ціннісно-орієнтованого проектного управління [1—4; 7—9], дослідженню особливостей управління проектом на певних фазах його життєвого циклу [12].

Організація будівельного виробництва, включаючи конкретні будівельно-монтажні роботи на об'єкті, завжди пов'язана з коливанням ймовірності їх виконання в часі. Це підвищує зростання організаційних ризиків, що впливають на збільшення витрат будівельних підприємств за рахунок зростання витрат на відновлення організаційних процесів [6; 8]. Збільшення кількості змін тягне за собою ускладнення структури управління, зниження запасу часу на оперативне реагування для відновлення системи, збільшення витрат і ускладнення планування виробництва. Фактично, в якийсь момент досягається стохастичний поріг невизначеності, за яким система стає нестабільною, втрачає управління, що на практиці тягне за собою зупинку виробництва або кардинальне подорожчання робіт або об'єкта. В результаті підприємство або галузь в цілому виявляється втягнута в перманентну кризу, що посилюється світовими або національними економічними, політичними, соціальними та іншими факторами нестабільності.

Проведені дослідження показують, що такі кризи можуть мати різний характер та поділяються на:

— пасивні, коли збільшення потоку відмов не перевищує часу оперативного реагування та допустимих меж компенсаційних витрат;

— ступінчасті, коли кількість відмов зростає в міру реалізації проекту і пов'язані зі специфікою проектування та організації ходу робіт, при цьому потік може досягати верхніх меж регулювання або переходити в нерегульовані стадії;

— стохастичні, коли збільшення потоку відмов пов'язано з незалежними від людини факторами, в основному стихійного та техногенного характеру. Це нерегульована фаза, однозначно призводить до непередбачених витрат або зриву виробничого процесу в цілому;

— реактивні, коли потік відмов зростає практично миттєво та виходить за контрольовані межі [2].

Складаючи проект організації і проведення робіт, необхідно враховувати ймовірність кризового розвитку ситуації і можливість оперування закладеними в проект резервами для запобігання реактивного розвитку ситуації. Виводячи підсумкову кошторисну документацію, необхідно розуміти, що цей документ відображає гранично допустиму межу стійкості структури, порогові значення витрат та можливості запобігання ризикам, які необхідно оцінити і "запрограмувати" заздалегідь.

В результаті появи ризиків виникають численні, непередбачені й незаплановані зміни в реалізації проекту, що значно впливає на вартість проекту будівництва. Існування даної проблеми відомо давно. З кінця 60-х до середини 70-х років була спроба розвитку методів стохастичного планування на базі сіткових графіків. Однак ці методи не знайшли практичного застосування, однією з причин чого була неприйнятність самої постановки, тому що кожний плануючий намагається виявити невизначеності на ранніх стадіях проекту й знайти підходящі альтернативи [3]. Традиційні підходи до рішення проблем планування бюджету в умовах України спрямовані на інтеграцію процесів проектування й планування. До найбільш ефективних підходів можна віднести метод усунення невизначеності та підвищення інформативності розробників проекту [9]. Однак дуже важко переглянути всі можливі ситуації, що виникають на будівельному майданчику,

Таблиця 1. Показники, що характеризують економіку України, у процентному співвідношенні до минулого року

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2019	2019	2020
Індекс ВВП	107	106	85	104	105	104	100	94	91	103	101
Індекс промислового виробництва	110	97	78	111	108	99	96	90	87	103	100
Індекс будівництва	116	84	52	95	111	86	93	87	112	128	143

Джерело: [5].

тому що будівельне виробництво є процесом, що слабо формалізується та залежить як від мінливих цін на матеріально-технічні ресурси, так і від взаємозв'язків між учасниками будівельного проекту, від природних умов тощо. Бюджет будівельного проекту ніколи не буде точним та не буде відображати всієї специфіки діяльності особливо при реалізації складних проектів. Тим більше в нестійкій економічній, політичній, законодавчій базі України [8].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є формування моделі життєвого циклу управління проектами на основі структурно-динамічного аналізу змісту та етапів трансформаційних змін операційної діяльності будівельних підприємств з урахуванням точок біфуркації в процесах розвитку організацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У ринкових умовах розвитку національної економіки сфера будівництва є однією із провідних та найважливіших із видів економічної діяльності в Україні. Це пов'язано з тим, що будівельна галузь в Україні створює велику кількість робочих місць і використовує продукцію всіх галузей (ланок) народного господарства. Тут варто також зазначити, що на рівень розвитку підприємств будівельної сфери в Україні також впливають процеси фінансування виробничої бази будівництва, рівень якості кадрового потенціалу, рівень поставок будівельної техніки тощо.

Будівельна галузь існує у нерозривній єдності з іншими сферами народного господарства. Її основу складають будівельні організації, проектні установи, підприємства будівельної індустрії та інші, на яких замикаються повні технологічні цикли розробки та виробництва будівельної продукції [10]. Для того, щоб дослідити особливості будівельної галузі України у порівнянні з іншими основними галузями матеріального виробництва, зіставимо динаміку таких показників, як індекс ВВП, індекс промислового виробництва та індекс будівництва (табл. 1).

Таблиця 2. Обсяги ВВП України та виконаних будівельних робіт, млн грн

Роки	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ВВП	1454931	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706	3974564	4194102	5459574
Обсяг виконаних будівельних робіт	42918	61672	62937	58586	51109	57515	73727	121623	163787
Частка будівництва у загальному обсязі ВВП, %	4,0	4,7	4,5	4,0	3,2	2,9	3,1	2,9	3,0

Джерело: [5].

Починаючи від здобуття незалежності, Україна пережила десять років падіння виробництва, внаслідок чого ВВП знизився до 40,8 %, а після наступних дев'яти років його зростання досягло лише 74,2 %. Зростання протягом 2002–2008 років відбувалося головним чином у руслі відновлювальних процесів, базувалося на використанні створених ще за радянських часів потужностей, консервувало застарілу виробничу структуру і закріплювало за економікою України статус сировинного придатка. Доля будівництва у ВВП країни за 2000—2012 роки складає від 8,49 до 13,08 відсотків [5]. Слід зазначити, що найнижчі значення обсягу будівництва у ВВП України — у 2008—2009 роках, які відзначені світовою фінансовою кризою, що вплинула на економіку і нашої країни. Інші піковонизькі значення ВВП були зафіксовані у 2014—2015 роках та пов'язані з тимчасовою втратою частини територій держави. Сировинний ухил структури виробництва, розрахований переважно на потреби експорту, зробив економіку України в цілому залежною від кон'юнктури зовнішніх ринків, стримуючи при цьому розвиток внутрішнього ринку. Стан будівельної галузі є відображенням макроекономічної ситуації в країні, оскільки будівництво одним із перших реагує як на погіршення економічної ситуації, так і на її покращення.

Як бачимо з таблиці, загалом всі показники за аналізований період мають тенденцію до зростання, але показники 2014 року Державна служба статистики підраховує результати без окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. Обсяги виконаних будівельних робіт швидко зростають за весь аналізований період, але не в достатній кількості, тому що частка будівництва в структурі ВВП залишається незмінною.

Проаналізувавши наукові джерела [1—4; 8—11] було виявлено ряд проблем у функціонуванні будівельних підприємств. А саме:

- скорочення обсягів діяльності та фінансування будівельної галузі;
- низький рівень рентабельності будівельних підприємств;

- значна зношеність основних засобів, яка спричинена скороченням інвестицій у дану галузь;

- низька культура будівельно-монтажних робіт;

- низька якість будівництва через існування ремонтно-будівельних, екологічних та соціальних проблем.

Інноваційні процеси, які відбуваються в будівельних підприємствах останнім часом все більше перебувають в полі зору науковців. Як зазначається в [1; 2], в Україні будівельна галузь не стає більш інноваційною, а навпаки, в ній зберігаються загальні тенденції економіки України, де збільшення ВВП за рахунок упровадження нових технологій становить менше 1%, тоді як у розвинених країнах — від 60% до 90% [6].

При цьому науковці [10–12] зазначають, що вирішення даних проблем полягає в активізації інноваційної діяльності будівельних підприємств за наступними напрямками:

- підвищення конкурентоспроможності;
- зниження собівартості будівельної продукції;
- скорочення термінів будівництва;
- удосконалення організаційної структури будівельних підприємств;
- зниження матеріало— та енергомісткості;
- підвищення екологічної безпеки будівництва, енергозбереження.

Однією із ключових передумов успішного функціонування підприємств будівельної сфери в Україні є здійснення ними інноваційної діяльності. З огляду на те з'ясовано, що інноваційна діяльність будівельних підприємств має такі особливості [1]:

- значна тривалість операційного циклу (високий рівень ризикованості інновацій, довготривалий життєвий цикл інновацій та тривале отримання ефекту від впровадження інновацій);

- висока капіталомісткість (фінансування процесу впровадження інновацій із зовнішніх джерел);

- складність процесу впровадження інновацій;

- структура операційного циклу.

Інноваційний розвиток будівельних підприємств передбачає [2]:

- організацію ефективних та результативних форм взаємодії бізнесу, держави і науки;

- формування, використання і розвиток системи заходів, які збільшують різноманітність в інноваційній політиці;

- створення відповідних комунікаційних зв'язків, які виступають суб'єктами процесу розвитку.

В свою чергу встановлено, що інноваційний розвиток будівельних підприємств виступає умовою формування інноваційної політики, яка базується на таких аспектах:

- підвищення рівня ефективності процесу прийняття управлінських рішень;

- покращення процесу управління документообігом і діловодством;

- підвищення рівня підготовки до виробничого процесу.

Ключовими напрямками інноваційної політики підприємств будівельної сфери в Україні є [3]:

- формування та ефективне впровадження заходів щодо активізації вищих навчальних закладів/ закладів вищої освіти (ВНЗ/ЗВО), що спеціалізуються на розробленні інноваційної продукції будівельної сфери;

- дослідження основних засад діяльності та проблем інноваційного розвитку підприємств будівельної сфери;

- мотивування і стимулювання працівників до процесу формування та реалізації інноваційних програм та проектів;

- наближення принципів інноваційного розвитку вітчизняних підприємств будівельної сфери до європейських та міжнародних принципів інноваційного розвитку;

- формування та підтримка функціонування бази даних щодо науково-дослідних розробок тощо.

Основними проблемами, які гальмують інноваційну активність будівельних підприємств, є [8—12]:

- брак власних ресурсів;

- низький рівень державної підтримки інноваційних процесів;

- недосконале нормативно-правове забезпечення інноваційних процесів;

- значний період окупності інновацій;

- високий рівень ризикованості впровадження інновацій.

Для інноваційного розвитку будівельних підприємств потрібно інтенсифікувати розвиток галузевої науки, в тому числі й за рахунок підвищення її фінансування, розвитку партнерських програм співфінансування наукових та науково-технічних робіт в будівельному секторі з боку держави та бізнесу.

Поряд з впровадженням нових технологій будівництва, проектних рішень, створення та використання нових недорогих і якісних будівельних матеріалів, в контексті зменшення собівартості будівельних робіт важливе місце займають інновації в організації будівельних робіт.

Сучасний стан розвитку будівельних підприємств характеризується низькою ефективністю використання наявного парку будівельних машин. Існує проблема оновлення парку будівельної техніки в Україні. Значна кількість будівельних машин є морально застарілими і давно вичерпали робочий ресурс. Застарілість техніки негативно впливає на собівартість будівельних робіт, адже починаючи з третього року експлуатації продуктивність машин щорічно знижується в середньому на 4%, а експлуатаційні витрати зростають на 3—5%. Високий ступінь зносу основних фондів у будівництві має ще й такий негативний аспект, як зниження фактичної оснащеності технікою будівельних організацій.

Структура моделі процесу оцінювання змісту та етапів трансформаційних змін, дозволяє змінювати показники, враховуючи галузь функціонування підприємства (в тому числі і будівельну, якщо операційна діяльність підприємства полягає у виконанні загальнобудівельних робіт), стан розвитку економіки та мінливий вплив зовнішнього і внутрішнього середовищ роботи суб'єкта господарювання. Ієрархічність запропонованої моделі дозволяє спростити процес оцінювання результативності реалізації інвестиційно-будівельних проектів.

За алгоритмом (рис. 1), запропонованим в роботі [3] на першому рівні за допомогою "Балансу" та "Звіту про фінансові результати" здійснюється формування множини K — початкових вхідних параметрів. Ці параметри відповідають фінансовим коефіцієнтам, які застосовуються для прогнозування неспроможності підприємства: k_1 — власний капітал; k_2 — валюта балансу; k_3 — залучений капітал; k_4 — абсолютно ліквідні активи; k_5 — поточні зобов'язання; k_6 — оборотні активи; k_7 — довгострокова кредиторська заборгованість; k_8 — оборотні активи за мінусом запасів; k_9 — чистий

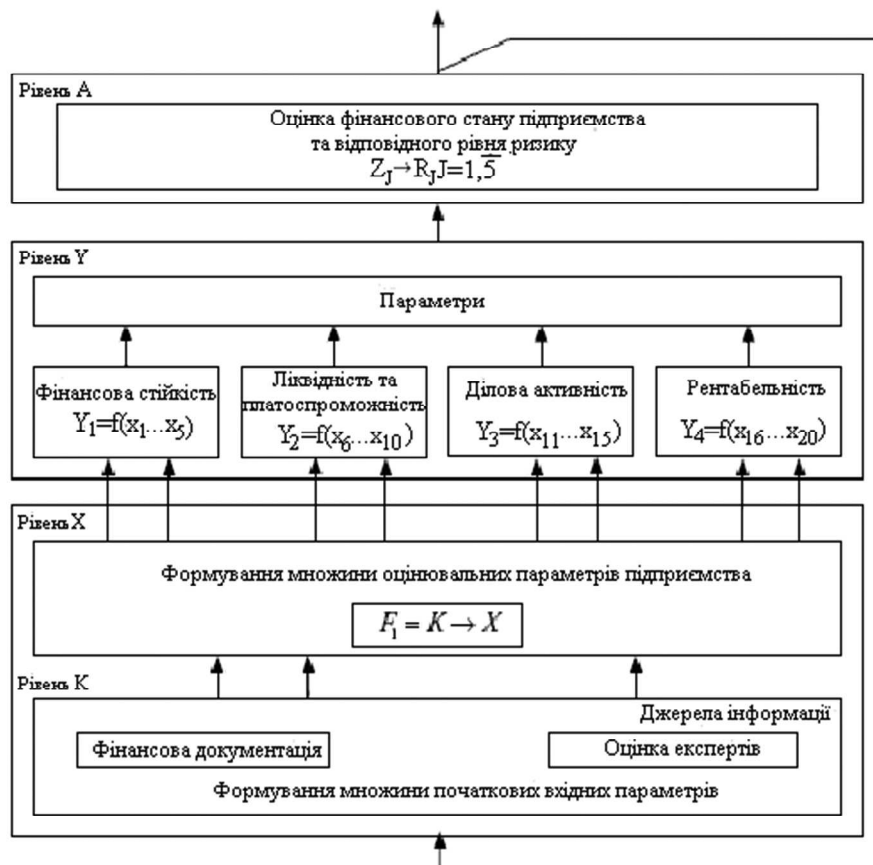

Рис. 1. Діагностичні етапи оцінки результативності трансформаційних змін операційної діяльності будівельних підприємств

дохід; k_{10} — дебіторська заборгованість; k_{11} — кредиторська заборгованість; k_{12} — собівартість реалізованої продукції; k_{13} — матеріальні запаси; k_{14} — необоротні активи; k_{15} — валовий прибуток; k_{16} — чистий прибуток. Другий рівень передбачає формування множини X оцінювальних параметрів трансформаційних змін, на базі множини K (табл. 3). На третьому рівні множина X забезпечує формування таких параметрів, як фінансова стійкість (Y_1), ліквідність та платоспроможність (Y_2), ділова активність (Y_3) та рентабельність (Y_4). На рівні A ідентифікується рішення Z_j , яке і визначає результативність трансформаційних змін операційної діяльності будівельних підприємств, з множини можливих станів $j=1, \dots, J$.

Під точкою біфуркації будемо розуміти критичний стан організації, при якому вона стає нестійкою щодо внутрішніх і зовнішніх флуктуацій і виникає невизначеність: чи буде стан організації хаотичним, або вона перейде на новий, більш диференційований і високий рівень впорядкованості та розвитку. Зазвичай точка біфуркації має кілька гілок аттрактора (стійких режимів роботи), по одному з яких піде процес розвитку або деградації. При цьо-

му заздалегідь неможливо передбачити, який новий аттрактор займе організація в своєму розвитку. В динаміці систем управління проектами організаційного розвитку аттрактори, як правило, є фрактальними (нечітко окресленими, з елементами розривів).

Для прогнозування фінансово-економічної діяльності будівельних підприємств України можна використовувати підхід Беллмана-Заде. Сутність даного підходу полягає у такому: нехай деяка альтернатива забезпечує досягнення цілі зі ступенем і задовольняє обмеження зі ступенем. Тоді приймається, що ступінь належності цієї альтернативи розв'язання задачі дорівнює мінімуму з цих величин:

$$\lambda_i = \max_k \left\{ \min_j \left\{ \sup_{x \in X_j} \left(\min \left\{ \mu_j(x), \nu_{ijk}(x) \right\} \right) \right\} \right\},$$

де λ_i — ступінь належності ситуації класу i ; X_j — область значень j -го параметра; $\mu_j(x)$ — функція належності (ФН) оцінки ситуації, що розглядається по j -му параметру; $\nu_{ijk}(x)$ — ФН k -го висловлювання бази знань по j -му параметру класу i .

Таблиця 3. Множина оцінювальних параметрів результативності трансформаційних змін операційної діяльності будівельних підприємств

Назва показника	Формула для розрахунку	
Фінансова стійкість		
Коефіцієнт незалежності	x_1	k_1 / k_2
Коефіцієнт фінансової стабільності	x_2	k_1 / k_3
Коефіцієнт фінансової стійкості	x_3	$(k_1 + k_1) / k_2$
Коефіцієнт маневреності і власних засобів	x_4	$(k_1 - k_{14}) / k_1$
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними засобами	x_5	$(k_1 - k_{14}) / k_3$
Ліквідність та платоспроможність		
Коефіцієнт грошової платоспроможності	x_6	k_4 / k_5
Коефіцієнт розрахункової платоспроможності	x_7	k_6 / k_5
Коефіцієнт критичної ліквідності	x_8	k_8 / k_5
Коефіцієнт співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованостей	x_9	$k_{10} / (k_5 + k_7)$
Коефіцієнт мобільності активів	x_{10}	k_8 / k_{14}
Ділова активність		
Коефіцієнт оборотності активів	x_{11}	k_9 / k_2
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	x_{12}	k_9 / k_{10}
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	x_{13}	k_9 / k_{11}
Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	x_{14}	k_{12} / k_{13}
Коефіцієнт оборотності основних засобів	x_{15}	k_9 / k_{14}
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	x_{16}	k_9 / k_1
Прибутковість		
Рентабельність витрат	x_{17}	k_{15} / k_{12}
Рентабельність продаж	x_{18}	k_{16} / k_9
Рентабельність всіх активів	x_{19}	k_{16} / k_2
Рентабельність власного капіталу	x_{20}	k_{16} / k_1

Логічні операції I та $АБО$ (перетин і об'єднання нечітких підмножин) визначені таким чином:

$$\mu(x) = \min\{\nu(x), \lambda(x)\} \quad (1),$$

$$\mu(x) = \max\{\nu(x), \lambda(x)\} \quad (2).$$

Формула (1) описує логічну операцію " I ", а формула (2) — " $АБО$ ". При прийнятті рішень необхідно враховувати значення ступенів належності ситуації до всіх класів із застосуванням понять чіткої належності, належності в якійсь мірі і ε -рівня [7]. Існує багато кривих для визначення ФН [8]. Найбільш розповсюдженими є трикутна, трапецієподібна та функція Гаусса. Узагальнена ФН описується формулою:

$$\mu(x) = \exp\left(\frac{(x - c)^{2b}}{\sigma^2}\right)$$

і визначається трьома параметрами (a, σ, b) .

Значення $b = 1$ відповідає стандартній функції Гаусса, що приваблює такими властивостями:

- 1) подібністю до накопичення;
- 2) обмеженістю значень, які необхідні для дотримання властивостей ФН;

3) нескінченністю області визначення, що істотно спрощує алгоритмічні рішення при програмуванні операцій над нечіткими підмножинами. Саме тому для формування оцінювальних тез (табл. 4) використовується функція Гаусса.

Для оцінювання фінансового стану підприємства та відповідного рівня ризику запропоновано модель процесу оцінювання результативності трансформаційних змін операційної діяльності будівельних підприємств, яка дозволяє змінювати показники залежно від галузі функціонування, стану розвитку економіки та мінливого впливу зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Так, в минулому організаційна парадигма управління цілком задовольняла потреби в удосконаленні систем управління і відповідала рівню наукових уявлень про ці системи. У процесі розвитку систем управління проектами та програмами, виробництва і суспільства виникали нові парадигми, які вносили корективи в попередні концептуальні схеми, моделі та методи. Останнім часом виникла парадигма вирішального впливу людського (м'якого) факто-

ру управління, яка в основу визначення поняття "управління" та побудови наукової концепції управління ставить діяльність менеджерів проекту або програми. У цій парадигмі вирішальну роль відіграють такі чинники поведінки людини, як мотиви, інтереси, цінності, стимули, побоювання, установки і т. п. Увага наукової спільноти прикута до парадигми людського фактору управління. Сьогодні вона базується на компетентнісному підході та визначає всю сукупність концептуальних положень щодо його застосування.

Таблиця 4. Перелік та зміст оцінювальних тез

Найменування тези	Ключ пошуку	Формула	Інтервал формули	Інтервал одиниць значень
1	2	3	4	5
Гірше (...)	Гірше (	$\exp(b*(x-a)^2)$	a-1	0-a
Краще (...)	Краще (	$\exp(b*(x-a)^2)$	0-a	a-1
Гарно	Гарно	$\exp(b*(x-1)^2)$	0-1	1-1
Погано	Погано	$\exp(b*x^2)$	0-1	0-0
Середнє	Середнє	$\exp(b*(x-0.5)^2)$	0-1	0.5-0.5
Не погано	Не погано	$\exp(b*(x-s)^2)$	0-s	s-1
Не добре	Не добре	$\exp(b*(x+s)^2)$	1-s-1	0-1-s
Не гірше (...)	Не гірше (	$\exp(b*(x-a-s)^2)$	0-a+s	a+s-1
Не краще (...)	Не краще (	$\exp(b*(x-a+s)^2)$	a-s-1	0-a-s
Байдуже	Байдуже	1	0-0	0-1

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження макроекономічного середовища діяльності підприємств виявило необхідність перегляду державної політики в будівельній галузі у напрямі формування важелів впливу на активізацію процесів реструктуризації, особливо з випереджувачим характером змін. На мікрорівні підвищення наукової обґрунтованості процесів реструктуризації пов'язується з розробленням концептуальних основ управління нею з орієнтацією на інноваційну модель розвитку, що передбачає реалізацію випереджувачих стратегій трансформаційних змін операційної діяльності будівельних підприємств.

На базі математичного апарату нечітких множин наведено перелік та зміст оцінювальних тез. Враховуючи те, що нечітка система припускає адекватне представлення у вигляді нейронної мережі, подальші роботи будуть присвячені реалізації представленої моделі в нейромережевому логічному базисі. Таким чином, подальші дослідження в рамках даної роботи будуть пов'язані з розробкою методики визначення розміру незапланованих витрат, що утворюються внаслідок неефективної реалізації будівельного проекту.

Література:

1. Chupryna I., Ryzhakova G., Chupryna K., Biloshchytskyi A., Tormosov R., & Gonchar V. (2022). Designing a toolset for the formalized evaluation and selection of reengineering projects to be implemented at an enterprise. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 1(13(115)), 6-19. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2022.251235>

2. Chernyshev D., Ryzhakova G., Honcharenko T., Petrenko H., Chupryna I., Reznik N. (2022). Digital Administration of the Project Based on the Concept of Smart Construction. *Lecture Notes in Networks and Systems*, vol. 495, pp. 1316—1331. https://doi.org/10.1007/978-3-031-08954-1_114

3. Kulikov P., Ryzhakova G., Honcharenko T., Ryzhakov D., Malykhina O. (2020). OLAP-tools for the formation of connected and diversified production and project management systems. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*. 8(10), 7337-7343 <https://doi.org/10.30534/ijeter/2020/1108102020>

4. Akselrod Roman, Shpakov Andrii, Ryzhakova Galyna, Tetyana Honcharenko, Chupryna Iurii, Shpakova Hanna (2022) Integration of Data Flows of the Construction Project Life Cycle to Create a Digital Enterprise Based on Building Information Modeling. *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering* Vol. 12 (1) pp. 40—50. DOI: 10.46338/ijetae0122_05.

5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

6. Ревунов О. М. Аналітичні інструменти діагностики систем менеджменту якості підприємств-стейкхолдерів будівельних проектів, Управління розвитком складних систем. — 2021. — Вип. 45. — С. 161—169. DOI: 10.32347/2412-9933.2021.45.161-169.

7. Рижак Г. М. Методологічна регламентація та аналітико-інформаційне забезпечення менеджменту організацій в сучасній системі будівельного девелопменту, Формування ринкових відносин в Україні. — 2021. — № 7—8. — С. 59—65. DOI: 10.5281/zenodo.5561124

8. Гришкевич О. М. Сучасна парадигма публічних інвестицій як інструмент державного ре-

гулювання сталого економічного розвитку, Управління розвитком складних систем. — 2020. — Вип. 44. — С. 136—142. DOI: 10.32347/2412-9933.2020.44.136-142.

9. Кучеренко О. І. Науково-прикладні компоненти формування стратегії інституційно-орієнтованої диверсифікації діяльності будівельних підприємств, Управління розвитком складних систем. — 2021. — Вип. 47. — С. 109—118. DOI: 10.32347/2412-9933.2021.47.109-118

10. Рижаків Д. А. Оцінка продуктивності операційної системи девелопера в мікросередовищі стейкхолдерів житлового будівництва, Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. — 2019. — Вип. 42. — С. 120—131. DOI: 10.32347/2707-501x.2019.42.120-131

11. Аксельрод Р. Б., Шпаков А. В. Економіко-управлінські предиктори трансформації операційних систем будівельного девелопменту в умовах цифровізації економіки, Формування ринкових відносин в Україні. — 2021. — № 12. — С. 113—121. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6090221>

12. Рижаків Г. М., Лещинська І. В., Кістіон Д. В. Загально-методична регламентація та аналітико-інформаційне забезпечення процесами адміністрування в сучасній системі будівельного девелопменту Сучасні проблеми архітектури та містобудування. — 2019. — Вип. 55. — С. 154—168. DOI: 10.32347/2077-3455.2019.55.154-168

References:

1. Chupryna, I., Ryzhakova, G., Chupryna, K., Biloshchytskyi, A., Tormosov, R. and Gonchar, V. (2022), "Designing a toolset for the formalized evaluation and selection of reengineering projects to be implemented at an enterprise" Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, vol. 1(13(115)), pp. 6—19. DOI:10.15587/1729-4061.2022.251235

2. Chernyshev, D., Ryzhakova, G., Honcharenko, T., Petrenko, H., Chupryna, I. and Reznik, N. (2022), "Digital Administration of the Project Based on the Concept of Smart Construction", Lecture Notes in Networks and Systems, vol. 495, pp. 1316—1331. DOI:10.1007/978-3-031-08954-1_114

3. Kulikov, P., Ryzhakova, G., Honcharenko, T., Ryzhakov, D. and Malykhina, O. (2020), "OLAP-tools for the formation of connected and diversified production and project management systems", International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering, vol. 8 (10), pp. 7337—7343. DOI:10.30534/ijeter/2020/1108102020

4. Akselrod, R., Shpakov, A., Ryzhakova, G., Honcharenko, T., Chupryna, I. and Shpakova, H. (2022), "Integration of Data Flows of the Construction Project Life Cycle to Create a Digital Enterprise Based on Building Information Modeling", International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering, vol. 12 (1), pp. 40-50. DOI:10.46338/ijetae0122_05

5. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 27 June 2022).

6. Revunov, O. M. (2021), "Analytical tools for diagnosing quality management systems of enterprises-stakeholders of construction projects", Upravlinnya rozvytkom skladnykh system, vol. 45, pp. 161—169. DOI:10.32347/2412-9933.2021.45.161-169

7. Ryzhakova, G. M. (2021), "Methodological regulation and analytical and information management support of organizations in the modern system of construction development", Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 7—8, pp. 59—65. DOI:10.5281/zenodo.5561124

8. Hryshkevich, O. M. (2020), "Modern paradigm of public investments as a tool of state regulation of sustainable economic development", Upravlinnya rozvytkom skladnykh system, vol. 44, pp. 136—142. DOI:10.32347/2412-9933.2020.44.136-142

9. Kucherenko, O. I. (2021), "Scientific and applied components of the formation of a strategy of institutionally oriented diversification of the activity of construction enterprises", Upravlinnya rozvytkom skladnykh system, vol. 47, pp. 109—118. DOI:10.32347/2412-9933.2021.47.109-118

10. Ryzhakov, D. A. (2019), "Evaluation of the productivity of the developer's operating system in the microenvironment of housing construction stakeholders", Shlyakhy pidvyshchennya efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannya rynkovykh vidnosyn, vol. 42, pp. 120—131. DOI:10.32347/2707-501x.2019.42.120-131

11. Akselrod, R. B. and Shpakov, A. V. (2021), "Economic and managerial predictors of transformation of operational systems of construction development in conditions of digitalization of the economy", Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 12, pp. 113—121. DOI: 10.5281/zenodo.6090221

12. Ryzhakova, G. M., Leshchinska, I. V. and Kistion, D. V. (2019), "General-methodical regulation and analytical and information support of administration processes in the modern system of building development", Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannya, vol. 55, pp. 154—168. DOI: 10.32347/2077-3455.2019.55.154-168

Стаття надійшла до редакції 14.08.2022 р.